

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sonderjydske Aarbøger

1895.

Første og andet Hæfte.

Udgivne

af

**H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og P. Skau.**



Flensborg.

I Kommission hos **Johannes Moldts Boghandel**, Sønderborg,
for Nordslesvig.

Erindringer fra et dansk præsteliv i Mellemslesvig.

Der ligger tåge over minderne, årene, der hengik, siden såret var frisk, smærten ny, er blevene mange, men når vi stirrer tilbage, ruller tågerne tilside fra ét punkt først, det er hin dag i Februar måned 1864, da den stærke blæst jøg sneen i hvirvler forbi vore vinduer i Store Vi. Jeg stod ved mit arbejde, da en af folkene kom løbende, rev døren op og råbte: „e dansk er o retirådi!“ Jeg afbrød ham med spørgsmålet, hvor han kunde føre slig tabelig tale. „Ja, se blot ud,“ fortsatte han, „der kommer Sillerupperne tilbage fra Flensborg!“ Det var sandt, flere svært belæssede tørvevogne kom kørende, så stærkt hestene kunde slæbe dem. Så var der ingen tvivl længere om, at der måtte være noget alvorligt i vejen, thi at tørvebønderne fra Sillerup mose skulde komme hjem midt på formiddagen måtte betyde noget, og hurtig fik jeg støvler og overtøj på og ilede ud ad Hanvedskov til, hvor den store landevej fra Slesvig by gik forbi. Og billede efter billede rejser sig for mig fra den forfærdelige dag, vore trætte folk, den hvirvlende sne, kanoner bragte i stilling, skovbrynet besat, stormstødene og den hvirvlende sne, og på engang bulderet ovre fra Sankemark, et drønende skud, en eksploderende granat, og atter ét og atter ét, indtil kampens brag fyldte

hjærtet med angst, tre af mine brødre var soldater, og hvor var de? Og atter den hvirvlende sne, små hobe af soldater, vindens susen i trætoppene og flinteskuddene derovre i Sankelmark som en raslende haglbyge. Jeg ilede hjem, så hurtig kræfterne tillod, for at være rede ved hvad dér måtte indtræde, den korte dag svandt, endnu bestandig skuddenes raslende lyd, så blev det mørkt og stille, og vi forstod alle, at nu begyndte et nyt afsnit af vort liv og det turde blive såre forskelligt fra de fredelige dage, der var henrundne hidtil.

Under min fraværelse bragte en dreng en seddel fra min broder, officer ved 5te regiment. Den lod:

På vejen til Flensborg, Lörd. Morg.

Kl. 4. $\frac{1}{2}$ 64.

Jeg går ind i en gæstgivergård, mens tropperne marscherer forbi for at sige dig, at Dannevirke er forladt. Det er en tung efterretning og en tung gang. Vi skal inat marschere fra Slesvig til Felsted. Da vi igår var ifærd med at gå ud til skandserne for, som vi ménte, at modtage fjendens hovedangreb, kom ordre til alle afdelinger om at gå mod nord, tage kanoner og tros med. Ammunitionen i skandserne er kastet i vandet. Jeg kender ikke årsagen, fjendens overmagt er meget stor, og vor forplejning har været slet, — i løbet af de sidste fire døgn har vi levet under åben himmel, i skandser og bag gjærder, — men never mind! — hellere dog således i måneder end dette tilbagetog! Gud give nu, at krigens byrder ikke må hvile for tungt på dig! Hils tusinde gange!

Din P. Feilberg.

Og billede på billede rejser sig fra den tid, der fulgte, trange, trange dage, da alt hvad vi havde arbejdet for og

elsket blev hånet og trådt under fod. Først fik vi befaling til udelukkende at føre gudstjenesten på tysk. Hvormange tysktalende personer, der var i sognet, kan jeg ikke længer sikkert opgive, jeg mindes kun to, begge indvandrede, i nogle familier var forældrene begyndt at tale plattysk til børnene, det var dog næppe mange og nok kun i Lille Vi. Jeg adlød, forstår sig. Den slesvig-holstenske fane blev højtidelig hængt på kirketårnet, men jeg tror, den blæste istykker straks. Så blev den hængt over indgangsdøren til kirken, og der hang den vel min tid ud.

Men midt i den beske virkelighed kom engang imellem en lille begivenhed, der kaldte smilet frem. Der kom bud, om jeg vilde komme ud at døbe et lille barn i en af byerne. Alt gik som det skulde, barnet blev døbt, kaffen var rede, den blev drukket under samtale om tidens omskiftelser, jeg gjorde mig rede til at gå hjem, men manden i huset vilde tale et ord med mig uden vidner. Vi gik ind i piselen. Han fortalte mig en lang historie om planer, der var i gjærde fra de tysksindedes side, om en deputation til Flensborg for at bevirke min afskedigelse. I det samme rejste han sin svære kæmpeskikkelse i fuld højde, slog med den højre hand på bjælken så sand og støv dryssede ned fra loftet og huset rystede, idet han udbrød: „D—slå dem, det forbande pak!“ Det var nok hjærtelig ment.

Folk undgik os. Enkelte kom først, når mørket var faldet på. Heldigvis var præstegården sognets ejendom, det frelste sagtens vore vinduesrunder. Vi boede nær ved landevejen til Bredsted, hvorpå der ikke var så lidt færdsel. En nat lå jeg vågen, hvad i de tider ofte gik på. Der havde været et eller andet møde eller forsamling et eller andet sted, jeg hørte en mand komme kørende rask henad

vejen. Udenfor præstegården standsede han hestene, jeg kunde i nattens stilhed høre hver bevægelse, han gjorde. Han sprang af vognen, ind over havediget, og stemte op: „O Hannemann, o Hannemann, du hast so kleine Länder!“ Aa, røsten er Jacobs, hans danske tysk forræder ham, han kan ikke huske versene, og så sjokker han ganske langsomt afsted over diget, ud til vognen og kører med en god samvittighed bort.

Et såre mildt minde har jeg fra disse dage. En ældre mand, Peder Klausen i Oxlund, forlod os ikke, men blev ved jævnlig at besøge os. Vort bekendtskab blev indledet på en såre ejendommelig måde. Da jeg var præst i Valsbøl, kom en dag en fremmed mand ind til mig med et ærinde, jeg ikke længer mindes. Han sagde ganske alvorlig til mig, idet han nævnede sit navn: „Ja, jeg er Slesvigholstener og så rationalist!“ — „Nuvel,“ svarede jeg i samme tone, „jeg er dansksindet og gammeldagstroende. Vær så god, sid ned!“ Vi syntes om hinanden. Han sad inde med en stor kundskabstrang, havde med besvær lært sig tysk, men var ikke nået i litteraturen frem til Göthe og Schiller og usikker over mangfoldige ting, han ikke i den afkrog af verden, han levede i, kunde få svar på. I Store Vi kom han jævnlig til os, havde undertiden lange spørgelister med, snart var det fremmede ord, snart ham ubekendte litterære eller historiske forhold. Jeg redede for ham, hvad jeg kunde og forstod. Han svigtede os ikke i de trange dage, men vedblev at komme, som han plejede, og vi sad timevis i stille samtale om håb og frygt, om krigens gang, om udsigter for fred og fremtid, og det slog mig den ene gang efter den anden, hvor dog hans forestillinger, om hvad der skete, var fantastiske. Nar krigen

nu snart blev endt, med Tysklands sejr, sa skulde Friedrich der Achte være Slesvigs hertug, og al tyngde og tryk høre op, en gylden tid komme, da alt vissent skulde blomstre, alt søndret føjes sammen; Prøjser vilde han ikke være, ikke for nogen pris i verden. Kom Tyskland til at råde, måtte landet blive fattigt, nej, Friedrich d. Achte var Slesvigs rette herre, han skulde skaffe alt i orden. Jeg kunde ikke bare mig for at sige, at intet var jo heldigere for mig og mine end dette; thi der var et fjærnt slægtskab mellem prætendenten og min hustrus familie, vi måtte så komme til ære og herlighed. Der er andre af vore politiske modstandere i sognet, vi fra de dage skylder tak for hensynsfuld opførsel mod de overvundne og ensomme, men ingen står for min erindring i det lyse skær som denne elskværdige gamle mand.

Vi havde levet i stille og god forståelse med vore naboer, jeg véd ikke en eneste, vi havde skiftet onde ord med. Mange klager var komne til mig om det vilde liv, der ved de cvindelige danse-gilder blev holdt i kroen. Jeg havde jo kun ordets myndighed, og der må tid til, inden det kan virke. En almindelig bemærkning kan jeg ikke holde tilbage, at den befolkning, jeg i de år levede iblandt, hørte til den mindst oplyste, jeg nogensinde har kendt. Hvor kunde det være anderledes, når man lægger mærke til, at skoleundervisningen havde i umindelige tider været tysk, nej, lad mig hellere sige: sålænge der havde været en skole, men hjemmets sprog været dansk fra arildstid. Har man nogen tro til skolens og kirkens magt over utæmmede menneskehjærter, er det jo altsammen ikke til at forundre sig over. Jeg udspurgte ikke så få af de ældre om deres skolegang, og hvad de

havde lært, og fik det indtryk, at børnene kom i skole kort før jul og forlod den atter med de første varme solstråler, nar det gryede ad forår. En smule tysk fik de atter ved konfirmationsundervisningen, for sa vidt præsten ej, for at blive forstået, benyttede det danske sprog. Hvor langt rakte sa det? Ja, én ting er sikkert, hjertet nåede det ikke. Forøvrig var folket elskværdigt, jeg følte mig draget til Sillerupperne og havde tro til, at vi skulde have kommet til forståelse, om vi havde fået lov til at blive sammen.

Dagene gik, det trak mere og mere sammen om os. Brorsons dejlige salme om de „tunge tider, der langsomt skrider“, var vor daglige bøn. Gud vél, det hører til det tungeste, der kan kræves, at skulle „tie og bie“. Min avlskarl var indkaldt. En ung „anden svend“, jeg havde, kunde hverken pløje eller så og tog mig det grumme ilde op, da jeg fik fat på en husmand til at gøre arbejdet. Han forlod mig, — alle bånd var slappede, — „der var ingen konge i Israel, og hver mand gjorde, hvad han vilde“. En nabo kom med sin enspænder vogn, kørte op udenfor stalddøren, kisten blev læsset, Peder, således kalder jeg sven- den, steg op, så piskede de på hesten, Peder trak en flaske op af lommen, satte den for munden, istemmede: „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, dog ikke før vognen var i rask fart, det var vor afsked. Nej, dog ikke ganske, thi næste år fik jeg brev fra ham, hvori han skrev omtrent således: „jeg haver syndet imod dig, ligervis som Adam i Paradis“, han bad mig om tilgivelse, han havde haft det godt hos os og vilde have min anbefaling til en kuskeplads i København. Denne kunde jeg af gode grunde dog ikke give.

Den ene anordning kom fra Civilregeringen efter den anden. Vis herred blev foreløbig ladet i ro, indtil der var indhentet nøjagtige oplysninger om forholdet mellem dansk og tysk talende familier. I den anledning udsendtes et cirkulære fra kirkevisitatoriet, såvidt mindes, nuværende amtmand Wedell Wedellsborg og pastor Peters, med forlangende til „Ottømændene“, sognerådet, om at opgive det nødvendige. Med nedenstående skrivelse gik det straks videre.

Laut eingegangenen Schreibens vom Kirchenvisitatorio wird es den Achtmännern dienstlich aufgegeben, einem jeden für seinen District, das auliegende Schema auszufüllen und, wenn es ausgefüllt ist und mit der beigelegten Unterschrift versehen (Wohnort, Datum, eigenhändige Namensunterschrift des Achtmannes), mir dasselbe bald möglichst zuzustellen.

Pastorat zu Gr. Wiehe, 2. März 1864.

H. F. F.

Fa dage efter fik jeg skemaet tilbage, men udfyldt hvad sprogrubrikken angik; i anmærkningsrubrikken var derimod tilføjet: „wünscht deutsche Kirchen- und Schulsprache.“ Det var nok gået så som så med de underskrifter. Jeg nægtede at indsende papirerne i den modtagne form og meldte sagen til kirkevisitatoriet med følgende skrivelse:

Indem ich einem Hohen Kirchenvisitatorio die beiden anliegenden Schemata übersende, bin ich gedrungen mein Verhältniss zu dem Arm. Collegio in dieser Sache kürzlich darzustellen. Den 2. d. Mts. sandte ich durch den hiesigen Kirchenboten Madsen die Schemata aus nebst einem Rundschreiben, worin ich die Achtmänner ersuchte, sobald es

ihnen irgend möglich wäre, mir die mitgetheilten Schemata ausgefüllt zuzustellen. Den 9ten erschienen die Achtmänner mit Ausnahme von J. Jürgensen u. H. P. Carstensen u. überreichten mir die Schemata, wie ich in dem Augenblicke glaubte, in der Form, wie ich sie selber erhalten u. wieder meinerseits den Achtmännern zugestellt. Erst einige Stunden später entdeckte ich, dass sie ganz umgeändert waren. Den 11te Morgens erschien der Kirchenjurat Cl. Carstensen um im Auftrage des Armencollegii die gedachten Schemata nach Flensburg zu bringen, u. auf meine Erklärung, dass ich sie in der Form, wie sie seien, nicht einsenden könne, sagte er mir, dass es der Wunsch der Achtmänner sei, dass sie eben in der Form eingesandt würden. Da ich mich indes darauf nicht einlassen zu können glaubte, erhielt er sechs der gedachten Schemata, um sie dem Herrn Probst zu überbringen, laut ausgestellter Quittung, „Unterzeichneter hat die Listen, die dem hiesigen Prediger vom Armencollegio geliefert worden, gefordert in dem Stande, wie sie sind, u. habe ich sie in Empfang genommen“ (Cl. Carstensen). Die beiden letzten folgen anliegend. Ich habe sie als Belege zurückgehalten, dass ich die aufgegebenen Schemata in der vorgeschriebenen Form ausgestellt habe.

Einem Hohen Kirchenvisitatorio berichte ich solches in der Ueberzeugung, Hochdasselbe möge wohl am besten Mittel u. Wege wissen sich Gehorsam zu verschaffen. Ich füge nur hinzu, dass ich es als eine persönliche Gunst betrachten würde, könnte diese ganze Sache ohne mein ferneres Dazwischenkommen erledigt werden.

12. März 1864.

H. F. F.

Ja, mere véd jeg så ikke sikkert, men først i April blev Ottemændene indstævnedes til at møde i Flensborg. Efter sigende blev det der meddelt dem, at det var en ren fejltagelse med det første cirkulære, sprogoplysninger var ganske overflødige, der behøvedes blot angivelse af vedkommendes ønske. Nye skemaer blev uddelte og indsendte og hermed var dommen fældet: i det rent dansk-talende Store Vi sogn var hermed modersmålet udelukket fra kirke og skole.

At stillingen i længden var uholdbar, kunde der ingen tvivl være om. Omsider kom da nedenstående skrivelse, af hvilken jeg har en kopi liggende:

Wenn nach anliegendem Publicandum das Kirchen-visitatorium in Gemässheit der Verordnung der hohen Civilbehörde zur Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule der genannten Gemeinde die durch Erlass von 22. Febr. d. J. angeordnete Visitation abhalten wird, so habe ich nicht unterlassen wollen den unten genannten Herren Predigern zugleich die Frage vorzulegen, ob Sie sich einer Visitation in dieser Beziehung u. in Gemässheit des Erlasses vom 22. Febr. d. J. unterwerfen, — oder einer Erklärung derart abzugeben gedenken, wie sie von Ihren sämtlichen Herren Amtsbrüdern in den früheren gemischten Districten der Probstei abgegeben worden, dahin lautend: dass Sie sich [betreffend] Ihre vor der Occupation des Herzogthums Schleswig durch die Truppen der alliirten Armee verübten Amtshandlungen nur dem Könige Christian IX. verantwortlich sich fühlend, einer Visitation in dieser Beziehung sich nicht unterwerfen konnten, wie auch dass Sie mit Beziehung auf die Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule Ihres Kirchspieles mit Rück-

sicht auf Ihre vorhergehende amtliche Thätigkeit keine innere bereite Mitwirkung zusagen könnten.

Sollten Sie eine Erklärung dieser oder anderer Art abgeben wollen, so ersuche ich Sie dieselbe vor der Visitation an das Kirchenvisitatorium der Probstei Flensburg einzureichen.

Kirchen-Probstei Flensburg, d. 30. April 1864.

Peters.

Til mit svar har jeg kun kladden liggende, men selv om den skulde i en enkelt vending afvige fra den indsendte skrivelse, er jeg vis på, at den i alt væsentligt blev fulgt. Det lyder:

Mit Beziehung auf Schreiben der Flensburger Kirchenprobstei v. 30. v. Mts., in welchem Unterzeichnetem erstens die Frage vorgelegt wurde, ob ich bereit bin mich einer Kirchenvisitation, übereinstimmend mit dem Erlasse der Hohen Civilbehörde v. 22. Febr. zu unterwerfen, verfehle ich nicht, nachdem ich mit meinem Amtsbruder, Herrn Pastor Voigt, darüber conferirt habe, zu erwiedern, dass immer mein Streben dahin gerichtet gewesen, mein Amt so zu führen, wie ich es jederzeit vor Gott und Menschen verantworten könne, darum fürchte ich keine Untersuchung meines persönlichen Verhältnisses zu den Gemeinden, in welchen ich gestanden. Da ich aber jedes Jahr bei der öffentlichen Kirchenvisitation von meiner rechtmässigen Obrigkeit Quittung für meine Amtsführung erhalten, ohne das meines Wissens je Klagen bei dieser oder anderer Gelegenheit laut geworden, scheint es mir eine Beleidigung gegen meine frühere rechtmässige Obrigkeit, an eine fremde Autorität betreffend die Beurtheilung meiner früheren Amtsführung appelliren zu wollen.

In Verbindung hiermit ist mir die Frage vorgelegt, ob das Kirchenvisitorium mit Beziehung auf die Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule, übereinstimmend mit den beiden Erlassen der H. Civilbehörde v. 19ten u. 22ten Febr. auf meine innerliche Bereitwilligkeit rechnen könne, in dieser Veranlassung muss ich bemerken, dass ich natürlich gehorchen muss, wenn das H. Kirchenvisitorium sich die Verantwortung nehmen will, in ein beinahe ausschliesslich dänisch redendes Kirchspiel, wo die deutschredenden Familien hauptsächlich lauter Einwanderer sind, deutsche Kirchen- und Schulsprache einzuführen, — innerlich bereit kann ich aber auf keine Weise um des Gewissens willen mitwirken, weil in dem Grade die dänische Sprache die vorherrschende ist, dass von 100 Familienvätern die 90 [86] Dänisch reden, weil hier seit 1853 242 Kinder (d. h. 1 : 4,9 der ganzen Volkszahl), die jetzt erwachsen sind, ihren Religionsunterricht dänisch erhalten haben und so, wie die Sprachverhältnisse sich hier gestalten, meiner Erfahrung nach mit wenigen Ausnahmen unfähig sein werden, irgend eine Erbauung zur Förderung eines regen christlichen Leben durch Theilnahme an den Gottesdienst in der deutschen Sprache zu erhalten; zuletzt weil es meine innerlichste Ueberzeugung ist, dass die Muttersprache durch keine fremde, angelernte Sprache, sei es wie zur Zeit unseres theuren Kirchenvaters Luther, durch das lateinische, sei es wie jetzt durch die deutsche Sprache in dem Verhältnisse, das vor allen andern das bedeutungsvollste und innerlichste im Menschenleben ist, in dem Verhältnisse zwischen dem Menschen und seinem Schöpfer, ersetzt werden kann.

D. 2ten Mai 1864.

Forholdene udviklede sig imidlertid hurtig. D. 3. Maj holdtes der Skolevisitats i Store Vi, jeg havde ingen meddelelse fået derom og var ikke tilstede. Degnen Kyster blev fremkaldt og spurgt: „sind Sie der deutschen Sprache vollkommen mächtig?“ Da han svarede nej, lød det næste spørgsmål: „wollen Sie sich einer Prüfung unterziehen?“ — „Nej.“ — „So sind Sie von heute an entlassen.“ Ligeså gik det lærer Nielsen i Lyngerå, lærer Jepsen i Skovbol. Lærerne Thomsen i Sillerup og Petersen i Lille Vi, som underhånden uden mit vidende havde undervist på Tysk i en 3—4 uger, mente med frelst sansvittighed at kunne gå ind under det nye regimente og underkastede sig prøven, som bestod i en katekisation med de forsamlede børn. Hermed havde visitatsen ende.

Degnen meldte mig, at han vilde ikke synge mere, han var afsat, hvorom jeg ingen meddelelse havde fået. Jeg foreslog da lærer Thomsen i Sillerup, en gammel, stiltfærdig, noget døv mand, at overtage pladsen som kirkesanger, hvortil han ganske vist ikke var særlig dygtig. Men han var mig mindre imod end Petersen. Thomsen havde aldrig givet sig ud for at være dansk. Tiden gik, som den kunde. Da bønderne fik markarbejdet at tænke på under denne vanskelige tid, da tjenestefolk hartad ikke var til at få, og heste og vogne lå inde i krigsægter, glemte de politikken, drillerierne hørte op, møgkørselen udøvede sin beroligende indflydelse på sindene, vi fik nogenlunde fred i præstegården. Efter Dybbøls fald fik vi prøjsisk indkvartering, og jeg benyttede våbenstilstanden til en rejse til Ullerup, hvor jeg traf min gamle fader levende og ved godt mod. Straks efter min hjemkomst, det var vistnok den 30te Maj, bragte min nabo, Pastor Voigt, som havde

været i Flensborg, mig et stort brev, jeg lukkede det op, det lod:

Flensburg, d. 22ten Mai 1864.

Auf Grund der von Ihnen bei der letzten Kirchenvisitation abgegebenen Erklärung, wonach Sie Ihre Mitwirkung zur Durchführung unserer Verordnung v. 28sten v. Mts., betreffend den Gebrauch der deutschen Sprache in Kirche u. Schule verweigern, entlässt die oberste Civilbehörde Sie hiedurch als Prediger der Gemeinde Grossenwiehe.

Die Kaiserlich Oesterreichische u. Kgl. Preussische oberste Civilbehörde im Herzogthum Schleswig.

Fhr. Zedlitz. Revertera.

Min første tilskyndelse var at sende afskeden tilbage med bøn om en anden begrundelse, der havde ingen kirkevisitation været, og jeg havde udtrykkelig sagt, at jeg vilde adlyde, men stillingen havde længe været uudholdelig, bort skulde vi danske, og protester vilde intet nytte. Det var en lørdag eftermiddag. Tidligere på dagen havde der været en ordonnans med forespørgsel, om troppedelingen, som lå i omegnen, kunde gå i kirke næste dag. Jeg svarede naturligvis ja. Kun til min hustru meddelte jeg brevets indhold. Der var et barn død i Lille Vi. Inden kirketid gik jeg derud for efter egnens skik at „tale den døde ud“. En del af byens folk, dog ikke mange, fulgte med til kirke, og da jeg trådte ind, så jeg alle stolestaderne fulde af prøjsisk militær. Mit hjærte blev underlig bevæget derved, således skulde afskeden blive, jeg vilde naturligvis sige det i kirken, men så mange tanker havde fyldt mit sind, forberedelsen var bleven kort, jeg mindes kun, at det var evangeliet til 1ste søndag efter Trin., om

den rige mand. Thomsen var kirkesanger, glad ved de usædvanlige tilhørere og den fulde kirke, sang han værre end nogensinde.

Her må jeg standse et øjeblik.

I „Hejmdal“ nr. 175, mandag d. 30. Juli 1894, findes i beretningen om sprogsagen på Haderslev Provstisynodes årsmøde et forslag fra pastor Clausen i Tyrstrup til vedtagelse af en resolution, den lyder:

„Synoden misbilliger og forkaster alle de skjulte og åbne angreb mod den nordslesvigske præstestand i den danske nordslesvigske presse, som ved at udbrede falske, urigtige påstande, virker opløsende og forstyrrende på det kirkelige liv i menighederne og til guds riges fremme i vor midte.“

Jeg går ud fra, at referatet er korrekt, og tænker mig, at det har lydt igen rundt om fra i den slesvigske og holstenske tyske presse, og siger: underligt, underligt!

Vi kom i sin tid med folkets mål, og med det krav over os, at vi skulde kunne bruge både dansk og tysk og være enliver til tjeneste, som krævede tysk tale. Som en sag blev begyndt for øvrigheden, på det mål skulde den fortsættes, tysk eller dansk, der var ikke tale om tolk, retsbetjenten skulde være det tyske sprog mægtig, og der blev skrevet om os 1864 til den Evang. Alliance af flere bekendte tyske theologer, ikke af autoritetsløse redaktører, ikke af en agiterende eller fanatisk politisk presse: „det er en ubestridelig kendsgerning, at man [den danske regering] har berøvet 150 protestanter deres oprindelige tyske præster og over 80,000 indbyggere deres modersmål i kirke og skole.“ *) Jeg tør måske i denne forbindelse også minde om Gustav Rasch's, „Vom verlassenen Bruder-

*) Ugeblad f. den danske Folkekirke, 1865 nr. 2.

stamme“, Petersen's „Erlebnisse aus Krieges- u. Friedenszeiten“ udkommet i 2det oplag. Fader, hvem jeg havde lånt bogen, der handlede om hans embedsførelse i Ullerup og levnedde ham næppe ære for fire skilling, skrev på titelbladet: „du sollst nicht falsch Zeugniß geben wider deinen Nächsten“ og havde sindsro nok til sammen med de tyske officerer, der var indkvarterede hos ham, at more sig over indholdet. Aviserne syd for os er det næppe værd at tale om; thi efter deres korrespondancer var vi en flok banditer, som den danske regering havde sluppet løs over det ulykkelige land, horkarle, drankere, uduelige personer, som solgte retten for penge, præsten Barfod i Sørup blev beskyldt for at have forstyrret gravens fred og stjålet sølvplader med indskrifter o. s. v. o. s. v. Jeg véd ingen røster i det store Tyskland, jeg mindes i altfald ingen, som den gang talte varsomt og sagde: „dette virker opløsende og forstyrrende på det kirkelige liv i menighederne og til guds riges fremme“. Jeg håber, at pastor Clausen og hans embedsbrødre, om de havde levet den gang, vilde, om de end ikke havde taget os i forsvar, dog med nogen medfølelse sét på vort ærlige arbejde for guds riges fremme, vi, som talte folkets mål i vore huse, brugte det til vor forkyndelse i kirkerne. Det hører ikke til de lette ting daglig at lide ondt og at tie dertil. Jeg siger derfor atter: underligt, underligt, hvor al ting omskiftes! „En slægt går, en slægt kommer. Hvad som var, det samme skal vorde, og hvad som er skét, det samme skal ske; er der noget, om hvilket man kan sige: se, dette er nyt? — Det var allerede i de forrige tider.“ Men der er nok nogen forskel på at gøre uret og at lide uret.

Da jeg så den søndag sluttede min prædiken, der

var kun få af sognets beboere, men samange flere præjssiske officerer og soldater, sagde jeg omtrent som så: „jeg er afskediget og må gå; som en ærlig mand kom jeg, som en ærlig mand vil jeg gå, og jeg vil idag gentage Samuels ord: „hvis okse har jeg taget, og hvis asen har jeg taget, og hvem har jeg gjort vold, hvem har jeg fortrykt, og af hvis hånd har jeg taget bestikkelse, så jeg derved lukkede mine øjne? Og jeg vil give eder det igen“. Det får at være mit sidste ord iblandt eder: har jeg forfordelt nogen iblandt eder eller gjort uret, er jeg villig til at gøre afbigt og betale og det både enkelt og dobbelt!“

Da gudstjenesten sluttede, kom den kommanderende officer hen til mig, trykkede min hånd og sagde mange venlige ord. Vore indkvarterede officerer sagde mig senere, at han havde udtalt sig særdeles velvilligt om min prædiken. Thomsen og jeg gik sidst ud. Han sagde til mig, da vi kom udenfor, at han havde forstået, at jeg forlod sognet og han ønskede et viñnesbyrd for min embedstid. Jeg frygter, at jeg svarede mindre venligt end ret var: „til enhver tid kan de få et vidnesbyrd af mig, at de ikke har kunnet dansk, mens de var dansk lærer, og ikke har kunnet synge, mens de var degn!“

Så gik den dag, andre kom. Min hustru rejste ned til Sundevad til fader. Jeg blev tilbage at prøve på at få en auktion istand og kørte omsider, da kreaturer og redskaber var solgte og vort indbo sat omkring til bønderfolk, afsted under et forfærdeligt uvejr. Vi måtte søge ly, thi hestene blev ustyrlige af lynglimtene, min hvide pudel løb fra mig. Omsider nåede jeg skovrider Neergaards bolig ved Hanved skov, dér fik jeg nattekvartér og kom sa uden synderlig flere æventyr over Als til Fyn, hvor jeg

hos præsten G. Strøm i Marslev fandt et år rundt et tilhold og en fred, som jeg i så høj grad trængte til efter den ydmygende, oprivende, angstfulde tid, som lå bagved.

Der er i det foregående gang efter anden sagt: „dansk-talende sogn“, men er det udtryk virkelig forsvarligt? Der blev i sin tid sagt, at det mål, som taltes i den nordlige halvdel af Sønderjylland ikke var dansk, men en frisisk dialekt, eller, dersom det skulde kaldes dansk, var det „ein unästhetisches patois“, ein rabendänisch, så stærkt gennemtrængt af plattysk, og så fjærnt fra et virkeligt dansk mål, at man kun med Heiberg, når man gik videst, turde sige, „die sogenannten dänischen mundarten“, og kunde det eftervises, at de nordligste dialekter havde „einen mehr dänischen Anstrich“, så lå det i, at „die ursprüngliche Volkssprache durch die neuere dänische Kirchen- und Schulsprache seit Jahrhunderten bereichert worden ist“. *) Målet, som folket i Sønderjylland taler, er altså ikke dansk, har aldrig været det, er der danske stumper i det, skyldes det århundreders påvirkning nordfra, det er et mål for sig selv, frisisk, tysk, dog tror jeg ikke nogen har kaldt det højtysk. Såvidt jeg forstår, er denne tale god latin endnu den dag i dag: det er ikke dansk, mine landsmænd sønden grænsen taler! Hele denne misforståelse støtter sig, såvidt jeg kan se, ikke til en virkelig videnskabelig undersøgelse, men til en historisk teori, at en nordisk folkestamme skulde engang i den forhistoriske tid være kommen østfra og have bosat sig på de danske øer og i den østre del af Nørrejylland, mens et germansk folk

*) Dr. Gottlieb, Zwölf Fabeln in d. Nordschl. Mundart. S. 6. 7.

skulde være kommet sydfra og sat bo i Sønderjylland og den sydvestre halvdel af Nørrejylland. Denne teori støtter sig atter til sprogskellet mellem Østjysk og Vestjysk, der går omtrent fra Horsens Fjord langs Gudenåen, Hjarbæk Fjord til Hanstholm. Øst for er der ved navneordene efterhængt bestemte kendeord, vestfor er det bestemte kendeord sat foran. At det sprogskel findes til denne dag er aldeles utvivlsomt. Fremdeles, siger man, er de vestjyske bygdemål så fremmede og uforståelige for den dannede Københavner, at han er helt vildfarende overfor bondens tale og straks mærker, at han er blandt et fremmed folk. Å ja, såmænd, kun var det værdt, at få oplyst, hvad det er, som Københavneren ikke forstår; jeg er istand til at give nogle bidrag fra Nørrejylland såvelsom fra Sønderjylland. En ung præstekone kom med sin mand ud i Vesten. Pigerne talte om, at de skulde have en ny „lime“, den gamle var opslidt; hun vidste ikke, hvad det var at komme „enkom“ for en vis sag, eller hvad „sylden“ eller „kloven“ betød; tysk forstod hun ypperligt, men de islandsk-norske ord af det gamle danske mål, der var bevarede på almuens tunge, dem forstod hun ikke. Et af de ord, jeg mindes fra 48årene anført, som uforståeligt for danske, var det mellemslesvigske „hærde“, skulder; vedkommende, som i sin tid nævnede dette ord, må vel have gjort det i god tro, men det vidner som såmeget andet, der fra tysk side er fremført om vort folk og mål, kun om den skrivendes brist på kundskab, ikke om andet, thi „hærde“ er nordisk, „skulder“ er tysk, og det bruges til denne dag som et poetisk ord.

Men er her virkelig forståelsen afgørende? For få dage siden fortalte en engelsk præst mig, at når farmere

fra Sydengland kom til Yorkshire, kunde de hverken forstå eller gøre sig forståelige. Jeg gad høre en Vestbo i Norge tale med en Østerdøl, en Berliner med en holstensk plattysker, eller denne med en Schweizer, en mand fra Norditalien med en Sicilianer! Jeg har en stille tro til; at samtalen vilde få hurtig ende; når den ene spurgte i Mors, vilde den anden svare i Thy, som vi siger her i Jylland.

Men nu det østjyske og vestjyske sprogskel. Ja, det findes og er for denne grammatiske ejendommelighed gennemgribende, det er ganske vist, „æ mand“ vestjysk, „manden“ østjysk. Det er imidlertid bevist så klart, som sligt i det hele kan gøres, af afdøde professor K. Lyngby, at „æ“ er det afslidte og omdannede „den“ eller „det“, „æ mand“ er oprindelig „den mand“, det påpegende stedord for kendeordet. Men såsnart vi tager en anden grammatisk ejendommelighed, f. eks. ét, to eller tre køn i ordene, får vi ganske andre skel. Vælger man forhold i ydlæren, behandlingen af langt og kort a, omdannelsen af slutnings-d, brugen af v. eller w. til forlyd, får vi altid helt andre målgrupper, ikke at tale om, hvis man vilde drage støltonen, der er et så ejendommeligt mærke for vort sprog, med ind i undersøgelsen. De sønderjyske bygdemål vilde ved enhver gruppering let og naturligt finde deres plads blandt de andre.

Nej, vi har ét, kun ét sprog for os fra Sællands østgrænse til der, hvor plattysken og det frisiske mål begynder i Mellemslesvig, ikke et blandingsprog, men et nordisk sprog, østersprog til svensk og norsk og islandsk, og jeg tør måske i al beskedenhed tro, at jeg har nogen kendskab til mit fædrelands jyske mundarter.

Enhver, som har syslet med dialektstudier, vil vide,

at de forskellige bygdemål afgrænses ved naturhindringer. Går man ud fra en oprindelig ensformighed i talen, vil, så snart de enkelte dele af en folkestamme skilles ved store skove, moser, brede floder eller havarme, små forskelle udvikles mere og mere og i løbet af århundreder danne stærke dialektejendommeligheder. Her behøves ingensomhelst teorier om forhistoriske indvandringer for at forklare forskellene mellem Østjysk og Vestjysk: Horsensfjord, Silkeborg søerne og Gudenåens mægtige strøm og store skove kan ganske let rede sagen. Hvem véd desuden, hvor gamle disse dialektforskelle er? Hvad er der blevet talt her i landet af køkkenmøddingernes, af stenalderens folk? Jeg véd det ikke og gad vidst, hvem der kan oplyse det.

Vestjysk er det blandt de danske landskabsmål, der er længst fremskredet, d. v. s. det, der har mistet mest af de gamle former, det har ingen kønsbøjning, udsagnsordenes og navneordenes bøjning er tit indskrænket til det mindst mulige, til forandring af længde af selvlyd eller medlyd, med andre ord, det står det engelske sprogs udviklingstrin meget nær og så langt som vel muligt fra et formrigt sprog som højtysk.

Ordforrådet i de sønderjyske bygdemål vil også vise sig i hovedsagen at være nordisk. Ved slige undersøgelser må der skelnes mellem tre ordgrupper: kulturordene, mere eller mindre fremmede gæster, der er komne ind, tit langvejsfra, med én eller anden kulturstrømning i nyere eller ældre tider. Mange af dem er i vort sprog neder-tyske og er indkomne gennem Hansestæderne, senere, ved den lutherske reformation og, i det hele, ved det tusind-årige nabolag til nedertysk talende folk og handel og

samfærdsel med dem. Hertil hører navne på håndværks-
tøj, snedkerens „smig“, „gering“, „retske“, smedens „fust-
hammer“ o. m. m. Påfaldende var det i Mellemslesvig
altid at træffe plattyske tal brugt fra 40 af i dansktalende
egne. Men forklaringen ligger ikke fjernt; thi den danske
tælling i snese er for udlændinge særdeles besværlig at
tilegne sig, og ved ethvert handelssamkvem vil naturlig-
den simpleste tællemåde, i tiere, hurtig gøre sig gældende;
således er det sket i Sønderjylland, således sker det den
dag idag i København overfor Svenskere og Normænd,
man siger ikke „halvfems“, men „niti“.

Dernæst er der de fælles ord for sproggruppen.
Som eksempel kan nævnes udtrykkene for de første slægt-
skabsforbindelser: fader, moder, søster, broder. Dem har
vi ikke lånt hverken fra Tysken eller andetstedsfra, men
det er fælles ord for hele den store gruppe blandt folke-
slagene, hvortil de fleste europæiske folkeslag hører. Endelig
er der en tredje ordrække, som vi har fælles med vore
nordiske frændre, enten hvad deres form angår eller
deres stamme. Som eksempel på sådanne kan nævnes
ord som: pige, dreng, barn, ild, de peger bestemt mod
nord, såvel som mange, mange flere. Men hele dette spørgs-
mål er fornemmelig ved Hagerups og Lyngbys arbejder
således opredet, at enhver sprogkyndig mand inden- eller
udenlands vil kunne se, at de sønderjyske bygdemål er
danske, og at der er flest gamle nordiske ord og vendinger
bevarede i de mellemslesvigske, de som har været mindst
påvirkede af det moderne danske rigsmål gennem kirke
og skole.

Fader flyttede 1838 til Sønderjylland. Jeg var dengang en lille syvårs dreng og har intet andet barndoms- og ungdomshjem kendt end Sønderjylland. Vestervedsted er nu det sydligste danske sogn, Hvidding, der var vort andet hjem, det nordligste tyske. Såvidt jeg har forstået det, kom fader, uden knap at vide hvorledes, til at spille en rolle i Vesteregnen under det politiske røre i årene fyrge. Hans opposition mod øvrigheden i Haderslev, da der blev sendt tyske bekendtgørelser til Vestervedsted, vil være bekendt. Men da det rygtedes, at præsten havde vovet at sige nej til den almægtige øvrighed, kom folk milevidt fra for at spørge ham til råds om retssager. Dementede, at han måtte være klogere end som så, når sligt kunde lykkes. Jeg mindes som barn at have sét Laurids Skau hjemme, mener også at kunne huske, at fader var med til at oprette Rødding højskole. Fader sørgede for, at jeg lærte så godt Tysk, som ske kunde, han har vel haft sine tanker med det. Moder var stadig syg, klimaet var strengt ude ved Vesterhavet, lægen rådede til at søge mildere egne. Fader, som næppe var vel anskrevet på højere steder, — den afdøde præst Gottlieb i Hvidding har fortalt mig, at han under sin visit hos amtmanden i Haderslev blev advaret mod præsten F. i Vestervedsted som en farlig mand, — blev omsider efter en audiens hos kong Christian VIII. på Sild i efteråret 1847 forflyttet til Ullerup. Det sidste læs flyttegods blev kørt ind i Ullerup-præstegård, mens kanonerne dundrede ved Bov. I sommerferien 1848 fik min yngre broder og jeg lov til at komme hjem, vi kørte på fjorten timer med en fragtmand fra Ribe til Fårehus kro, nåede næste dag Åbenrå, hvorfra vi gik gennem Varnæs og Blans, uden at blive anholdt af den

tyske forpostkæde, til Ullerup. Alt var så nyt og mærkeligt for os i den dejlige, skovrige egn, men ét mindes jeg især, der gjorde stærkt indtryk på mig, ung som jeg var. Det var ikke det nye sundedeviske mål, der syngende, blødt, uden den vestjyske stødtone, smigrede øret, men det var sproget i præstegårde og i kirker. Jeg fulgte ud med fader, jeg tror på en vakancetur, og hørte med forundring præstekonen tale i stærk og hård dialekt til fader, mens hun råbte tysk besked til et barn eller tyende, og ikke Tysk, som jeg havde været vant til at lære og høre det, men et stygt mål med å for a. Min forundring blev ikke mindre, da jeg var i kirke og hørte faders diakonus tale dansk. Jeg kommer uvilkårlig til at tænke på en historie om en sømand, som i årene fyrge havde ligget med sit skib i Flensborg, og som havde hørt, at der var dansk gudstjeneste og gik i kirke. Da han forlod kirken, udbrød han: „ja, er det dansk, så kan jeg f. l. m. tale tysk!“ Jeg husker endnu så mange, mange år efter, at han sagde „værten“ for „verden“, „buderne“ for „buddene“ og meget mere, og at hele formen, udtalen var så udansk som mulig, tysk var jo også hans hussprog. Jeg hørte det måske endnu klarere ved den stærke modsætning til faders bløde, rene, klangfulde danske tale.

Her ligger en betragtning nær, som jeg ikke skal afvise. Her var, som der er den dag i dag, tyskdannede og tysktalende mænd, der stod som præster i dansktalende sogne, de har af og til talt folkets sprog forargelig slet. Hvorledes gik det os danskdannede, dansktalende mænd, da vi stod med en tysk forkyndelse i de blandede sprogdistrikter. Om andre skal jeg ikke tale, men jeg antager som givet, at hvad der var i mine tanker har været i

manges. Jeg begyndte med, jeg tør måske sige usædvanlig god, kundskab i tysk og en del læsning i klassikerne og har haft nogen naturlig lempe til at lære og omgås fremmede tungemål. Og det er jo indtrykket fra skoledagene, at Tyskerne er en stor nation, deres litteratur er rig, har været fuld af impulser til vor egen, det er et kultursprog af første rang, store, ordførende, toneangivende videnskabsmænd findes i alle grene blandt folket. Det faldt mig i begyndelsen svært at magte det fremmede sprog i gudelig tale, men jeg satte et stort arbejde ind på det. At min udtale har haft mangler, derom er ingen tvivl, men én ting er jeg vis på, den var renere og mere dannet end den fandtes hos en eneste af mine sognefolk. Hertil kommer endnu det. Jeg har ikke stået som præst i tysktalende sogne. Tysk var i min mund, som hos de få indfødte i sognene, der brugte det, et tillært, fremmed mål. Dette turde gøre en stor forskel. Jeg vilde betragte det som aldeles utilstedeligt at leve som præst blandt et fremmed folk med et hussprog forskelligt fra folkets. Når der indvendes, det gør alle missionærer, svarer jeg; javel, men missionærernes forkyndelse er ikke den normale; er der nogen stilling til i verden, hvor det kræves at være et barn af det folk, man lever iblandt, så er det præstens. Jeg satte et stort og udholdende arbejde ind på at blive herre over det tyske sprog, således at det villigt og smidigt føjede sig om tanken som dens klædebon.

Det var under våbenstilstanden 1864, kort før jeg forlod Sønderjylland, jeg opholdt mig nogle få dage i faders hjem, Ullerup, et par danske soldater var døde på lazarettet, og fader bad mig besørge begravelsen, den blev mulig tysk. De døde blev sænkede i graven deroppe, prøjssiske soldater

stod tæt rundt om, vinduerne blev lukkede op i husene, små klynger samledes udenfor. Soldaten trænger til et ord, der kan trøste og løfte under lazarettidens tyngende ensformighed. Hvor mit øje faldt, så jeg kun tyske uniformer. Så talte jeg tysk over mine landsmænd. Hvad jeg sagde, mindes jeg ikke, men jeg var stærkt bevæget. Da jeg gik hjem i følge med de tyske officerer, der var indkvarterede i præstegården, sagde den ene af dem til mig, at han havde undret sig ved at høre mit rene sprog. „Vil de vedstå den yttring?“ spurgte jeg. „Ja, til enhver tid!“ svarede han. Jeg bad ham smilende med navns underskrift indføre den notits i et af de store berlinske blade. Det vilde være en æreserklæring for mig og flere. Jeg véel, der var dem blandt mine præstekammerater, som kunde bedre tysk end jeg.

Der var på vor side både samvittighedskravet, at gøre, hvad der var pligt, så godt som muligt, og så desuden glæden ved at sysle med et stort folks litteratur.

Var det samme tilfældet fra de tyskdannede mænds side? Var der glæde ved at sysle med folkets sprog, ved at studere, hvad der var ædelt og stort i dansk poesi og kunst?

Jeg skal ikke gøre forsøg på at besvare dette spørgsmål; skulde man dømme efter hvad man hørte i deres tale, måtte der nok tiest svares nej.

Et årstid efter at jeg var bleven kandidat, kom der et forslag fra Licent. E. Hagerup i Store Solt i Angel, om jeg ikke vilde tjene ham som kapellan. Efter nogen betænkning tog jeg imod hans tilbud og drog i forsommeren 1856 til Soltbro, hvor præstegården lå. Samme efterår

blev jeg ordineret i Flensborg. Den dag bliver uforglemmelig for mig; thi midt under handlingen opdagede jeg faders nærværelse, hvad der kun kunde betyde én ting, at moder var død; hun var efter lange lidelser gået ind til fred dagen i forvejen.

Streng lærer blev årene deroppe, jeg tror, de bragte deres frugt. Det gik mig, som det vel i almindelighed går ungdommen, der med ideal tro går ind til livets strenge arbejde, man oplever skuffelse på skuffelse, og der kommer tider, da det er såre svært at holde mod og tro oppe. Jeg havde den tanke, at når man kom med ære og frihed for et folks modersmål, om hvilket min afdøde ven, provst Karstensen i Dybbøl, sang:

længe nok har jeg bondepige været,
siddet på tærskel og spundet på min ten;
længe nok har hun, tyske frøken, blæret
sig på mit højsæde, og jeg gnavet bén,

når man kom med kongetronen til Askepot, — vilde man blive modtaget med åbne hjerter, åbne arme. Jeg kan endnu føle den skærende smærte, det voldte, da jeg hørte landsmænd på dansk fornægte fædreland og modersmål. Ja, havde det endda været på tysk, det havde ikke været så bittert, men på bredt jysk; „æ er en tysker!“ det gør ondt. Jeg hørte grumme sjælden tysk tale, når undtages, at forældrene, vist mest de unge familier, talte plattysk med børnene. Hagerup fortalte mig, at da han kom til sognet få måneder efter Isted-slaget, begyndte han med at tale udelukkende højtysk til alle, men lidt efter lidt endte han med at tale dansk til alle. Jeg kan for de års vedkommende, som jeg opholdt mig i hans hus, føje mit vidnesbyrd til hans: jeg hørte i sognet overmåde sjælden anden tysk tale end vor egen. Der var i sognene

dér, som allevegne deroppe, nogle indvandrede Holstenere eller Sydslesvigere, at de brugte deres modersmål, forstår sig af sig selv. Af og til hørte man af mere „dannede“ folk gyseligt højtysk. En dag kom jeg i følge med en Arnæs eller Kappeler skipper, jeg husker ikke hvilket, han fortalte mig, at han ikke kunde forstå dansk, men højtysk var hans sprog. Vi fulgtes fredeligt ad til Lille Solt, og blandt de mærkelige ting, han meddelte mig, har jeg bevaret følgende sætning i min erindring: „in dieser nassen Zeit haben die Leute hier sehr böse bei und kriegten ihre kantüffelen ein!“ Ja, var det ikke højtysk, skulde man hartad tro, at det var dansk!

Men indrommes skal det, at Angelboen jævnlig med større eller mindre held gjorde forsøg på at skjule sit danske mal overfor fremmede, og man måtte være nøje kendt med personer og forhold for at få et sandt indtryk af de virkelige forhold. En tysktalende mand måtte let kunne få indtrykket af, at alt var tysk, og at der blev gjort et tysktalende folk blodig uret. Men anderledes stillede sagen sig for os, der boede blandt folket, dér blev det vanskeligt at dølge. Det traf af og til, at folk kom helt højtideligt til præsten og talte højtysk, efter gammel vane eller for at vise deres tyske sind og tyske dannelse, men så kunde noget tilfældigt indtræffe, en vogn, der kørte rask forbi, et uventet spørgsmål fra præstens side, og høj-tysken blev glemt i forvirringen for det jævne Angelbomål, der passede bedre for munden. Det kunde derfor også omvendt hændes, som Hagerup fortæller, at han traf på landevejen en gammel udensøgnis daglejer, med hvem han kom i en lang, dansk samtale, men som pludselig, da han hørte, at den fremmede mand var præsten, i sin forfærdelse

rev huen af og begyndte på plattysk en mængde undskyldninger. Han havde antaget, at han i det højeste havde degnen for sig, og derfor havde han talt dansk. Men til slige standspersoner som præsten kunde det ikke gå an at tale sligt simpelt mål. Fuld mands tale var som regelen også dansk, måske efter det gamle ord, at man skal høre sandheden af børn og fulde folk. Hvor længe og sejgt det danske mål kunde puttes til side, oplevede jeg selv et slående eksempel på. Der tjente en ung karl fra Store Solt by som „busvend“, avlskar, i præstegården. Han talte så rent dansk, som om han havde været født midt i Nørrejylland, det måtte han dog vel have lært i sit hjem. Men en af hans søstre kunde ikke dansk. Et forår blev karlen syg, fik en brystbetændelse, kom hjem. Jeg plejede en gang om dagen at gøre et rend op til byen at se til ham. En dag var jeg løben derop lige i middagslaget og har vel sagtens taget noget hårdt i yderdøren, for søsteren kom løbende ud og hviskede ilfærdigt: „å go sawt stell', han söwer!“ Efter den dag talte vi aldrig mere tysk sammen.

Det ligger nu nær nok at spørge: hvorfor i al verden er folket kommen på den ulyksalige tanke at skjule deres sprog? Svaret ligger desværre nær nok. Dansk er foragtet, et parianål, som ingen, der holder på sit menneskeværld offentlig bruger. Igennem århundreder har Hamborg været Sønder- og Nørrejyllands hovedstad; man [drog „op“ til Hamborg, der var al storhed og rigdom. Fra gammel tid har Nørrejyderne været lidet agtede i Sønderjylland. Kom en Sønderjyde til Nørrejylland holdt han på sit mål, mens Nørrejyden i Sønderjylland hurtigst mulig opgav sit. Kulturstrømmen har nået Sønderjylland før Nørrejylland;

i Sønderjylland var agerbruget mere fremskredet, smørret bedre, menneskerne rigere, mere oplyste. I Nørrejylland grasserede stygge hudsygdomme, i husene var der en „kløpæl“, og den første indbydelse til en fremmed var: „værså god, gå hen og klø dig!“ Ikke at tale om, at lusene der var mange og så store, at de gik omkring med halmstrå i munden. Af Jyllands befolkning var stude-driverne kendte, de fattige karle, der talte det stødende nørrejyske mål, som bar store træsko og med „hop, how!“ drev studeflokkene foran sig i forårs- og efterårsmånederne til „Isschow“ eller Tønning. Og så var der de elendige pottemænd, der med deres sorte, skøre, grove varer årlig kom til den sønderjyske bondes dør. Potterne var pakkede i lyng, hvad der noksom vidnede om jordbunden i de egne, hvor de blev gjort. Kræmmerens klæder var grove og dårlige, hans væsen lidet høvisk, og hans sprog har givet anledning til dannelse af det tyske hånsord „pottdänisch“. Til alt dette kom den almindelige tankegang, at Sønderjyllands danske almuesmål duede ikke, det var ikke dansk, det var ingenting, „ein wortarmes Jargon, ein unästhetisches Patois, eine Art von Rabendänisch,“ som ingen dannet mand kunde tage i sin mund uden at besmitte sin fløjels-tunge. Præster, herredsfogder, prokuratorer, amtmænd, alle, der gik med hvidt bryst og manschetter, talte tysk; alle steder, hvor der var pragt og rigdom, taltes tysk. Kan man så undre sig over, at det var, som det var. Jeg har selv engang været årsag til, at denne underlige misforståelse kom frem, at folkemålet er det vrage, rigsmålet det rette. Under en samtale ved et besøg hos en nabopræst, en Sønderjyde, der længe før 1848 havde været præst i Mellemslesvig, påstod jeg, at der måtte findes danske

viser blandt folket dør, min vært var lige så sikker på, at der ingen fandtes. Vor strid endte med, at han foreslog, vi skulde spørge tjenestefolkene ad, de var netop samlede til mellemmad, og der var et par daglejere tilstede. Vi går ud i borgerstuen blandt hele forsamlingen, og præsten sagde: „synger I danske viser, viser på jert „forkerte“ dansk!“ Ak nej, det var der naturligvis aldrig tale om, nej da! „Ja, hvad synger I da?“ Ja, de sang tyske viser om Freiheit, jeg mindes ikke længer hvilke. Jeg var dog ikke bleven overbevist, men gik ganske vist en anden vej for at få vished. En månedstid efter fremlagde jeg for min kære, afdøde ven en opskrift på over tredive danske viser, deriblandt enkelte ældre. Mange af dem fik jeg gennem skolebørnene. *)

Til alle disse kulturpåvirkninger kom, sidst og ikke med mindst kraft, den slesvig-holstenske agitation, der som regel vilde skjule over sandheden og som gav parolen, der uvægerlig blev fulgt under løsenet af „de patzige wedderstand“. Der var med andre ord påvirkninger nok, der kunde forklare hvad der i de år skete i Sønderjylland, der var fortids endeløse uret og forsømmelse og nutids politik.

Af en fremragende mand, afdøde biskop Martensen, er der skrevet hårde ord om sprogreskriptet og den ordning, som derved indførtes i de „blandede“ distrikter. Efter at have omtalt „utålmodigheden og hidsigheden“, hvormed ordningen efter hans mening iværksattes, fortsætter han: det er ganske vist, at hvor folkesproget er dansk, der bør kirkesproget også være dansk. Ingen sætning kan være

*) Se viserne i „Fra Heden“.

mere soleklar end denne, og dog passede den ikke på virkeligheden. Man overså ganske, at det tyske kirkesprog på disse steder havde bestået i flere hundrede år. Kunde dette nu pludselig afskaffes, selv om man indskrænkede sig til at lade dansk og tysk gudstjeneste afveksle? Man overså ligeledes i overfladiskhed, at det danske sprog, som levede i disse menigheder, vistnok var folkesprog, men ved mangel af pleje var bleven råt, fattigt og udannet, berøvet åndelighedens karakter. Det indeholdt kun hverdagsudtryk for det, som hørte til det daglige, det lavere og sandelige liv, men manglede ganske udtryk for de højere åndelige forestillinger. Disse havde menighederne kun i det tyske sprog, af Luthers bibel, af den tyske salmebog, den tyske katekismus. Så gennemtrængte var de deraf, at når man i en dansk samtale med dem kom ind på det religiøse, citerede de deres tyske skriftsteder eller tyske salmevers, og anførte i det hele de religiøse forestillinger i det tyske sprog, f. eks.: dette har vi jo i vort Vaterunser, eller: på søndag vil jeg gå til det hellige Abendmahl. Syge og døende måtte altid berettes i det tyske sprog, og her at anvende det danske sprog var så godt som umuligt. Med ét ord: tysk var det hellige sprog, og hvor det fremtrådte i religionens tjeneste, havde det religionens hele ærværdighed. *) Der kunde være mere at anføre, men her må jeg standse. Biskoppen berører her et punkt, som kan trænge til at klargøres. Men om nu vi, som altid har stået midt i folket i de år, vilde spørge: forstod disse dansktalende mennesker da Luthers tyske bibel, salmebog og katekismus? Forstod de i det hele taget åndelig det religiøse foredrag

*) H. Martensen. Af mit Levned II. 160.

i det højtyske sprog? Eller er det virkelig en ønskelig ordning, at som latinen hos de pavekristne er tysk hos lutherske, dansktalende, kristne det hellige sprog? Hvad mon svaret vilde blive? Og mon ikke spørgsmålet tilsidst vilde komme til at dreje sig om noget helt andet, ikke om sprogordningens menneskelige retfærdighed eller forsvarelighed? Jeg antager i alt fald, at den nuværende præjssiske regering i Hertugdømmerne ikke fra sit standpunkt vilde indvende det allerringeste imod den, når den vilde se med den danske regerings øjne. Men noget helt andet er, om denne ordning var betimelig, om den burde været indført ved en statsforanstaltning, når der ikke stod en million soldater bagved, rede til at forsvare den.

Opgaven blev dobbelt for os, der stod midt blandt folket. At forsone det med den ny ordning, lære det, at modersmålet dog tilsidst er hjertesproget, bønnens og salmens sprog. Det næste var at tale til folket på dets modersmål om ting, der hører guds rige til, prædike i det danske litteratursprog for et folk, der intet dansk litteratursprog ejede.

Altså: det danske sprog, således som det taltes i Mellemslesvig, var af mangel på pleje bleven råt, fattigt, udannet, berøvet åndelighedens karakter. Nu ja, hvorfor ikke? Det vil vel med andre ord sige, at det passede for bonden og hans arbejde og hjem, og at kulturordene, låneordene deri, for den langt overvejende del var højtyske eller plattyske. Jeg har noget kendskab til de jyske målarters ordforråd og tør her med nogen autoritet tale med. Sagen er i virkeligheden den, at hvad biskoppen skriver om Angelboens mål, gælder væsentlig for alle jyske mål, jeg skal ikke tale om mere, end jeg sikkert véd, men jeg

kunde vel gerne tilføje: alle folkemål, verden over, der ikke er litteratursprog. De er, om man vil, rå og udannede, kommer i vadmelsskofte, med bare ben, træsko eller træskostøvler, alt som vejret er til. De er vidunderlig rige, såsnart det gælder arbejde eller arbejdsbetegnelser, forhold, der ligger indenfor bondens synskreds, hans familieliv, hans redskaber, men bundfattige på udtryk for alt hvad der hører den højere kultur til. Bondemålene har intet udtryk, ingen navneord for de almindelige, abstrakte begreber. Bonden taler ikke i abstraktioner, i almindelige udtryk, men altid om det enkelte. Han bruger ikke ordet skønhed, hverken om egne eller mennesker, men siger: det er en yndet egn, hvor der er frugtbart og rigt, og véd ypperlig at skelne mellem en pige, der er køn og en, der er léel at se til. Ligeså med det religiøse. Jeg kunde fristes til at tro, at „bøn“ var et låneord og at „beje“ var jysk, men jeg véd det ikke, og skal ikke påstå noget, men selvfølgelig er ord som „samvittighed“, „styrelse“, „retfærdiggørelse“, „nåde“ osv. osv. låneord, som de nørrejske bygdemål har taget fra det danske kultursprog, de mellemslesvigske derimod fra højtysken eller plattysken. Det er en fuldkommen rigtig iagttagelse, at den dansktalende bonde sagde „geweten“ for samvittighed, „åbendmål“ for uadver, hvortil dog må bemærkes, at det almindelige udtryk var: „at gå til guds bord“, og at altergæster kaldtes „gudsbordsfolk“, hvad der dog vel er dansk nok. „Retfærdig“ fandtes, men retfærdighed hed „Gerechtigkeit“, „Versehung“ brugtes for forsyn, „Gedächtniss“ for hukommelse osv. For enhver af os danske præster, der havde såmeget som én fornuftig tanke i sit hoved, var hermed vejen vist. Jeg har siddet i sognerådet deroppe

i en otte, ni år, og har mere end éngang grebet mig under forhandlingerne i den tanke: vidste du ikke, hvor du var, midt inde i „det tyske“, kunde du sværge på, at du var midt inde i det „jyske“, så fuldt, rént, så klingende rigt vældede det danske folkemål frem over disse mænds læber, og de fleste af dem vilde dog måske ikke have betænkt sig længe ved overfor en fremmed bestemt at nægte, at de forstod eller kunde tale dansk. Der blev diskuteret, sagt vittigheder, der bragte forsamlingen til at briste i skoggerlatter, og vi havde ikke nogensomhelst vanskelighed ved at forstå hverandre. I den daglige omgang med bønderfolk i deres huse, eller når de kom i præstegården, hørtes så at sige aldrig tysk. Når der var et „øls“, ølhus, gilde eller en „kost“, et bryllup, gik samtalen sin utvungne gang, og jeg har jævnlig lagt mærke til, at sproget hvert øjeblik skiftede. Begyndte en af de ældre på dansk, kunde samtalen en tid fortsættes på dansk. Der kunde så fra en af de yngre eller af en gæst sydfra gøres en plattysk bemærkning, og nu fulgte slag på slag plattyske spørgsmål og svar, til sprogets strøm atter kændrede og flød ind i det danske leje. Hvor rent det plattyske var, tør jeg ingen bestemt mening yttre om, men én ting véd jeg, at dansken var ægte. Overfor børn og unge har jeg i de sogne, hvor jeg har haft arbejde, ingen vanskeligheder mærket. I mange huse talte fader og moder dansk sammen, dansk til de gamle i huset, plattysk til børnene, mens de gamle vel jævnlig talte dansk også til børnene og disse plattysk til fader og moder, men dansk til „oldmoder“ og „oldefader“. Jeg mindes en aftenstund i Soltbro, vinduerne stod åbne, den ene flok kør kom forbi efter den anden, drengene råbte til hverandre

eller sang, af og til drev stykker af børnenes samtale ind til os, det var dansk, atter dansk, — og få dage før havde der inde i stændersalen, jeg tror af provst Otzen, i de stærkeste udtryk været talt om det fremmede danske mål, der skulde påtvinges folket. Hagerup bemærkede ganske stille: „vi skulde haft manden her i aften, så var han vel bleven omsindet!“ I skolen og ved konfirmationsundervisningen talte børnene fint, det lød tvungent, netop som man kunde især i ældre tid jævnlig høre det i nørrejyske skoler. Men jeg har mødt sådan en lille knægt nogle uger efter at han havde „båjen op“, ved kirken en søndag med en stor pibe i munden, — somme skumlede over børnenes tobaksrygning: „nær di slipper den jæn' pat', så tæjer di ved den anden!“ — Når jeg da kunde spørge, hvor han tjente og hvordan det gik, fik jeg gerne med et bredt tilfreds smil svar på det reneste Angelbomål. Så snart børnene var konfirmerede, trak de tobakspiben op af den ene lomme og det gamle danske mål af den anden. Også her faldt alt simpelt og let i tråd, sproget var ingen hindring. En virkelig vanskelighed indtraf derimod, hvad vi straks mærkede, men hvad biskop Martensen ikke let kunde være vidende om, det var, hvor præsten kaldtes til de gamle og syge for at tage dem til alters. Enhver af mine embedsbrødre véd, hvor vanskelig det mangelgang bliver ved hjemmekommunion overfor de gamle at træffe det rette, at blive forstået, også der hvor oplysnings-sproget er det danske rigsmål. Langt vanskeligere blev det, hvor skole- og kirkesprog var højtysk, men folkesproget dansk. Føj hertil tunghørighed eller anden alderdoms-svækkelse. Vil man nu ikke nøjes med den rent formelle sætning: „den gamle er tysk lært, altså taler jeg tysk,

det forstår han!“ — så er vanskeligheden der. Bønner, salmevers, bibelsprog er højtyske, ganske vist med jysk udtale, over det tyske sch— snublede alle de gamle danske tunger og gjorde det til sk—, men vi kan ikke tale højtysk sammen, heller ikke plattysk. Den gamle kan kun Anglerdansk. Jeg forstod snart, at jeg måtte lære Anglerdansk og satte såmegen omhu og arbejde ind på det, at jeg endnu, så mange år derefter, ikke helt har glemmt det. Så forsøgte jeg at knytte en samtale om gudelige ting med den gamle på hans eget mål, søgte tyske bønner og salmevers, som han kendte, op, og så foregik kommunionen omsider efter det ham fra barndommen bekendte højtyske ritual. Sommetider syntes jeg, at det lykkedes for mig, til andre tider gik jeg ydmyget og forsagt bort.

Det er godt nok, at man siger, højtysk forstås, thi det har i århundreder været kirkesproget. Engang hørte jeg det spørgsmål debattere: når er menigheden tilstede i kirken? og en tilstedeværende holdt på, at det måtte være, når kirkeklokken havde ringet sammen, om der så ikke var en eneste derinde. Alle slige spørgsmål kan så overmåde let formelt afgøres, men sagen kommer til at se helt anderledes ud, når livets virkelighedskrav kommer. Forstod altså bonden højtysk? ja, kun tysk, ikke et ord dansk. Det svar har jeg fået mange gange. Jeg sad en aftenstund inde hos en bonde i Soltskov og talte med ham om nyt og gammelt, om politik og meget andet, så sagde han omsider: „det dér københavner dansk forstær æ kortud int aw!“ Jeg havde talt mit eget „københavnske“ mål hele tiden med ham. Da jeg bemærkede, at vi dog ganske godt havde forstået hinanden, svarede han, at det var jo ikke københavnerdansk, jeg talte, nej, N. N., — som havde

en meget tung udtale —, ham kunde han ikke forstå, hans sprog måtte være ægte københavnerdansk. Og nu forståelsen af det højtyske. Der står jeg eller en anden mand på prædikestolen og fremsætter vore tanker og vor tro i højtyskens lange, slyngede sætninger, i bygning himmelviルト forskellige fra det danske måls korte, usammensatte ordføjnng, og en stor lyttende kreds af jævne bønderfolk er tilstede. Jeg taler nu ikke om de særlig intelligente, som der jo allevegne findes enkelte af, men om den store mængde, tit ikke meget oplyste mænd og kvinder. Lad præsten være veltalende, „kancelredner“, som gamle Harms, som provst Thiess, ordene lyder bekendte, slår øret som gamle melodier, men er der nogen eneste af dem alle, der rører eller griber den enfoldige almuesmands hjærte, således som modersmålet kunde have gjort det? Ja, men det danske modersmål er her et råt sprog uden åndeligt præg. Netop ligesom det norrejske, men ikke mindre kan den religiøst bevægede mand eller kvinde ypperlig uden alle rigsmålets låneord tale om, hvad der bevæger hjærtet, eller fortælle sit barn om kristne menneskers tro og håb. Og det véd vi alle sammen, at det er det inderligste og mest enfoldige ord, der rører dybest. Men tysk var det hellige sprog, — lad os sige som latinen for den katolske kristne. Ja, men mon hjærtet virkelig nås af det latinske pater noster eller ave Maria? Jeg kom selv ved en lejlighed til at føle det bittert og stærkt netop dette, at tysk var det „hellige“ sprog. Det var i Valsbøl. Vi havde én (1) tysktalende mand i byen, han var fra Randers, og som en følge deraf var hans tysk „trætyisk“ o: ikke af første kvalitet, de andre lo ad ham og gjorde løjer med ham. Og da jeg engang spurgte ham, hvorfor i al verden han

talte tysk med sine børn, svarede han mig, at dansk lærte de jo på gaden. I en gård var der en lille fireårs pige, som hed Anna. Hun og jeg blev venner, man kan jo binde sit hjærte så stærkt til sådant et barn, jeg holdt af hende, som hun kunde have været mit eget, hun havde sluttet sig stærkt til mig, og hendes moder fortalte mig en dag leende, at barnet havde truet hende med, at hun vilde klage over hende til præsten. Så kom slutningen på vinteren og med den en grufuld tid, difteritis brød ind i vor lille kreds, og børnene døde næsten ud, det var en r n pestsygdom, som ingen af os havde hørt tale om før. Jeg havde været et ærinde i Flensborg og blev ved hjemkomsten modtaget med den efterretning, at Anna var død. Et par dage senere kom så hendes fader og bestilte begravelsen. „Skal det så være dansk eller tysk?“ — Ja, det måtte jo være tysk! Jeg plejede sjælden eller aldrig at gøre indvendinger, men her kunde jeg ikke tie og sagde til barnets fader: har jeg nogensinde talt et tysk ord med barnet? Har jeg nogensinde talt et tysk ord med Dem eller med Deres kone, eller indenfor Deres huses døre? Hvorfor skal jeg så tvinges til, nu mit hjærte er inderlig bedrøvet, og De og Deres kone sørger, at tale til dem i et mål, som aldrig har gået bud imellem os? — Ja, jeg talte tysk, forstår sig, i huset og ved graven, — hvorfor? — fordi tysk var det „hellige“ sprog.

Og nu atter forståelsen! Ak nej, folket kunde ikke l se dansk, ikke forstå dansk. Men hvordan forklares da den underlige ting, at de danske folkebibliotheker blev så stærkt brugte? Børnene kom jo og hentede bøger. „Hvem l ser i dem?“ Ja, man fik forskellige svar, sommetider at forældrene l ste, sommetider, at børnene l ste højt for

fader og moder. Og hvorfor havde Civilregeringen så travlt med at få alle bogsamlingerne konfiskerede? Ja, jeg kunde have lyst til at gøre et lignende spørgsmål angående begivenheder fra den allernyeste tid. Når dansk ej forstås i Sønderjylland, hvis sprog er „en frisisk eller plattysk dialekt“, hvilke ulykker kan da nogle danske skuespillere, der taler det reneste københavner-dansk gøre? I frisisk eller plattysk talende egne vil ingen forstå en eneste stavelse af deres tale.

Men nu højtysken da, blev den forstået? Utvivlsomt, når man spurgte. Undertiden kunde man dog ikke frigøre sig fra nogen tvivl. Det skete ikke én, men mange gange, når vi fulgtes ned ad kirkebakken i Store Solt, og når der var bekendtgjort noget „fra stolen“ om sogns sager, skolen, konfirmander eller sligt på tysk, at en eller anden spurgte mig: „hvad var det, han gjorde bekendt, æ fik ikke ret æ grund af det?“ Så udlagde jeg det på dansk. En gang havde jeg bekendtgjort, på tysk naturligvis, at jeg ikke forlangte, at børnenes forældre selv kom og meldte deres sønner og døtre til konfirmationsforberedelse, men at de kun kunde sende mig børnene på en bestemt dag og til et nærmere opgivet klokkeslæt. Men den bekendtgørelse blev ikke nærmere udlagt, og da dagen kom, mødte forældrene, og da jeg sagde, at jeg vilde spare dem rend og ulejlighed, fik jeg til svar, at jeg havde således lyst til i kirken. Vil man så sige, at jeg ikke magtede at tale så tydeligt, at folk forstod det, — nu, jeg troede ganske vist selv, at jeg kunde, og trods de mange henrundne år tiltror jeg mig i dette øjeblik endnu evnen til meget tydeligt at sige en slig besked på højtysk, — men det være nu, som det vil. Jeg kan drage et andet minde frem. Vi

fik fra Tyskland indbydelse til at give bidrag til et mindesmærke for Luther, jeg tror i Worms. Jeg læste den op fra prædikestolen langsomt og så tydeligt, som jeg kunde. Da vi gik ned ad kirkebakken, hørte jeg små grupper ga og tale om dette, hvad i grunden meningen var med det hele, og måtte så endelig til at forklare, på dansk naturligvis, at det var et „denkmal“, der skulde oprettes. Men når det er så usikkert med forståelsen af det daglige livs allersimpleste ting, hvordan så forståelsen af det åndelige livs dybder? En historie er bleven mig i sin tid fortalt ude fra et af de vestre sogne. Præsten havde fået en lang tysk „skrolle“ fra øvrigheden, det var en sag, hvormed der skulde æskes sognefolkenes mening. De blev sammenkaldte, præsten læste de lange, knudrede sætninger trofast op fra ende til anden og spurgte så: „hvad er nu jeres mening?“ Der blev almindelig tavshed. Omsider sagde en af mændene beskedent: „ja, De må undskylde, hr. pastor, men vi forstår ikke københavnerdansk!“ — „Ja ja,“ svarede præsten uden at fortrække en mine, „nu skal jeg læse det op for jer, så I forstår det!“ Han læste derpå dokumentet op i dansk oversættelse og den livligste meningsudveksling begyndte. Om historien er bogstavelig sand, véd jeg ikke, men såmeget tror jeg at have erfaret, at den kunde være det.

Man kommer her til den underlige slutning, at det mål, som alle forstår, det forstår hartad ingen, men det, som ingen forstår, det forstår alle! Ja, så underlig er verden!

Opgaven blev altså for den danske prædiken, at være i sin tale så lidt „højt studeret“ som muligt, at føre et så énfoldigt ord som muligt. Den var i visse måder ikke

så synderlig forskellig fra den, landsbypræsten har overalt i vort land og sagtens allevegne, hvor han da ønsker at forstås af den kreds, han skal arbejde iblandt. De lange, hårde kunstord forstås som en regel ikke, man må søge at lempe sig efter folkets talebrug, studere den måde, hvorpå det udtrykker sine tanker og følelser og efter evne eftergøre den i sin egen tale. Således tog jeg den sag op i Angel, og flere end jeg, brugte korte sætninger, undgik navneord som „kærlighed“ og sagde istedet med et udsagnsord eller tillægsord: „holde af“, „have kær“. Hvor der i kunstordene var to former, en dansk og en tysk, valgtes den tyske, vi sagde ej „ihukommelse“, men „erindring“, hvor ordet endelig skulde bruges, forøvrigt havde man „huske“ (hows’) at tage til. I enkelte tilfælde havde vi også to ord at vælge imellem. På dansk bruger vi „apostle“ og „disciple“, på tysk bruges „Jünger“ for det sidste, da vi ikke kunde tage det ord, satte vi „apostel“ ind istedet, hvor det på nogen måde kunde gå an, hjalp os ellers med en omskrivning: „de mænd, der fulgte med Herren“ eller lignende. Endelig benyttede vi enkelte ord af folkemålet, ordsprog, f. eks. „hva vil en oggel imeld æ kragger?“ eller vi greb til plattyske eller højtyske ord, som var gængse f. eks. „Gesetz“, „Geweten“, „Bigt“. Det tog derfor et alvorligt og omhyggeligt arbejde at forberede sig til den danske prædiken. Da jeg havde levet nogle år i disse forhold, blev det mig klart, at skulde jeg tale uforberedt, eller med kort varsel, måtte jeg bestemt kræve tysk, når jeg havde valget mellem sprogene, thi der var form og udtryk uden videre givne. Men jeg var da også vis på, at jeg kunde tale i vort fælles modersmål, det danske, således at enhver af de tilstedeværende, indfødte i sognene, var istand til at forstå hvert eneste ord.

Arbejdet gik så sin regelmæssige gang. Kun når stænderne var samlede i Flensborg, følte man agitationens dønninger, ellers levede jeg under særdeles fredelige kår. Dansk og tysk vekslede uafsladeligt i kirketjenesten, vi kunde have tysk gudstjeneste og altergang, men under den dansk barnedåb eller omvendt, dansk brudevielse, tysk jordefærd. Således gik det fra år til år, og jeg synes ikke, jeg kan tvivle om, at trods agitation og modstand, var sagen så indlysende naturlig, at den i løbet af et slægtled eller to vilde være kommen i orden. Jeg forstår det helt vel, at det pludselige brud, der efter slaget ved Isted kom med fortiden, idet århundreders uret på engang blev bødet, kunde gribe smertefuldt ind i menneskers sind og vække modstand også fra kristeligsindede folks side. Men der blev jo givet frihed. I min embedsførelse véd jeg ikke af, at der nogensinde er bleven nægtet forældre tilladelse til at lade deres børn konfirmere tysk, hvor de vilde, og den sag var jo grumme let at ordne ved at sende barnet ud af sognet sydpå, jeg har aldrig nægtet udskrivningen, hvor den er bleven forlangt. Privatskoler var jo også tilladte. Jeg mindes med morskab en examen jeg overhørte engang inde i Angel i et hjem, hvor der var lærerinde, tysk naturligvis. Først hørte vi de danske fag, kristendomskundskab og fædrelandshistorie, om jeg husker ret, så kom turen til de tyske, et af dem var naturkundskab. Det var utvivlsomt en flink pige, og hun havde examineret jævnt og godt, hvor hun talte dansk. Men nu rejste hun sig og begyndte: „Kinder, was ist ein körper?“ og fortsatte med spørgsmål om alle det fysiske legemes egenskaber, som børnene havde lært på ramse, der var en hól anden ånd og tone over undervisningen, hun aflagde helt

den forrige jævnhed og blev højstilet. Jeg skulde undre mig over, om højtysk nogensinde kan blive folkesprog. At det er et ypperligt mål, hvor det gælder poesi eller videnskab, alle civilisationens og den fine dannelses krav, er jo let nok at se, et andet spørgsmål er, om det nogensinde kan blive udtryk for det menige folks enfoldige tanker. For et dansk og dansktalende folk kan dette umulig ske i mange slægtled. Jeg tror ligeledes at have lagt mærke til, at tyskdannede almueskolelærere var som regel langt mindre jævne i deres undervisning end danskdannede, et forhold, der ikke vanskeligt synes at kunne forklares af de to sprogs bygning og hele natur.

Sér jeg efter de mange års forløb tilbage, — mangt et sår, som de tider slog, er lægt, der ligger ikke længer den svidende smærte i mindet og ikke den bittere følelse af nederlagets ydmygelse, meget er mildnet, om end andre sår endnu knap tåler, at man rører ved dem. Lad mig sige ét mere. Der er utvivlsomt skét fejl fra den danske styrelses side, sagtens både i valg af personer og midler, — om den nuværende tyske har været mere hensynsfuld mod folket, véd jeg ikke, det er mig svært at sætte min fod inden det lands grænser, hvor såmange af min ungdoms og manddoms forhåbninger ligger knuste og jordede. Sprogreskriptet vakte i sin tid en storm fra Tysklands side, var det med rette? Skete der i sin tid noget i mindste måde tilsvarende til indførelsen af udelukkende tysk skoleundervisning i Nordslesvig? Hvorfor har denne sidste forholdsregel ikke sat det tyske folks sind i uro? Her bliver modersmålet taget fra nogle hundrede tusinde danske. De, som kender svaret, må give det. Jeg kan ikke denne dag se, at der skete væsentlig uret nogen steder i Mellem-

slesvig ved den sprogdordning, som dér indførtes, skønt den utvivlsomt kunde have været bedre. Men spørges kan der: var den under de forhold til den tid ønskelig, var den politisk klog? Det er mig nu tvivlsomt; thi den tyske agitation fik et ypperligt middel i sin hånd til at gøre det danske regimente forhadet, her kunde tales om at berøve fem hundrede tusinde lutherske kristne det sprog, hvori de søgte deres opbyggelse, om at sætte skel mellem forældre og børn, berøve et folk sit dyreste eje, modersmålet, der alene er hjertesproget, og gud skal vide, det blev brugt i avisartikler og flyveskrifter og „Erlebniſse“, og jeg med mit folk og mit fædreland fik at vide, hvad det betød at have en mægtig og uforsonlig nabo. Jeg sér Danmarks uret deri, at det var det magtløse lille land og dog kunde enfoldig tro på traktater og national ret, hvor de store folkeslags interesser er på spil.

Askov, i August 1894.

H. F. Feilberg.

Kristian VIII. og Nordslesvig.

Af A. D. Jørgensen.

Den nationale opvækkelse i Nordslesvig forud for året 1848 vil altid stå i vor historie med en særegen glans. Det er et frembrud af længe slumrende tanker og følelser, hvis opkomst og vækst gav livet et højere værd, satte udviklingen nye opgaver og kaldte slægten til kamp for indholdsrige ideer. De mænd, som dengang tog til orde og viste vej, vil bestandig mindes med tak, fordi de ikke holdt sig tilbage, da de var få, medens mange og store fordomme, mange og mægtige modstandere ofte syntes at gøre deres sag håbløs.

Der er skrevet meget og mange gange om hine år, og tiden ligger os jo endnu så nær, at den er vel kendt af den levende overlevering. Og dog er det gået her som overalt, at meget er blevet glemt i de skiftende tider, meget har aldrig været fremdraget og meget har efterhånden fået et andet udseende end det havde for samtiden. Den hele samfundstilstand, hin tids tænkemåde og dens mangehånde indviklede forhold, som dannede baggrunden for den hele udvikling, er ved at gå i glemme. Dertil kommer, at overleveringen, både den mundtlige og den nedskrevne, stammer fra de mænd, som stod midt i kampen og umulig kunde oversé hele dens forløb eller være fuldt retfærdige mod dem, der enten stod dem imod

eller dog ikke helt sluttede sig til dem. Billedet af den hele tid har derved fået en vis skævhed, som ikke mere tilfredsstiller. Nu, da den nationale kamp har antaget en mere ædruelig form, er det også på tide at se ædrueligere på fortiden. Vi kan ikke blive stående ved opfattelsen af den slesvig-holstenske bevægelse som et ondsindet oprør fra første færd, lige så lidt som vi ønsker, at vore modstandere skal slå sig til ro med at opfatte danskheden i Nordslesvig som frugten af en dansk „propaganda“. Begge de nationale strømninger voksede op samtiidig og havde begge såvel en historisk som en folkelig ret. Danskhedens frembrud i Nordslesvig måtte være en pinlig overraskelse for dem, som holdt på hertugdømmernes enhed overfor kongeriget, og modstanden mod dens fremvækst og anerkendelse kan ikke undre os, især da der i selve den dansktalende befolkning var en så udpræget selvfølelse overfor kongeriget. Mange af de voldsomme beskyldninger mod enkelte tysksindede embedsmænd, såvel som mod hele embedsklassen, trænger til at ses i et noget andet lys end samtidens partiførere så dem i. Vi bør kunne sætte os i deres sted og skelne mellem nedarvede fordomme og den onde vilje og det forargelige hovmod, hvori de tilvisse ofte gjorde sig skyldige.

Endnu mere gælder det om at vise retfærdighed mod selve den danske regering, og da især kongen personlig, som i hine år jævnligen var genstand for de hårdeste domme. At denne retfærdighed ikke tidligere er vist, kan man vel sige ligger i den menneskelige ufuldkommenhed, der skal have tid, ofte rum tid, for at vinde klarhed over det nærmeste. Der har i virkeligheden alt i mange år i litteraturen foreligget en redegørelse for disse forhold af den

højt ansete jurist og statsmand A. S. Ørsted, som i mange måder vilde have kunnet rette de gængse domme, dersom man havde agtet på den. Men dels var Ørsted, da han udgav sine bøger*), en meget upopulær mand, dels er hans fremstilling i ualmindelig grad bred og trættende, dels endelig var han af iver for at vise tyske modstandere retfærdighed bleven åbenbart uretfærdig mod sine nærmeste landsmænd, — så de blev så at sige lagte til side uden at påagtes og uden at få mindste indflydelse på den offentlige mening og den danske historieskrivning.

Nu turde dog den tid være kommen, da vi kan se tilbage på en foregående menneskealders idrætter med mere ro i sindet. Det gælder da om at få et uforvansket billed frem af personer, forhold og begivenheder; det gælder tillige om at skelne det væsentlige fra det mindre væsentlige. Fortællingerne fra fyrrerne drejer sig nu for det meste om de iøjnefaldende sammenstød mellem partierne, de faldne kraftytringer i blade og forsamlinger, de store folkefester, foreningernes udtalelser og meget andet af opsigtvækkende tildragelser. Opmærksomheden har mindre været rettet på det ihærdige oplysnings-arbejde, som blev udrettet, den vækkelse, som fremkaldtes i dages og årenes løb, og endnu mindre har den fæstet sig ved kongens ufortrødne og trofaste arbejde til værn for danskhedens ret. En så ubetydelig og forholdsvis ligegyldig sag som tavlehistorien fra Tørring er bleven oftere omtalt og ivrigere drøftet end mangt et betydningsfuldt skridt fra regeringens side til at beskytte modersmålet.

Her skal nu (i tilslutning til mit foredrag om kong

*) „For den danske stats opretholdelse i dens hellhed“, 1850, og „Af mit livs og min tids historie“, 4 bind, 1851—57.

Kristian VIII.) fremdrages nyt stof til kendskabet af hin tid og det tidligere kendte skal bringes i en ny belysning. Der skal ikke dvæles ved de store ord, som blev udtalte i stænderne, men ved de foretagne afstemninger; der skal ikke lægges vægt på førernes skarpe udtalelser, men på de kendsgerninger, der fik betydning for udviklingen. En stor del af dette stof er hentet fra kongens brevsanling og egenhændige optegnelser og der er derved givet en betydningsfuld berigelse af vor viden; vi kan med fuld tillid bruge denne kilde, da dens pålidelighed på mangfoldige steder stadfæstes af andre samtidige optegnelser og aktstykker, medens den ingensteds modsiges af dem.

I. Prins Kristian før tronbestigelsen 1839.

Prins Kristians bemærkninger i anledning af en afhandling af A. B. Rothe, deputeret i Tyske kancelli, *) om indførelsen af en forfatning m. m.; Marts 1815.

[Prinsen viser først, at Holsten, hvad Rothe ikke anerkender, har gammelt krav på konstitutionel regering af sin „hertug“]. Hertugdømmet Slesvig, vunden for Danmark ved en fredslutning 1720, udi hvilken dets privilegier ikke udtrykkeligen forbeholdtes, måtte overensstemmende med kongelovens 19. art. som en integrerende del af kongeriget Danmark regeres med absolut suverænitet. Hertugdømmet Holsten derimod erobredes ikke . . .

Blev Holsten forenet med det tyske forbund, **) da

*) Benævnelsen „Tyske kancelli“ bruges her for korthedens skyld istædenfor det officielle „Slesvig-holstenske kancelli“, eller fra 1816: „Sl.-holst.-lauenburgske k.“ Hint er det indtil 1806 brugte navn, der kun har hensyn til forretningsproget (modsat „Danske kancelli“ for Danmark og Norge).

**) Dette var man netop dengang i færd med at oprette på kongressen i Wien.

vilde det være uden farlige følger at indføre udi samme en for hertugdømmet selv sa gavnlig og almindelig ønsket forfatning. . . . Hertugdømmet Slesvig derimod kunde efter min formening aldrig skilles fra Danmark for at forenes med Tyskland. Ej heller kunde det i forening med Holsten gives en stændisk forfatning uden derved at opvække billig fortrydelse hos de øvrige danske provinser, der kunde gøre fordring på lignende forrettigheder.

Jeg finder, tilstår jeg, den forbindelse, der hidtil har funden sted mellem de holstenske og slesvigske stænder, af hvilke hine hørte til den tyske statsforfatning, disse derimod vare en suveræn fyrstes undersætter, stridende mod statens forfatning; denne måtte ikke for gammel vanes eller mageligheds skyld vedblive, hvis Holsten på en eller anden måde ophørte at være en integrerende del af det danske monarki.

Hertugdømmernes fælles bestyrelse er indført for-medelst sprogets enhed og i den tid, man ganske gerne havde set, at alle kongens undersætter bleve fortyskede; men det er at bemærke, at en stor del af hertugdømmet Slesvigs indvånere tale dansk og at blandt disse haves tyske præster og tyske skoler. På øen Alsen, hvor danske præster og skoler haves, står gejstligheden under Fyns stift, den civile øvrighed under hertugdømmernes regering, hvoraf flyder megen forvirring, *) hvilken så vel som mange andre deslige genstande fortjente en nøje prøvelse, hvis man har hensigt til forandring med hertugdømmernes forfatning.

*) 20. Dec. 1815 skriver prinsen til sin guvernementssekretær, etatsråd Holten, om en sag fra Als: „Alt for og imod sagen bør læses, forend mening fattes; man må og vogte sig for at fortyske danske menigheder og skoler, — men den blandede forfatning er visselig ej gavnlig.“

Hvorvidt det måtte være ønskeligt at se en stændisk forfatning indført i det danske monarki overhovedet, er en så vigtig genstand, at den tilvisse behøver og fortjener den nøjagtigste prøvelse.

Ikke fordi det er tidens ånd, i Frankrig, Italien, Tyskland, Sverig, Norge, bør sådant tilrådes. Ikkun hvis det befindes at være herskende stemning, gør regeringen udentvivl klogt i at tage hensyn på denne stemning. Dette bør kongen udentvivl nøje prøve, forinden han fatter nogen beslutning i så henseende; thi ligesom forfædrene fandt deres held i at overdrage folkets rettigheder i en absolut arvekonges hånd, således kunde undersåtterne i almindelighed jo endnu ønske, at samme forfatning uforandret vedblev. Den almindelige mand, som også udgør den større hob, er, jeg tror det selv, af den fra forfædrene arvede mening, at den nuværende forfatning er den bedste, meget overvejende grunde måtte altså være forhånden, førend man kunde bestemme sig til at forandre den. Blandt disse skulde opbøjningen af statens kredit, der har lidt så overvættes ved de senere års misgreb i finansbestyrelsen og ved de flere gange tilsidesatte kongelige ord og løfter, være en af de væsentligste. Den oplyste del af nationen, som tanker over årsagerne til vort statslegemes forfald, vilde i en viselig indrettet blandet regeringsform finde betryggelse mod ansvarsløse ministres fejltagelser og for byrdernes forholdsmæssige fordeling. Nationalånden vilde oplives påny og staten kunde håbe med tiden at se samme veldædige følger af en sådan regeringsform som de, Storbritannien nyder: medens den absolut-monarkiske, således som erfaring viser, holder talenter, som under hin forfatning bedre kunde udvikle sig og kendes, tilbage i den

grad, at regeringen selv tilsidst savner duelige embedsmænd, især til de højere posters besættelse. I stedet for med forfatteren at udlede et argument mod indførelse af repræsentativ forfatning af mangelen på statskyndige mænd, burde snarere en sådan forfatning erkendes for det virksomste middel til at fremkalde disse. Man kan begynde ufuldkomment og blive fuldkomnere, når først en begyndelse dertil sker.

Eksemplet med den norske rigsforsamling eller storting er ej afskrækkende i så henseende.

Hvad der imidlertid er indlysende og efter min formening af yderste vigtighed, det er at ingen forandring i regeringsformen påtænkes, uden at den grundlægges efter nøjeste overlæg og viseste prøvning; thi ellers vilde statslegemet nødvendigvis geråde i forvirring. Men grundvolden for hele administrationen er pengevæsenet og statens finanser; førend denne forvaltningsgren er ordnet, simplificeret og bestyret efter faste grundsætninger, er ikke noget held at vente eller nogen beslutning at fatte til kommende slægters forædling og statens opkomst ved nationens rigtig ledede bestræbelser i forening med kongen.

Af en optegnelse af prins Kristian om stænderforfatningen, fra efteråret 1830.

At Holstens ridderskab og indvånere overhovedet efter det i bundesakten for femten år siden udtalte løfte om stændisk forfatning fremdeles nære dette ønske og lydeligen ytre det, må man ej undre sig over. Man kan endnu mindre ansé det som lovstridigt, at de i bønskrifter foredrage det for landsherren.

[Om formen for en tilkendegivelse i den henseende og om vanskeligheden ved at tage bestemmelse om, hvorvidt også Slesvig skal have en sådan forfatning. Han mener dog at overvejenle grunde taler herfor].

Billighed og undersåtternes fordel taler altså formentlig lige højt for at stændisk forfatning bevilges hd. Slesvig, men lige så bestemt tilrådes at adskille hertugdømmernes stænderforsamlinger, thi Slesvig bør aldrig anses som en del af Tyskland og arvefølgen selv, som Gud forbyde skulde blive tilfældet, angiver at disse hertugdømmer kunne adskilles.

Ved siden af adskilte stænderforsamlinger bør efter min formening fælles ridderskab, klostre, kreditsystem som hidtil bestå, og ydermere forbindelse i administrationen burde statholderskabet med et regeringsråd ved siden afgive, idet denne avtoritet, fælles for begge hertugdømmer, varetog administrative forretninger. Overretterne, hver i sit hertugdømme, alene den dømmende magt, *) og for hvert hertugdømme måtte oprettes en overappellationsret. I hertugdømmet Slesvig, som nu har Valdemars Jydske lov, burde den danske lov indføres, såsnart som denne revideret måtte udgives på ny — og retten plejes på dansk og tysk, eftersom indvånerne i de forskellige distrikter ere dansk eller tysk talende.

*) De to overretter, henholdsvis på Gottorp og i Glückstadt, havde dengang bade den øverste dømmende og i visse, især politi-anliggender, den udøvende myndighed. At disse områder burde adskilles, derom var alle enige, og samtidig med loftet om en stænderforfatning, udtalte kongen det i reskript af 11. Januar 1831 som sin hensigt at indføre en fælles overappellationsret for begge hertugdømmer. Senere kom dertil oprettelsen af en fælles regering.

[Nærmere om stændernes kompetence og ordning. Hvis kongen vil give dem skattebevillingsret, har han intet imod, at de i dette ene anliggende træder sammen som fælles „landdag“].

Af prinsens dagbog på en rejse
i sommeren 1831.

8. Juli. (Afrejse fra Avgustenburg til Sønderborg) . . . Med provst Jensen, som er en fornuftig og agtet mand, har jeg talt på Avgustenburg om det såre fejlagtige i, at der ej er en dansk, som der er to ny organiserede tyske skoler i Sønderborg, hvor dog almuen ikke taler tysk, men dansk. Han indrømmede dette fuldkommen og undrede sig over, at det ej var iagttaget ved skolevæsenets nye organisation. Nu hjælper man sig ved at den ene lærer frivillig underviser i dansk læsning og skrivning, men han håbede at skulle se det mangelfulde i denne indretning hævet med tiden. I øvrigt er han selv tysk og taler dansk med vanskelighed. Den danske præst Claudius er ligeledes tysk og blev valgt for en dansk prædiken, som han fremsagde uden at være sproget mægtig.³⁾ De hjælper sig med lidet, de gode folk!

9. Juli. (Åbenrå; prinsen besøgte syv skolestuer.) En væsenlig mangel er, at hele undervisningen er tilskåren på tysk, medens børnene hjemme tale dansk, skønt ej med nogen ren dialekt. Der gives efter reglen kun to timer dansk om ugen for børnene i den anden klasse, thi den indbyrdes undervisning drives på tysk og efter den tyske metode, med en læseklasse for de små børn, medens de

³⁾ K. F. L. Jensen kom 1830 og J. P. G. Claudius 1827 hertil, begge fra Holsten.

ældre øves i skrivning eller regning De læste om-trent lige godt dansk som tysk, men i deres skriftlige prøver var mange germanismer og forkerte danske ord, hvilket bør tilregnes lærerne, der ej forstå det bedre.

Seminariet i Tønder, der nu skal forsyne hertugdømmerne med lærere, tager ikke hensyn nok på de dansktalende menigheders skoler. Hele undervisningen er tysk og de øves ej i det danske uden netop ved den undervisning, der gives dem af en præst på stedet (dette har amtmand C. Krog selv sagt mig).

Af prins Kristians skrivekalendere.

1832. 16. April. Prof. Paulsen *) overleverede mig sin bog om Slesvigs statsforfatning og om det danske sprogs brug sammesteds.

Direktør Estrup **) overleverede mig sin afhandling mod det historiske fundament: Kristian I.'s forsikring at Holsten og Slesvig skulde være uadskillige.

29. April. Ved idag at tale med overprokurør konferensråd Høpp ***) lod jeg ham ret føle, hvor vigtigt det er, at arbejdet med de erfarne mænd ej overiles, ligesom det ogsaa måtte ansés ønskeligt at visse deres bemærkninger måtte foranledige nogle forandringer i udkastene.

*) Den bekendte professor i lovkyndighed i Kiel, Kr. Paulsen.

**) Historikeren H. F. J. Estrup til Kongsdal, direktør for Søø akademii.

***) Det tyske kancelli-kollegium havde til president geheimestatsministeren grev Otto Moltke til Espe; blandt de 7 „deputerede“ var overprokurøren J. P. Høpp, som refererede kancelliets sager i gehejmestatsrådet, den mest indflydelsesrige. Den yngste deputerede var dengang Heinrich Reventlow Criminil, senere udenrigsminister.

Vi talte ogsaa om organisationen af overappellationsretten. Han mente, at der skulde være én regering for begge hertugdømmer: jeg bemærkede, at det var at forene dem mere end de nu ere det ved overretternes administration, men at jeg fandt det hensigtsmæssigt for den egenlige regering, for dennes forhold til kollegierne, betænkninger over nye love osv., men at de for det administrative i begge hertugdømmer med føjte kunde være delte i tvende sektioner, (en) for hvert hertugdømme. Også talte vi om det danske sprog i hertugdømmet Slesvig, som jeg bestemt erklærede ej at ville skulde fortrænge det tyske, men heller ikke fortrænges af det tyske, og ytrede jeg, at ligesom forordningerne for hertugdømmerne gives på tysk og dansk, således burde regeringsbeslutningerne ligeledes gives i begge sprog, eller på dansk til de dansktalende amter og distrikter, og i disse ligeledes dommene affattes på dansk eller i begge sprog, thi at rettergangen skulde plejes i et sprog, som almuen ej forstår [var ikke rigtigt]. I de dansktalende distrikter burde skoleundervisningen være dansk, hvilket ej var tilfældet i byerne. Høpp mente, at det var en delikat materie med sproget.

4. Juni. Generalsuperintendent Adler sagde at skulle tale med kongen om det danske sprogs nærværende udbredelse i hertugdømmet Slesvig og midlerne til at hævde det sin plads.

19. Sept. Konferensråd Høpp underrettede mig om hensigten aldeles at forene overappellationsretten for hertugdømmerne, ej at inddele den i kamre, — og at dele regeringen i sektioner, ej efter landene, men efter sagerne. Begge dele finder jeg ukonsekvent.

10. Okt. Læst Schlegels afhandling om appellationsretten i hertugdømmerne *) — sendt ham den tilbage.

23. Nov. I statsrådet foredrog det sl. holst. lauenb. kancelli [d. e. overprokurør Høpp] om foranstaltningerne mod eftertryk af bøger i hertugdømmerne Holsten og Lauenburg, ifølge bundestags beslutning af 6. Spt. f. år om reciprocitet mellem bundesstaterne. En konvention med Preussen af 1828 om eftertryk i Slesvig, Holsten og L. foreslog kancelliet at anvende, indtil en almindelig forordning kunde udkomme (hvilken det var ønskeligt kunde omfatte Danmark med), således at enhver forfatter i en bundesstat kunde erholde gratis koncession mod eftertryk af hans skrifter i hertugdømmerne.

Jeg formentede (og kongen syntes også) at det var simplet blot at bekendtgøre bundestagsbeslutningen i Holsten og L., men grev Moltke bemærkede, at straffebestemmelserne manglede i hertugdømmernes lovgivning og for at bestemme dem måtte der korresponderes med overretterne.

Denne provisoriske foranstaltning bifaldtes; men på min bemærkning, at man her, hvor det gælder en bundestags beslutning ej burde blande hert. Slesvig med deri, bestemte kongen, at hin korporation ej skulde nævnes i plakaten.

Grev O. Moltke indrømmede rigtigheden af min bemærkning; jeg bad ham at betænke inddelingen af over app. retten i kanre og regeringens i sektioner efter hertugdømmer. Han var ej inde i sagen.

*) Denne afhandling er dateret 5. Spt. 32 og går ud på at fraråde fællesskab mellem hertugdømmerne, event. to senater (Bajern har 5); indførelsen af dansk retssprog til Slien, helst to statholdere osv.

Samtale med grev O. Moltke, som med mig anså toldliniens ophævelse mellem Slesvig og Jylland af stor vigtighed, men dertil hører, at man tager brændevinsbrændings sagen for. Han roste Thomsen og Criminil [i Tyske kancelli] mere end Høpp.

1833. 14. Febr. Talt med konfer. Høpp Han håbede snart at grundsætningerne for over app. rettens og regeringens organisation vilde blive forelagt i statsrådet og de stændiske sager udkrævede kun få sessioner for dernæst at redigeres af ham og Ørsted. Jeg talte alvorligt med ham om, hvor vigtigt det var ej at underlægge Slesvig et tysk forbunds ret. Skulde den slesvigske over app. ret end forvaltes af de samme personer, så var det efter mit skønnende væsenligt, at den i formen skilles fra den holst.-lauenburgske, måske i senater eller kurier, således at den sl. holst. l. over app. ret aldrig, men vel den holst. l. kom til at afhandle bundesdags anliggender som austrägalinstans osv. *) Han syntes ej at føle det vigtige heri — jeg bad ham at lægge det på hjerte.

5. Marts. Grev O. Moltke syntes temmelig enig med mig i at over app. retten burde deles i slesv. og holst.-l. dommere for civile sager og som austrägalinstans: men han frygter for modstand fra Høpp og tror ej heller at finde soutien i kancelliet selv. Hans idé at forlægge over app. retten til Slesvig tror han ej heller går igennem, ej heller kan jeg stemme derfor. Han noterede adskilligt til nærmere omtale.

*) Forbundsdagen kunde henvide visse sager til padoommelse ved en hvilket som helst tysk højesteret (austrägal-instans, af „austräge“).

Af prins Kristians optegnelse om forhandlingerne i statsrådet og hans indlæg for en deling af overappellationsretten i to kamre (27.—29. Marts 1833). (Originalerne er på tysk, efter de førte forhandlinger).

[Prinsen beretter, hvorledes den nedsatte kommissions forslag til en adskillelse af den dømmende og udøvende magt blev omdelt til statsrådets medlemmer i begyndelsen af Marts, hvorefter han påny tog Schlegels afhandling om denne genstand for sig, tilegnede sig dens bevisførelse og affattede et indlæg til kongen om den øverste domstols deling]. Dette votum (gutachten) meddelte jeg såvel kancellipræsidenten grev O. Moltke som gehejmestatsminister grev Rantzau og konferensrad Høpp. Også med den deputerede (i T. k.) etatsrad Thomsen talte jeg om sagen og alle måtte de sande mine grundes vægt. . . . Kun var de alle af den mening, at det givne løfte om en fælles domstol ikke kunde tilstede dennes deling i kamre, og selv generalprokurøren Ørsted, som jeg talte med om det, vilde ikke indrømme, at det fælles ved domstolen blev bevaret, når den holdtes på samme sted, med samme præsident og fælles behandling af kriminalsagerne, men iøvrigt var delt i kamre.

Jeg bestemte mig da til at forelægge kongen det spørgsmål, om en indretning som den påtænkte ikke lod sig forene med det givne løfte, og bragte ham den 27. mit votum til gennemsyn. . . .

[I dette indlæg af 27., to tætskrevne ark, fremlægges hele sagen klart og udtømmende; af betydning er især følgende steder:]

På den således antydede måde tror jeg at indbyggerne

i hd. Slesvig kan holdes ved deres gamle ret (jydske lov) og derfor vil Deres majestæt vistnok bære omsorg alt nu; men hvor meget væsenligere ja nødvendigere vilde denne forholdsregel ikke vise sig at være, dersom det efter ret og billighed blev anordnet, at der skulde dømmes i landets sprog i alle dansktalende distrikter (hvor der er danske præster og skoler og i byerne, hvor almuen taler dansk) og dersom overretten i Slesvig også fik pålæg om at afsige sine kendelser på dansk i alle sager fra disse distrikter. Da vilde det, sa vidt jeg skønner, følge af sig selv, at man ikke vilde kunne forlange af de kun tysktalende råder i overappellationsretten at de skulde dømme på dansk og at der ej heller vilde være nogen anden udvej end at dele retten i kamre eller senater for at lade dømmes af den slesvigske afdeling i disse danske sager. For ikke at tabe den fordel at lade domme fælles i kriminalsager måtte under hin ovenfor nævnte forudsætning akterne forelægges domstolen i officiel tysk oversættelse.

Det er, jeg véd det meget vel, ikke den nuværende forretningsgang, som udkræver dette; det vilde vel heller ikke være det belejlige øjeblik nu at anordne dette; men lovgiveren ma også fæste øjet på fremtiden og det drejer sig her, hvo vil kunne nægte det, om nationaliteten hos et betydeligt antal af Deres majestæts undersåtter, i en provins af kongeriget, som i århundreder er bleven for-tysket, men hvis dansktalende indbyggere har samme ret som deres tysktalende naboer til at se deres sprog opretholdt og at dømmes i det. Hvilke bånd mellem folkene er stærkere end det fælles sprog? man tage sig derfor vel iagt for at løse båndet mellem det slesvigske og det danske almuesmål, som jeg ansér for bånd mellem Danmark og

Slesvig; de bånd, som består mellem dette hertugdømme og Holsten, vil holde begge forenede med kronen. Deres Majestæt ville ikke miskende min iver i denne henseende!

. Underdanigst
d. 27. Marts 1833. Christian Frederik.

[Derefter fortsætter optegnelserne:]

Den 29., forud for statsrådet, gik jeg til kongen, som tilbageleverede mig mit indlæg med den ytring, at den deri fremsatte mening gjorde mig ære („mir sehr zur ehre gereiche“), og at det måtte beklages, at den foreslåede forholdsregel ikke kunde antages; thi han troede ikke at den kunde forenes med en fælles domstol. Jeg svarede: „denne ytring af Deres majestæt er fuldstændig tilstrækkelig for mig; men det vil jo da være unyttigt at udføre forslaget videre og jeg vil blot nævne det, men at D. M. ikke har ansét det for tilstedeligt.“ Kongen: „det er min mening; men du må fremstille det som du finder for godt.“ Derefter lod H. M. statsministrene komme ind, og efter at nogle ubetydelige sager fra general postdirektionen var bleven foredragne, begyndte konf. r. Høpp sit referat.

{Efter en vidtløftig debat om lovens enkeltheder fremdrog Møsting spørgsmålet om domstolens forhold til det tyske forbund, idet han gjorde opmærksom på det utilstedelige i at en slesvigsk domstol blev udpeget til at afgive voldgiftskendelser i forbundets navn. Han forlangte, at halvdelen af råderne skulde udnævnes særlig for hvert hertugdømme, således at de slesvigske trådte ud og ekstraordinære dommere tilkaldtes, når domstolen blev „austrägalgericht“. I den derefter følgende debat frarådede Rantzau og Høpp dette som unødvendigt, medens prinsen holdt med Møsting og oplæste denne del af sit indlæg med be-

mærkning om hele dets indhold. Otto Moltke mente, at tilfældet aldrig vilde komme til at foreligge, især hvis man efter hans forslag vilde oprette domstolen i Slesvig, og ønskede det ikke nævnt. Men „selv Krabbe“ indrømmede, at forbundet kunde falde på at vælge den holstenske domstol til voldgift, og kongen resolverede derfor, at sagen skulde nævnes udtrykkelig i loven. „Da kom referenten frem med sit forslag til en §, som han gerne efter aftale med Moltke vilde have holdt tilbage, og som gik ud på, at det skulde siges udtrykkelig, at den holsten-lauenburgske overappellationsret udelukkende skulde konstituere sig som austrägalinstans, og det med tiltrædelse af alle ekstraordinære assessorer eller råder — og føjede jeg til: „som er bosiddende i Holsten og Lauenburg“, som endnu mere vil tilkendegive forskellen. Dette bifaldt kongen, hvorved Mostings endnu tydeligere forslag faldt bort, — om det var heldigt får stå ved sit værd.“ I løbet af den følgende debat talte prinsen med varme for mundtlig rettergang som ved højesteret, heri støttet af de danske ministre, men forgæves overfor Høpps modstand].

Af prins Kristians optegnelse om forhandlingerne i statsrådet angående oprettelsen af en fælles regering på Gottorp (12. April 1833). (Originalen tysk, se foregående).

[Til § 8, tilsyn med pressen. Prinsen tilføjer en anmærkning:]

Referenten (Høpp) omtalte, at der efter forbunds-dagens beslutning af 1819 er censur i Holsten, medens den ikke findes i Slesvig. Jeg noterer mig blot dette for ikke at glemme, hvor vigtigt det er, at lade hertugdømmet

Slesvig i denne som i andre henseender have noget mere frihed i institutionerne; intet drager Holsten mere over imod Slesvig.

[Til § 36, forretningsgangen. Da den var tilendebragt, tog prinsen ordet og oplæste følgende betænkning:]

„Jeg savner på dette sted endnu en bestemmelse om forretnings sproget i regeringen og formoder, at det er meningen, at det helt igennem skal være tysk, til trods for at det er vitterligt, at flere distrikter i Slesvig er dansktalende og at anordningerne udstedes på dansk og tysk.

Det forekommer mig derfor passende her at komme ind på anvendelsen af det tyske og det danske sprog i de forretninger, som vedrører hertugdømmernes forskellige egne. Almindelige anordninger angående både Slesvig og Holsten bør i lighed med den for de kongl. kollegier befalede form offentliggøres på dansk og tysk. Ligeså med alle anordninger for Slesvig alene: medens alle for Holsten alene, særlig alle de, som har deres grund i forbundsbeslutninger, efter min mening kun bør udstedes på tysk.

Denne min ytring udspringer af den grundsætning, at sproget frem for alt betinger et folks nationalitet, og det er derfor efter min mening statsretligt begrundet så vel som statskløgt, når regeringen våger over, at de to sprog bevares for undersåtterne, således som de nu består. Det kan ikke være min mening at ville fortrænge det tyske sprog, lige så lidt som det vilde være foreneligt med ret og billighed at lade det danske sprog fortrænge, hvor det i hertugdømmet Slesvig nu er folkets sprog.

Længe har bestræbelserne været rettede på at for tyske hd. Slesvig. Alligevel har det danske sprog holdt

sig i flere distrikter: men undersätterne dømmes på tysk, og der lægges ikke vægt på, at embedsmændene kan tale dansk, således at øvrighedens domme og anordninger for det meste er uforståelige for de pågældende undersætter. Men dette er en uretfærdighed og en utilbørlighed, som man må ønske hævet, selv om det ikke kan ske straks.

Men når der oprettes en ny autoritet („behörde“), som denne regering, kunde man vel ønske, at sådanne forhold ikke blev oversete og jeg henstiller til Deres Majestæts visdom, om der ikke passende her kunde tilføjes:

Alle almindelige anordninger for begge hertugdømmer eller for Slesvig skal udstedes i det danske og tyske sprog. Alle almindelige anordninger for Holsten udstedes kun på tysk.

Når undersætter i de dansktalende distrikter af hd. Slesvig gennem deres øvrighed henvender sig på dansk til regeringen, skal også svaret meddeles dem i landets sprog.“

Disse frimodige ytringer, der som jeg tror fandt genlyd i kongens sjæl, mødte især modsigelse hos referenten, der skildrede dette som aldeles ugørligt, da underøvrighederne ikke havde den færdighed i det danske sprog, hvilket Møsting sluttede sig til og også O. Moltke måtte indrømme, skont han tydeligt nok gav til kende at han delte min anskuelse, — dette drev ham endog til med varme at sige referenten: man kan dog ikke forbyde undersätterne at henvende sig til regeringen på dansk.

Grev Rantzau mente, at en bestemmelse som den foreslåede ikke vilde have den offentlige mening for sig, hvad jeg også gerne indrømmede vilde være tilfældet hos tysksindede embedsmænd.

Referenten gjorde endnu i særdeleshed opmærksom på, at undersatterne selv ikke vilde vide, hvad der var på færde, når de fik en dansk besked fra regeringen, medens kancelliet svarede dem på tysk og de også blev domte på tysk ved domstolene. En sådan forandring måtte foretages nedefra opad, ikke ovenfra nedad. Herpå svarede jeg, at jeg vel indså, at en forandring af rets-sproget, hvor billig den end var, her ikke lod sig gennemføre; men en bestemmelse som den foreslåede, der også måtte afgive regel for kancelliet og de øvrige kollegier, vilde tydelig give kongens vilje til kende og et sådant stød var nødvendigt for at opnå, hvad ret og billighed krævede.

Kongen ytrede med hensyn til offentliggørelsen af forordningerne for Holsten på tysk alene, at det vilde være påfaldende at foretage en forandring heri efter 22 ars forløb. Med hensyn til det andet forslag miskendte han ikke min hensigt, håbede også at nå så vidt, men efterhanden, ved den opmærksomhed, som han anbefalede kancelliet til i de dansktalende distrikter kun at ansætte embedsmænd, der kan dansk; — da vilde en sådan bestemmelse vel nok lade sig indføre, medens den nu vilde være forbunden med store vanskeligheder.

På denne måde blev mit forslag bragt af vejen („be-seitigt“) og hertugdømmet Slesvig prisgivet tyskheden for lange tider, måske for bestandig.

[Til § 37, ansættelse af avskultanter, d. e. unge embeds-kandidater, som søgte praktisk uddannelse i regeringen:]
Endnu engang kom jeg tilbage til vigtigheden for embeds-mændene i hd. Slesvig af at kunne tale dansk med lethed, for i mange distrikter at kunne gøre sig forståelig for

undersætterne og for i det hele at blive mere brugbare for statstjenesten, — og foreslog, at færdighed i dansk også skal være en betingelse ved ansættelsen som avskultant.

Konferensråd Høpp vilde beråbe sig på eksamen i almindelighed, hvor der også eksamineres i dansk (så Gud måtte sig forbarme!), men kongen fandt det meget hensigtsmæssigt og sagde, at dette var en billig fordring til alle statstjenere, således at det også optoges, at avskultanterne ved deres ansættelse skal eftervise færdighed i dansk. [Anordning om regeringen af 15. Maj 1834 § 81: .. „de må derhos tilvejebringe fyldestgørende vidnesbyrd om deres fortrinlige kundskab i det danske sprog“ ...]

Når A. S. Ørsted mod Wegeners og Estrups klager over oprettelsen af en fælles regering og en fælles øverste domstol gjorde gældende, at der heri intet nyt var, men at alt tværtimod havde udviklet sig naturlig af de givne forudsætninger (Mit liv II 212 ff), så modsiges dette på det bestemteste af den tale, hvormed den nye domstols præsident, friherre Brockdorff, åbnede dens første møde, 1. Oktober 1834:

„Hvad vore forfædre længselsfuldt ønskede, men ikke turde håbe at opleve, det er nu sket! Strålende lyser denne dags epoke såvel i landets som i retshistorien. Et snævrere bånd omslutter nu de tre hertugdømmer, Slesvig, Holsten og Lauenburg. De går fra idag af ind i en forbindelse, i hvilken de aldrig tilforn og til ingen tid har stået. Vor „allverehrter“ konges nåde osv.“

Prins Kristians optegnelser om en forhandling
i statsrådet om presselovgivningen i Slesvig,
3. Novbr. 1837.

[Efter forslag af P. Hjort Lorenzen havde stænderforsamlingen i Slesvig andraget på, at pressesager ikke skulde kunne afgøres af regeringen på Gottorp, men henvises til domstolene; i Holsten var efter forbundslovgivningen indført censur. Høpp var som kommissarius optrådt herimod og refererede ligeledes sagen i statsrådet til afvisning. Prinsen, der holdt på en lovhjemlet trykkefrihed, havde en længere forhandling med ham om den nuværende tilstands lovmedholdighed, og gik derpå over til at foreslå indførelsen af den danske trykkefrihed i Slesvig, hvad der formentlig vilde tiltale stænderne:]

Dette frarådede Høpp på det bestemteste som en i dette øjeblik farlig forholdsregel og fremhævede især den forskel, som derved vilde finde sted i presselovgivningen i Slesvig og Holsten, således at det vilde blive trykt i Slesvig, hvad der i Holsten var strøget af censuren eller forbudt.

Dette, svarede jeg, vilde netop være ønskeligt; Slesvigeren må gerne føle, at han ikke er underkastet forbundslovene, at han har flere rettigheder som kun undersøgt af kongen af Danmark. Han må erkende dette, det kan kun være til fordel for Danmarks krone og jeg vilde aldrig tilråde kongen at støde Slesvigerne fra sig, hvor de kunde være i fordel, således at man opofrer de slesvigske undersåtters rettigheder for Holsten.

Grev Rantzau mente, at dermed vilde man ikke vinde Slesvigerne for danske interesser. Ikke derved alene, svarede jeg, men dette er også et middel, som ikke er at forkaste.

Alle de andre ministre mente man måtte lade det blive som det nu er, i Holsten var der censur, i Danmark ubegrænset pressefrihed (?), i Slesvig var der en mellemting mellem begge (man måtte vælge, til hvilken side man vilde drage Slesvig, sagde grev V. Moltke, uden just at tage ordet for mit forslag). Alle priste de fortrinnene ved den slesvigske quasicensur imod vor lovordnede pressefrihed, kort sagt, her var intet at udrette, og kongen resolverede, som det var at vente, at alt skulde blive ved det gamle.

Grev V. Moltke beklagede med mig, at man ikke vil hæve sig til højere synspunkter med hensyn til Slesvig.

Privatsekretær Adler til prins Kristian.

Slesvig, d. 9. Avg. 1837.

Nådigste herre!

.

Verbitteren *) ytrede, som så mange andre, det ønske, at D. k. højhed snart vilde besøge hertugdømmerne — hvorvidt man mener det oprigtigt, skal jeg lade stå ved sit værd — og anbefalede et længere ophold i Kiel. Som smotiv anførte han: „man tror om prinsen, at han har en afgjort forkærlighed for Danmark og alt hvad der er dansk, at han vil tilbagetrænge det tyske sprog i hd. Slesvig og at han har til hensigt at give afkald på Holsten for at sikre Danmark besiddelsen af Slesvig. Denne mening

*) K. A. F. Rantzau, forhen hofchef hos prinsen, senere verbitter i Itzeho, som Adler havde truffet på faderens herresæde Rastorf i Holsten. Han var prinsen meget hengiven, men brevsiftet mellem dem var ophørt efterat Rantzau 11. Marts 1836 havde taget ordet for en nøje forening af hertugdømmerne.

er især udbredt blandt forskellige ældre herrer, til hvilke jeg, salvo respectu et pietate må henregne min egen fader, men den vilde sikkert ved et længere ophold af H. K. H. blandt dem gøre plads for en bedre overbevisning.“ Han anførte vel dette som andres mening, men da det forekom mig, som om han ikke fandt den ganske urimelig, tillod jeg mig at bemærke: at han af sit eget kendskab til D. K. H. måtte vide, at det hverken var Deres hensigt eller Deres ønske at trænge det tyske sprog tilbage, men blot at hindre, at det ikke ved forkerte foranstaltninger end videre skulde fortrænge det danske; — at det ligeledes måtte være de holstenske herrer bekendt, hvor levende D. K. H. interesserede sig for alt, hvad der kunde bringe Holsten i flor, hvormeget D. K. H. påskyndede anlægget af nye veje, hvor vedholdende De talte for anlægget af en jernbane fra Neustadt til Altona, endog med fare for derved at formindske varetransporten gennem Sundet; at disse D. K. H. notoriske anskuelse måtte være Holstenerne borgen for, at De var langt fra at tænke på at alienere hertugdømmet; at D. K. H. desuden ikke anså besiddelsen af Slesvig for problematisk og at De følgelig heller ikke kunde tænke på at bringe noget offer for at sikre den; endeligen at den begivenhed, hvorved der kunde blive spørgsmål om Slesvigs fremtid, hverken var så afgjort eller så nær, at man allerede nu behøvede at væbne sig mod den. — Den sidste frase kom forresten ikke fra hjertet; thi min virkelige mening er, at man forholder sig for roligt ved de kvæstioner, som agitere hertugdømmerne, nemlig: „hvor skulle vi hen, når der indtræder en successions-forandring?“ og — men derom mere, når jeg igen har den lykke mundtlig at underholde Deres kongl. højhed.

Købmand i Haderslev P. Kr. Koch til
prins Kristian, 23. Dec. 1837.

Deres Kongelige højhed

prins Christian Friedrich til Danmark pp.

Min nådigste herre!

Tillid til D. K. H.' nåde såvel som de uheld, der hidindtil har modt mit anliggende og som ligge mig meget på hjerte, foranlediger mig underdanigst at overgive vedlagte ansøgning i D. K. H.' hænder med tillidsfuld bøn nådigst at være dens talsmand hos H. M. Kongen.

Trende gange har jeg i afvigte sommer ansøgt den Sl. H. regering om tilladelse til at udgive et dansk ugeblad for mine landsmænd, Sønderjyderne. Den sidste gang fremstillede jeg mig personlig selv for det høje kollegium for om muligt mundtlig at virke for min sag og så klart som muligt at lægge det min hensigt for dagen. Men uagtet min ansøgning ikke savnede gode anbefalende erklæringer både fra magistraten og hr. konferensråd og aintmand Johansen her i byen, så blev mig dog hver gang føje tid derefter kommuniceret afslag.

Dertil indser jeg imidlertid ingen ret grund, ligesom jeg heller ikke kan antage, at regeringen i den korte mellemtid kan have konsulteret med kancelliet derom, hvortil den i nærværende tilfælde, efter min mening, var beføjet.

Med et par af vore provinsialblade, det Eekernförder og Apenrader-Wochenblatt ligger regeringen for tiden i bestandig kollision. Det synes også som om disse blade lade det sig være meget magtpåliggende at udbrede antipati mod al god danskhed og at befordre sådanne anskuelser, for hvilke enhver ærlig dansk kun kan have foragt, og

som heller ingen andre steder har hjemme eller finder genklang end der hvor det sprog har hjemme, de fremsættes i.

Jeg antager derfor, at idet regeringen på Gottorp har umage med at holde disse ubesindige blade inden sømmelighedens skranke, så har den så liden tilbøjelighed til at lade endnu flere blade werde etableret, af frygt for, at disse mulig også kunde tilsidesætte en fornuftig og anstændig tone.

Men det er da tungt, at hele den danske befolkning i Sønderjylland skal lide så hårdt et savn for enkelte fremmedsindedes usømmeligheds skyld; det er en sørgelig erfaring, at modersmålet for de danske, der bo sønden for Kongeåen, skal være banlyst til tavshed, når talen er om, hvad der foregår i verden, eller om deres kære fædreland Danmarks tarv og dets velgørende foranstaltninger, men i særdeleshed, når deres egne interesser og anliggender werde drøftede og omhandlede, hvilket kun kan ske i blade af et fremmed, det tyske sprog.

Sandelig, en sådan tingenes orden må endelig mer og mer vise sin skadelige virkning på den ægte danske folkelighed og nationalfølelse hos Sønderjyderne; den varme og hellige fædrelandskærlighed, som skal knytte folket til tronen og sammenholde det med staten må, af mangel på nødvendig næring, mer og mer forsvinde og isteden for disse herlige egenskaber ville unaturlige og døde begreber om folkelighed, en fremmed følelse for land og landsfader ved siden af åndig sløvhed og afmagt indtage herredømmet i folkets hjerte!

I sandhed, det er ikke godt, at et sådant onde overgår et ædelt folk.

Men uagtet, som historien fortæller, der fra umindelige tider er bleven indvirket på Sønderjyderne både med tysk sprog og ånd, med fremmede sæder og skikke, med vold og list, åbenbar og i stilhed, samt at enhver naturlig forbindelse med moderlandet ligesa længe har været afskåret ved en mangelhundredårig gammel skillevæg; uagtet det tyske sprog i alle vore dansktalende købstæder og i mange distrikter på landet er bleven indført i kirker og skoler, såvel som ved alle retsforhandlinger uden undtagelse; — og uagtet endelig man altså ingen anden litteratur har haft at øse af for at erholde den nødvendige næring for ånd og hjerte, end den fremmede tyske: — så har den gode jyske (ærlig danske) folkelighed og ånd såvel som den jyske mundart alligevel vedligeholdt sig på nogle mile nær i hine gamle positioner og antræffes, skønt svag og mat, i den største del af hertugdømmet, lige op imod byen Slesvig.

Derfor er kærligheden til det gode gamle moderland endnu ikke uddød, men viser sig i modsætning til den man finder hinsides Ejderen anderledes varmere og mere deltagende såvel i Danmarks ulykker som lykkens dage, og det slesvigske folk, skønt hardt og unaturlig bunden til en fremmed nabo, synes dog alletider, at Danmark er dets moder, og kan aldrig lade sine sønlige følelser uddø eller glemme den røst, hun lærte ham i barndommens dage, og uagtet folkelighed, sprog og fædrelandskærlighed synes at måtte forsvinde for fremmed indflydelse, så ere disse dog ikke længere borte end gløder, der ere bedækkede med aske, men ved et jævnt åndedrag påny kunne sættes i klar og yndig glans.

Det er sådanne gløder, Deres kongelige højhed, der atter skulle oppustes og bringes til nyt liv og klarhed.

Jeg har besluttet at ofre de ringe evner og den tid, mine forretninger levner, til dette øjemed; men de foretagender, jeg hidindtil har gjort, ere blevne frugtesløse. Måtte dette skridt, jeg i underdanighed vover at gøre til D. K. H., krones med forønsket held, — hvor vilde jeg da glæde mig og mange med mig! Derved vilde det glade og herlige håb, som vi i stilhed gøre os om de kommende dage til D. K. H., vorde endnu livligere og fortrøstningsfuldere!

Måtte D. K. H. erkende min redelige hensigt, som jeg uden tilbageholdenhed underdanigst har lagt for dagen, måtte det være lykkedes mig, efter min ringe evne, at gøre D. K. H. en nogenlunde rigtig skildring over tingenes virkelige tilstand, da vil det vist vorde bedre, og det nye år vil måske bringe nyt liv og varme i Sønderjyllands indslumrede nationalitet!

Underdanigst

Pet. Chr. Koch.

Haderslev, d. 23. Dec. 1837.

Prins Kristians anbefaling af Kochs ansøgning til kongen:

Nærværende allerunderdanigste ansøgning fra borger og købmand Peter Kristian Koch i Haderslev om tilladelse til at udgive et dansk ugeblad for den dansktalende del af Sønderjylland, er mig tilstillet for at overleveres Deres Majestæt.

Amtmand konferensråd Johansens vedlagte attester om at suplikanten er ham bekendt som en sindig og vel-tænkende mand, der aldeles ikke blander sig i ham uvedkommende politiske stridigheder, opfordrer mig så meget mere til at tale hans sag for Deres Majestæt som, efter

hvad suplikanten har tilskrevet mig, den slesvig-holstenske regering på Gottorp tvende gange har afslået hans begæring om et dansk ugeblads udgivelse i Haderslev, „skønt, som amtmand Johansen ytrer, et ugeblad, hvis øjemed fornemmelig skal være i modersmålet at udbrede almenyttige kundskaber over statistiske, landøkonomiske, samt kommercielle og literære genstande blandt den dansktalende almue i hertugdømmet Slesvig, vil kunne afljæle et hidtil følt savn, ej blot af morskabs, men og af andre såvel for borger- som for bondestanden gavnlige og passende læsning, samt tillige bidrage til det danske sprogs hævd i Sønderjylland.“

På samme grund, hvilken jeg ansér vigtig i flere henseender, anbefales dette andragende til Deres Majestæts særdeles allernådigste opmærksomhed.

D. 16. Jan. 1838.

Bevillingen blev givet i Marts (Årbøger 1892, s. 29) og bladet „Dannevirke“ udkom som bekendt fra 15. Juni 1838. Senere, i November, søgte Koch, vistnok efter aftale under prinsens ophold i Haderslev, om ret til selv at trykke bladet, og da han i flere måneder intet hørte om sagen, henvendte han sig atter til prinsen, i et brev, der begynder således:

„Det har været mine venner og mig en stor trøst, under vort arbejde med at forsvare modersmålet og opvække sand fædrelandskærlighed sønden for Kongeåen, at finde Deres kongelige højheds nåde og understøttelse, uden hvilken dette foretagende ikke vilde være kommet i live.“

Koch fik sit eget trykkeri i Juli 1839. Senere fik han ret til at optage danske kundgørelser.

Af prins Kristians skrivkalender.

1838. 14. Jan. Jeg averterede O. Moltke om borger i Haderslev Kochs ansøgning om at udgive en dansk avis sammesteds og bad ham interessere sig derfor.

21. November. . . . til Haderslev kl. 4 $\frac{1}{2}$ [på hjemvejen fra udlandet] vi logerte hos amtmand Johansen; stor diner.

22. i Haderslev, besét hospitalet (under bygning) byens arbejdshus og sygestuer, tvende skoler, Bekkers danske skole (Dannevirke); afrejst kl. 10 $\frac{1}{2}$. *)

3. Dec. Gehejme statsminister grev O. Moltke til avdience. Han talte meget om, hvilke skarpe advarsler og formaninger han havde uddelt til embedsmænd i hertugdømmerne og at forsamlinger for at petitionere herefter skulde forbydes. Han gik også ind på den anskuelse, at forfatningsstridige forslag af stænderne straks skulde afvises. Han samstemmer i min anskuelse om at hævde det danske sprog i Slesvig lige med det tyske i de tysktalende distrikter. Han vil skaffe den danske avisudgiver i Haderslev bogtrykkerprivilegium. Han erkender de mange misgreb med tyske embedsmænd i det dansktalende Slesvig. . .

*) Om dette besøg i Haderslev fortæller N. K. Nissen i brev til Flor, af 2. Dec., meddelt i disse arbejder, 1892, s. 47. Her kun dette uddrag: „Prinsestadsen er forbi og vi ere atter lidt i ro. Koch har jo vel fortalt Dem, hvorledes sin avdiens løb af — Gud ske lov meget heldig . . . Prinsens nærværelse har givet den danske sag dygtig respekt her. Da H. K. H. nemlig var i skolerne, spurgte han læreren, om der ikke hertes dansk. Da denne svarte jo, vilde prinsen høre, hvordan det gik. Men til god lykke havdes der ikke engang danske læsebøger. Da prinsen ytrede sin forundring herover og pastor Lautrup vilde gøre undskyldninger, sagde han, at læreren nok ikke engang selv kunde dansk.“

Af et brev fra prins Kristian til sønnen prins
Fredrik, 23. April 1839.

. . . . Hos Riegels vil det selskab til det danske sprogs håndhævelse eller bevarelse i det dansktalende Slesvig vist blive omtalt. Jeg har ytret for ham, at naar dette selskab udgik fra det dansktalende Slesvig selv, matte det være det ønskeligste; thi skulde det udga fra København, vilde det ej trives så godt som en indfødt plante. Af samme grund ønsker jeg, at Du ma bidrage dertil ved understøttelse og bøger, men ej optræde som dets stifter eller beskytter. Hint rad har jeg givet ham af interesse for sagen, som ingen kan mere ønske at fremme end jeg gør det. . . . [Den første „slesvigske forening“, senere „foreningen til udbredelse af dansk læsning i den dansk talende del af Slesvig“, dannedes i foråret 1839 og trådte offentlig frem den 19. Juli. Generalkrigskommissær Riegels på Snoghøj, født i Norborg, fik Nis Hanssen fra Højt til at stille sig i spidsen for den; blandt de øvrige 14 medlemmer, alle fødte Sønderjyder, var maleren Eckersberg fra Blåkrog, officererne Baggesen, digterens søn, født på Avgustenburg, og Gerlach, overgeneral i 1864 osv. Blandt de største bidragydere i de første år var prins Kristian. Flor skriver 5. Dec. 1839 til H. J. Blom, at prinsen og Adler under deres ophold i Slesvig (se ovenfor) „offenlig erklærede sig for Sønderjydernes sag“ og lovede bade Kr. Paulsen og ham „den allerstærkeste understøttelse til en så menneskelig og politisk så vigtig sag,“ nemlig udbredelsen af dansk læsning. Men han tilføjer, at de ikke senere har hørt noget derom. Efter foreningens offentliggjorte regnskab var prinsens (kongens) bidrag: 1839—40: 100 bind af hans bogsamling; 1840—41:

200 rdl. og bøger; 1841—42: 100 rdl. og mange bøger. Sml. Sønderjydske årbøger 1889, s. 298. 312. Danskeren 1894, s. 261.]

II. Sprogreskriptet af 14. Maj 1840.

Allerede kort efter sin tronbestigelse (3. Dec. 1839) tilkendegav kong Kristian VIII. det tyske kancelli ved utvetydige udtalelser, at han agtede at følge en anden politik i Sønderjylland end den afdøde konge. Alt den 15. forhandlede der om at ansætte Høpp, der jo var hovedmanden for dets udanske holdning, som præsident for overappellationsretten i Kiel, hvilket embed heldigvis stod ledigt og som Hopp alt i November havde ytret lyst til at søge, idet han forudså tronskiftet; tidligere havde han ikke villet fra København. *) En formel forestilling herom blev nedlagt af O. Moltke d. 17. s. m. med forslag om, at han først skulde forlade kancelliet 1. Juni, da man ikke troede tidligere at kunne undvære ham. Først den 7. Januar 1840 meldte han sig dog selv med sin ansøgning og dagen efter faldt da kongens afgørelse. Muligvis har hans endelige bestemmelse været fremskyndet ved et par kongelige reskripter, som samme dag fra kabinettet tilstilledes det tyske kancelli.

Kancelliet havde under 10. Dec. nedlagt forestilling om et nyt skoleregulativ for Tørninglen og heri foreslået, at biskoppen af Ribes tilsynsret med disse skoler skulde ophøre. Kongen udtaler nu i sit reskript af 7. Jan..

*) A. S. Ørsted beretter ligeledes, at Hopp næppe ville være gået til Kiel, hvis han havde haft Krist. VIII.'s fortrolighed som han havde Fr. VI.'s. (Min tid, II 274.)

at „dette har i højeste grad mattet vække hans forundring.“ Hvorfor skal disse skoler undvære det højeste kirkelige tilsyn, da undervisningen dog har et bestemt kristeligt formål, og hvorfor kan en dansk biskop ikke føre det med samme ret som en generalsuperintendent? „Hertugdømmet Slesvigs skoleordning er med hensyn til læregenstandene ikke forskellig fra den danske, og lad så være, at man bruger andre lærebøger i det Torning-lenske, så er dog den kirkelige lære den samme og biskoppen af Ribe vil føre overtilsynet lige samvittighedsfuldt, skønt skolerne henhører under den slesvigske skoleordning. Vi forbeholder ligeledes biskoppen retten til at besætte de skolelærerembeder, med hvilke der er forbunden degne- og kirkesangertjeneste, eller sådanne har været forbunden, før degneembederne inddroges, ligesom det også fremdeles skal påhvile ham at give skolelærerne kollats. Og Vi finder os særlig bevæget hertil af hensyn til at de danske skoler i hint distrikt, ligesom det skulde være tilfældet med alle danske skoler i hd. Slesvig, skal besættes med skolelærere, som er det danske sprog fuldkommen mægtige; idet Vi vil have det opstillet som grundsætning, at skolelærerne ligesom andre embedsmænd i hd. Slesvigs dansk-talende distrikter skal være det danske sprog fuldkommen mægtige. Hvilket Vort sl.-holst.-l. kancelli vil have at iagttage ved hver ansættelse under dets ressort.“

Samme dag reskriberede kongen til kancelliet, at den ved reskript af 2. Jan. stedfundne oprettelse af et statssekretariat for nådessager skulde kundgøres i hertugdømmerne, „samt at der af bemeldte reskript indføres en nøjagtig oversættelse i det tyske sprog såvel i bladet „Schleswig-Holsteinischer Anzeiger“ som i „Altonaer Mer-

kur“, ligesom reskriptet ordlydende i det danske sprog bliver at foranstalte optaget i bladet „Dannevirke“.

Dette blad anerkendtes således som en slags officielt organ for det dansktalende Slesvig.

Endvidere kan der gores opmærksom på, at det danske kancelli den 18. Jan., udentvivel efter kongens tilskyndelse, optog en sag til afgørelse, som den foregående sommer var indledet af stiftsøvrigheden i Ribe, men hidtil ikke havde haft de bedste udsigter, nemlig oprettelsen af et skolelærerseminarium i Ribe stift, med særligt hensyn til de danske egne af Slesvig. Kongens resolution faldt allerede den 24. April næstefter og Jellinge blev valgt til pladsen for det.

Sprogreskriptet.

Den slesvigske stænderforsamling vedtog i sit møde den 6. August 1838 hos kongen at andrage på:

- 1) at der indføres undervisning i tysk i hertugdømmets danske skoler, tre timer ugentlig i den sædvanlige undervisningstid (vedtaget med 38, det sidste med 37 stemmer). Deltagelsen i denne undervisning skal være frivillig (28 stemmer). Den skal begynde straks, der hvor skolelæreren er det tyske sprog mægtig og der må for fremtiden ingen lærer ansættes, med hvem dette ikke er tilfældet (énstemmig).
- 2) at det danske sprog må indføres som regerings- og retssprog i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det er kirke- og skolesprog og det tyske sprog derimod afskaffes (vedtaget med 21 stemmer). Dette skulde dog ikke gælde for

overdomstolene, regeringen eller kollegierne i København (38 stemmer), ej heller for advokater og notarer (21 st.). Den danske tekst af forordninger og patenter fra kollegierne måtte gives autenticitet (lovs kraft) ved tilføjet navns underskrift (20 st.). Det pålægges de pågældende embedsmænd, som er det danske sprog tilstrækkelig mægtige, straks at begynde med brugen af dansk, medens sproget iøvrigt først indføres efter embedsskifte (23 st.). Der ansættes for fremtiden ingen embedsmænd i disse distrikter, som ikke kan tilstrækkelig dansk (31 st.), herfra dog undtaget advokater (21 st.). Forslaget om at kollegiernes, regeringens og overdomstolenes kundgørelser skulde gengives i dansk oversættelse, når de angik hele hertugdømmet i almindelighed eller de danske distrikter i særdeleshed, forkastedes (med 20 st.).

Mod det første forslag indgav to medlemmer et mindretalsvotum, idet de holdt for, at den tyske undervisning burde gives privat, mod godtgørelse og udenfor skoletiden.

Mod det andet forslag indgav 18 medlemmer et mindretalsvotum, der i stærke udtryk frarådede den hele forandring. —

Efter at der i den følgende tid var oparbejdet en stærk stemning i den tysktalende befolkning, også i Nordslesvig, i den sidstnævnte retning, fandt tronskiftet sted og den nye konge kunde ikke tvivle om, at et lovforslag herom nu vilde blive forkastet. A. S. Ørsted, som stod disse begivenheder nær, skriver herom: „Det havde været mest i sin orden, om kongen havde ladet de i 1840

sanmentrædende slesvigske stænder forelægge et lovudkast desangående, grundet på det andragende, som de i 1838, dog kun med ringe stemmeflerhed, havde indgivet... Det var kongens attra efter nu straks ved sin tronbestigelse at fuldbyrde, hvad han længe havde erkendt for et retfærdigheds krav, der bragte ham til at oversé disse betæneligheder. Hertil kom den betragtning, at spændingen mellem de forskellige befolkninger i Slesvig således havde tiltaget i den tid, der var forløbet siden stænderforsamlingen for 1838, at det ikke var usandsynligt, at stemmeflerheden nu vilde vende sig til den modsatte side, hvilket og senere viste sig. Denne betragtning vilde, fra et andet synspunkt, have styrket de grunde, der talte for at forelægge sagen i form af et lovudkast, og det var let at forudsé, at kongen ved straks at skride ind med en endelig afgørelse vilde pådrage sig anke over tilsidesættelse af loven 28. Maj 1831; men kongens varme gjorde, at han satte disse hensyn til side. Om han deri gjorde vel eller ilde, kunde vel omtvistes, og jeg tror, at Fredrik VI., om han havde oplevet sagens afgørelse, vilde have valgt den mere regelmæssige fremgangsmåde.“ (For den danske stats opretholdelse i dens helhed, s. 265).

Efter kongens ordre nedlagde kancelliet forestilling i sagen i henhold til stænderflertallets indstilling, og i statsradsmødet den 8. Maj faldt kongens resolution. Ved denne forandredes terminen for overgangen til dansk, således at 1. Jan. 1841 fastsattes overalt; hvor undtagelsesvis en embedsmand ikke kunde efterkomme pålægget, skulde der derom gøres indberetning til videre foranstaltning. Advokater og notarere undtoges ikke fra den almindelige regel. Endvidere føjedes hertil en ordre til

regeringen om at undersøge, „om dansk ikke vilde være at indføre som kirke- og skolesprog i de distrikter, i hvilke, som for eksempel i Sønderborg by, det utvivlsomt er folkesprog?“ Med hensyn til den tyske undervisning fulgte kongen mindretallet på to medlemmer (mod 37), idet han fastsatte, at den skulde meddeles udenfor skoletiden *) og indtil videre for særlig betaling, som dog skulde pålægges det offentlige. Hvor læreren kunde påtage sig det, skulde det begynde fra 1. Jan.; hvor dette ikke var tilfældet, måtte det bero til forholdene forandrede. Ved fremtidige ansættelser skulde der kræves færdighed i tysk læsning og skrivning, således som stænderforsamlingen enstemmig havde anbefalet. — Kongen gik således i sin anordning så vidt, som stænderforsamlingen på nogen måde havde givet anledning til. **)

Den 14. Maj 1840 meddeltes den kongelige resolution regeringen på Gottorp i form af et reskript, hvis indhold det pålagdes den at bringe til almindelig kundskab og efterlevelse. Samme dag udstedtes et kancellipatent, hvorved kongens befaling kundgjordes, at „enhver, som ønsker at blive ansat i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det danske sprog er kirke- og skolesprog, og hvor dette sprog, ifølge allerhøjeste reskript af dags dato, fra 1. Jan. 1841 at regne, også i alle administrations- og retssager skal bruges i stedet for det tyske sprog, for fremtiden

*) Også prof. Falck (der var den tidligste talsmand for indførelsen af dansk retssprog) og prinsen af Nør talte dog for, at den tyske undervisning skulde gives udenfor skoletiden.

***) 29. Maj faldt kongl. resolution på de holstenske stænders andragende fra 1838 om at bestillinger i Holsten skulde udfærdiges på tysk, og den tyske lovtæst i dette hertugdømme udgaa uden dansk oversættelse. Kongen bifaldt dette.

først har at godtgøre, at han er i fuldkommen besiddelse af de kundskaber, som udfordres til såvel mundtlig som skriftlig at bruge det danske sprog.“

I kancelliskrivelse af 16. Maj til regeringen nævnes de distrikter, som vilde falde ind under bestemmelserne i sprogreskriptet, nemlig: Haderslev amt, undtagen Kristiansfeld, Åbenrå og Løgunkloster amter, Nørborg og Sønderborg amter med Ærø, indbefattet Æroskobing. Højer, Slogs og Lyngtoft herreder i Tønder amt, de hertugelige godser på Als, såvel som en del af de til andet Angel godsdistrikt hørende godser, særlig de hertugelige Gråstenske og godserne Gram og Nybol [det er: fastlandet ned til Flensborg fjord].

Regeringspræsidenten Spies henvendte sig, som rimeligt var, privat til flere af sine venner blandt den nordslesvigske embedsstand for at høre deres mening om sprogreskriptet. Deres svar er tildels bevarede. De synes enige i, at det vil være forbundet med megen ulejlighed at gennemføre forandringen og at denne i virkeligheden ikke har været ønsket af den egenlige befolkning. Borgmester Schow i Åbenrå tilråder at lade den blidt indslumre; amtmand Johansen i Haderslev er vred på de stænderdeputerede, men for sit vedkommende rede til at skrive dansk, når det skal være, kun mener han, at regeringen og kollegierne da også bør skrive dansk. Særlig udførlig ytrer herredsfogden i Ris og Sønder Rangstrup herreder Avgust Wardenburg sig om forholdene i Åbenrå og hele det danske Nordslesvig, og om end hans fremstilling er kendelig farvet, indeholder den dog i det hele en

virkelighedstro skildring af hin tids forhold. Her kan følgende meddeles i oversættelse:

Åbenrå, 3. Juni 1840.

Med hvilken glæde, kære Spies, har jeg ikke idag efter så lang tids forløb hilst din håndskrift. Rigtignok er genstanden ikke glædelig, som du udtaler dig om, men det er mig netop kært at komme til at udtale mig åbent om den til dig. Netop her på grænsen, hvor farverne begynder at skilles, turde det ikke være uden interesse at kende stemningen, og sandelig! den er ikke gunstig for dette danske røre („umtriebe“). At her i byen alt uden undtagelse er derimod, turde være mindre påfaldende, da det større forretningsliv berører vor by, om end kun sagte, og da kirke- og skolesprog (på en dansk prædken nær) er tysk. Man ansér sig her almindelig for at stå udenfor den pågældende lov, men Rehlfog og flere agtværdige borgere, som i forretninger står den lavere folkeklasse nær, har forsikret mig, at de hverken hos håndværkere eller daglejere har sporet mindste lyst til at lade deres børn få del i den nye velgerning; alle synes at føle, at gennemførelsen af denne forholdsregel vil lukke vejen mod syd for dem, selv om det kun er som læredrenge, vandrende svende osv. Og skønt f. e. København for tiden overgår mangen stor by i midler til industri, — så gider dog ingen af vore håndværkere være i København. Alligevel lader det sig ikke nægte, at dansk er menigmands sprog blandt håndværkerne. Men lad os gå til bønderne! Jeg har jo nu været her i 10 år: kun én gang, det kan jeg helligt bevidne, er det tilfælde forekommet for mig, at en noget storsnudet bonde sagde til mig: det er jo tysk, det forstår vi ikke! men vist er det, at når man i forretninger

giver dem skriftligt „på dansk“, så forstår de det lige så lidt, når man ikke forklarer dem det. . . . Vi har nu næsten kun duelige og forstandige sognefogeder her i amtet; de kan alle, på tre nær, tysk. Disse har jeg nu spurgt under fire øjne, om den ny anordning nu fandt tilslutning blandt befolkningen? de forsikrede, at den så vidt de vidste var bleven modtagen med den største ligegyldighed, at de ikke havde fundet en, som havde ytret glæde over den.

Men — sagen ligger efter min mening endnu dybere. Noget af den tidligere folkefordom mod de „dumme danske“ er fra fader til søn også trængt ned til dem og ligger nu engang i blodet; og dette kan man så meget mindre undres over, som det næsten udelukkende er Jyder, som de her kommer i berøring med, og disse står — hvad vi her ser af dem — både i legemlig og åndelig bevægelighed langt tilbage endog for vore hedebynder. Jeg behøver ikke at sige dig, at ideen om et „Slesvig-Holsten“ slet ikke kommer vort landfolk i tanke, og jeg kan forsikre dig, at dette partis ukloge makinationer endnu ikke er trængte ned til menigmand, idetmindste ikke i denne egn; men desuagtet er det vist, at det ligesom ligger i folk, om end uden fuld klarhed over grundene, at de ikke vil være danske og da de dannede, med hvilke de kommer i berørelse i livets løb, alle er tyske, så tykkes dem, at de også er en tomme over det almindelige mål, når kun formen er tysk.“

W. udtaler sig derpå om den skæve stilling, kongen formentlig har bragt sig selv i, da han umulig kan gå tilbage igen; om vanskelighederne ved udførelsen, som dog ej heller må overdrives; om Falck, der har sat sin

store popularitet i hertugdømmerne overstyr ved at anbefale denne forandring; om de danske blade, Dannevirkes og Åbenrå ugeblads forgæves kampe osv. Medens disse blade sjældn ses, læses Itzehøer Wochenblatt i enhver kro. — Om den tyske undervisning oplyses, at den faktisk længe har været i gang overalt. Om sig selv siger han: „Du véd, at om jeg end ikke skriver og taler dansk fuldstændig grammatisk, så er det dog blevet mig kært som efterklang fra skønne dage i mit liv *), og jeg bevæger mig i det både skriftlig og mundtlig uden større géne, jeg vil derfor næppe forekomme dig partisk for mit eget vedkommende.“

Om stemningen i de højere kredse fortælles følgende:

„Som bekendt var kancellipræsidenten (O. Moltke) den eneste i kancelliet, som var for danismen; endnu kort tid før den pågældende forordning udkom, skrev han til Tillisch (amtmand i Abenrå), at han takkede ham for hans bemærkninger og oplysninger; han havde været for sagen, men indså nu nok at han havde taget fejl.“

„Kun otte dage før hertugens rejse var jeg på Avgustenburg; han ma ikke have været godt underrettet; thi da jeg blandt andet ytrede, at jeg håbede, kongen vilde lade sagen gå sin naturlige gang og ikke tage parti med positive forholdsregler, så mente han kongen vilde dog vel ikke være gal. Tillisch vilde ikke gerne til kroningen, netop for denne sags skyld; jeg håber han vil udtale sig frimodig; jeg slutter det af den ytring, at han var bange for, at kongen vilde blive „grov“ . . .“

*) W. var født 1776, stod 1802—7 i tyske kancelli, og var derefter herredsfoged i Slogs-herred, senere borgmester i Husum. 1833 ophøjedes han i den danske adel.

I en efterskrift gives yderligere meddelelse om modstanden mod sprogreskriptet blandt embedsmænd, sognefogeder og bønder i Haderslev og Tønder amter. —

Som det ses af begyndelsen af Wardenburgs brev, må Spies bl. a. have forespurgt om, hvorledes man i selve Åbenrå vilde stille sig til en forandring af det offentlige sprog, således som kancelliskrivelsen af 16. Maj efter resolutionen af 8. s. m. havde palagt regeringen at undersøge det i de dansktalende byer. Officielt kom man dog ikke såvidt; i regeringens arkiv fandtes udkast til skrivelse til magistraterne i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg, indeholdende en meddelelse om den påtænkte forandring; men den blev ikke afsendt, rimeligvis fordi den stærke modstand mod hovedreskriptet bragte regeringspræsidenten til at formå kongen under sit ophold i Slesvig til at tillade foreløbig at lægge dette yderligere indgreb i det bestående til side.

Takadresse fra Nordslesvigerne til kongen.

Da for fire år siden vore udvalgte skulde samles i Slesvig for at rådslå, om der til folkets vel kunde være noget gammelt at afskaffe eller noget nyt at indføre, lod på enkelte steder iblandt os det spørgsmål: skulde det ikke være godt, om vi kunde få øvrigheden til at sende os sine befalinger på dansk og dommeren til at skifte ret og skel imellem os på dansk? De fleste af os mente, at dette lod sig ikke gøre, thi ellers var det vel sket for længe siden. Men således tænkte ikke alle, og mange gange kom i vore samtaler denne sag på bane. Da hørte vi, at forslaget var gjort i stænderforsamlingen, men at det ingen fremgang havde fået af mangel på tid til at

rådslå derom. Men sagen var nu engang kommen på tale i landet, og bestandig blev det almindeligere og ivrigere forhandlet imellem os: hvorfor skulde det ikke være godt? og hvorfor skulde det ikke lade sig gøre? Stænderne forsamlede sig anden gang i Slesvig. Da underskrev en stor del af os en bøn og begæring om at vort ønske måtte opfyldes og sendte den til forsamlingen. Og forsamlingen tog sig af vor begæring og anbefalede den for højsalig kong Fredrik VI. til bønnehørelse. Men ikke uden stor uenighed og modstand blev denne anbefaling besluttet i forsamlingen, og siden den tid er det af mangfoldige embedsmænd og advokater foreholdt os, at en sådan forandring vilde være til vor fordærvelse. Dette have de nu vistnok aldrig kunnet gøre os indlysende; men det blev os derved klart, hvor mange og mægtige mænd der arbejdede imod vort ønske, og tvivlende og mismodige ventede vi, hvad Majestaten vilde bestemme. Da kom Dit kongebud den 14. Maj, at vor begæring var retfærdig og skulde vederfares bønning!

Kong Kristian den ottende! Mange kongelige befalinger ere udgæede til os og ikke sjælden horte vi dem med glæde. Men ingen have vi modtaget, der har virket så dybt på os som denne. Så længe vi tvivlede om vort ønske vilde blive opfyldt, vidste vi næppe, hvor dyrebart det var os; men nu, da vi ere i vished, føle vi det tilfulde. Øvrigheden skal altså for fremtiden tale til os og med os i vort modersmål! Et klart lys skal der opga over vore borgerlige forhold, så at vi kunne forstå enhver befaling, enhver forhandling og enhver dom, så vi kunne vide med bestemthed, hvad der fordres af os, og bedømme med sikkerhed, hvorvidt der sker os vor ret.

Men, o konge! hvor herligt og glædeligt det end er, at der nu skal vorde lyst omkring os, hvor der hidtil var dunkelt, så indeholdt Dit bud dog en endnu kosteligere gave for vort hjerte: det skænkede os vor frimodighed, idet det løste vort modersmål fra fornedrelse. Thi vort danske sprog blev oversét og foragtet af vor øvrighed, det var kun en tjenestekvinde, der kunde forrette husets gerning, men måtte drage sig bort, når nogen fornemmere lod sig se. Derfor skammede vi os ved det og stode undselige over, at vi intet bedre havde, eller vi harmede os over, at man viste det foragt; men med al vor ydmyghed kunde vi ikke skaffe os noget andet og med al vor trods kunde vi ikke tiltvinge det agtelse. Nu skal disse mørke og sørgelige følelser ikke længere betage vort sind, når vi se den fornemme mand; thi Du har befalet Dine tjenere, at de skal ære vort sprog og tale det med os. Modtag derfor, allernådigste konge! vor fuldeste og oprigtigste tak, fordi Du gav vort modersmål den ære, der tilkommer det, og førte det ind i øvrighedernes skriverstuer og anviste det plads på dommernes sæde. Frimodige kan vi nu træde frem og åbenhjertigen tale om vore anliggender. Gud i himlen skånke Dig og Dit hus sin rige velsignelse; thi Du havde hjerte for den simple mand.

Haderslev amt i September 1840.

Af denne adresse er 101 trykte eksemplarer, hvert forsynet med talrige underskrifter, indbundne i et rødt bind, bleven overleverede kongen foruden den originale udfærdigelse. De trykte adresser er forsynede med en „indbydelse til underskrift“, undertegnet af 31 mænd fra Haderslev amt. Selve adresserne er imidlertid underskrevne i alle Nordslesvigs egne.

Ständerforsamlingen i Slesvig 1840.

I det kongelige budskab til stænderne af 10. Okt., hvori der gives svar på deres andragender fra 1838, henvises til sprogreskriptet som ulstedt i henhold til et sådant: „på en måde som svarer til vore i hd. Slesvig boende dansktalende undersåtters naturlige rettigheder og i det væsentligste overensstemmende med de af forsamlingens flertal fremsatte forslag.“ Med hensyn til undervisningen i tysk har kongen „af de af mindretallet derimod anførte grunde ikke kunnet ansé det for passende, at denne undervisning blev meddelt i de sædvanlige skoletimer.“

Allerede i stændernes tredje møde den 16. Oktober indbragte dog gårdmand Tis Hansen Stenholdt fra Ravsted, deputeret for et rent dansktalende distrikt, Åbenrå amt og syv sogne af Tønder amt, et andragende om ophævelse af sprogreskriptet. *) Han stottedes af de deputerede for Haderslev vesteramt og Tønder amt og for alle de nordslesvigske stæder. Dagen efter skriver den kongelige kommissær, Heinrich Reventlov Criminil, deputeret (og efter Høpp referent) i det tyske kancelli, til kongen — (originalen tysk) — bl. a. følgende:

„Den stemning, hvori forsamlingen befinder sig, er ikke uden stor pirrelighed, særlig foranlediget ved anordningerne om sprogforholdene, som jeg hidtil kun har hørt ganske få af medlemmerne bedømme fordomsfrit og upartisk. Denne pirrelighed ytrer sig ved hver lejlighed

*) Han havde 30. Juli i forening med sandemænd og fuldmægtige i Slogsherred indgivet ansøgning til kongen om at dette herred måtte undtages fra reskriptets bestemmelse. Han havde vel stemt for det i stænderne, men indså sin fejltagelse nu da indførelsen kom. Denne ansøgning var bleven afslået den 10. Oktober.

og især hos de højtstående medlemmer. . . . Beslutningen om, at medlemmerne af forsamlingen i Viborg kun skal have den tyske tekst af stændertidenden, som blev fattet med stort flertal, viser, hvor lidenskabelig og forudindtagen man er. Det har ikke undret mig at gøre denne erfaring, men at det har naet en sa høj grad, havde jeg ikke ventet. . . .“

Kongen svarede herpå (19. Okt.) „De tysksindede medlemmers bestræbelse for at skaffe tysk indgang i Jylland ved hjælp af stændertidenden (thi anderledes kan jeg ikke forstå den tåbelige beslutning) vil ikke have noget resultat; men jeg er heller ikke tilsinds at tåle sådanne tåbeligheder, og jeg bemyndiger Dem til efter forudgående aftale med Ørsted*) om det antal danske eksemplarer som ønskes at anskaffe og betale dem på min regning. . . . I sprogsagen vil De med kraft forsvare dansktalende undersatters ret, saledes som jeg har udtalt det i mit budskab.“

Efter lidenskabelige forhandlinger kom sprogsagen til endelig afstemning i stændernes møde d. 15. Dec., hvorefter en vidtloftig petition til kongen affattedes den 22.

Udvalget, bestående af fem tysksindede medlemmer med hertugen af Avgustenburg i spidsen, havde indstillet, at hele reskriptet skulde søges ophævet. Dette blev dog for den tyske undervisnings vedkommende forkastet med 22 stemmer mod 20, medens det for rettsprogets vedkommende vedtoges med 33 stemmer mod 9; 5 af disse havde med agent Jensen fra Flensborg i spidsen tilbudt at

*) Kommissarius for stænderforsamlingen i Viborg, som samtidig var indkaldt.

lade dansk indtil videre falde som retssprog mod at beholde det i administrationen.

I petitionen fremførte de forskellige flertal og mindretal deres grunde. Tyve yderliggående medlemmer med her-tugen i spidsen bad om ophævelsen af de tre timer privat undervisning i tysk, da disse vilde føre til afskaffelsen af al den tyske undervisning, som alt nu blev givet på mangfoldige steder, for det meste i selve skoletiden; det i reskriptet indrømmede var værre end intet. De ni medlemmer, med Nis Lorenzen Lilholt og Bonefeldt fra Als som ordførere, bad om reskriptets opretholdelse i sin fulde udstrækning, men fralagde sig alle videregående planer:

„Nordslesvigerne ville intet uden deres sprog, men dette også i brugets fulde omfang. . . . de ville have deres nedarvede sprog som en ret og ikke som en nåde af embedsmændene; de ville desforuden ikke alene have deres særegne tungemaal, de ville have normalsproget, til hvilket det hører, og se i sammes tilsidesættelse deres egen. . . .

Når der påstås, at retskrænkelser på grund af mangel på kundskaber i det danske sprog fornemmelig var at befrygte ved de højere instanser, så må mindretallet, uden at inklade sig på en videre gendrivelse, ansé en sådan påstand i almindelighed for ubegrundet. . . . Mindretallet fordrer desforuden det danske sprog kun for underretterne og for administrativ-forretningerne i de dansk-talende distrikter. . . .

Reskriptets anordning er ingenlunde udførbar, som det også påstås; thi sammes § 1 gør det jo kun til pligt for de embedsmænd, der føle sig istand dertil, fra 1. Jan. n. år af at betjene sig af det danske sprog. (Om de andre

skal der jo ske indberetning, og når også flere af disse vel ikke ere ganske angerløse, for så vidt de ikke, som allerede de ældre anordninger fordrede af dem, have lært tilstrækkeligt dansk, så falder det dog vistnok ikke noget fornuftigt menneske ind at fordre, eller også kun at ønske og at vente, at man skulde afskedige disse mænd, iblandt hvilke der ere så mange fortræffelige og ikke let erstattelige embedsmænd. Mistanken om en sådan inhuman tanke må mindretallet med al alvorlighed afvise fra sig. Der udtales kun det håb, at deres successive afgang måtte erstattes med sådanne individer, der kunne læse, tale og skrive det danske sprog.

Bemærkningen om de distrikter, der have blandet kirke- og skolesprog, ser ud som en spøg; thi det er jo alt blevet tilstrækkelig bestemt, i hvilke amter og distrikter det danske sprog for fremtiden skal være rettergangs- og administrationsprog — *) . . .

Mindretallet har mere end én gang sagt og gentager det atter, at den dansktalende Slesviger kun vil have sit sprog og intet uden dette; at han ikke mindre vil blive Slesviger efter sine statsretlige forhold, end dansk efter sin nationalitet, at han ikke har ønsket eller ønsker nogen anden forening med kongeriget end den nu bestående, at han ikke ønsker nogen dansk ret og nogen dansk retsforfatning . . . Derefter tror mindretallet da også, at man kan berolige sig over bekymringerne over en befrygtet ansættelse af danske embedsmænd i hd. Slesvig, over den

*) Flertallet havde udtalt: „Ja selv på grænsekonflikter kan det her ikke mangle. Hvorledes skal der forholdes med de 20,394 undersætter, i hvis distrikt kirke- og skolesproget afvekslende er dansk og tysk“ osv. Mindretallet fornægtede altså disse dansktalende egne.

fædrelandske rets fortrængelse af skandinavisk og over vor fælles retsforfatnings tilintetgørelse.*) Mindretallet beder derfor Deres kongl. majestæt om, at reskr. af 14. Maj d. år, der af de dansktalende Slesvigere er bleven modtaget med glæde og taknemlighed, fremdeles må opretholdes og blive i kraft.“

Det ses ikke af stændertidenden, hvem de ni medlemmer af mindretallet har været. Efter de faldne udtalelser og hvad ellers vides, kan dog de nordslesvigske deputeredes stilling angives. Til mindretallet hørte repræsentanterne for 2. og 3. landkreds, omfattende Haderslev østeramt, for 5. og 6. kreds, omfattende Als og Sundved, såvelsom for Ærø.***) Til flertallet sluttede sig fra Nordslesvig Thomsen Skodborg (1. kreds, Haderslev vesteramt), Stenholt (4. kreds, Åbenrå amt, dele af Lyngtoft og Slogs herred), Todsén (7. kreds, Løgumkloster og Tønderegnen), samt stædernes repræsentanter og de to godsejere fra Nordslesvig, hertugen af Avgustenburg og ejeren af Søgård.

*) 26. Nov. besluttede forsamlingen én stemmig (43 medlemmer nærværende) at bede kongen om at ophæve anordningen af 5. Nov. 1811, der gav danske kandidater ret til ansættelse i Slesvig, og istedenfor at anordne, at ingen kandidat skal kunne ansættes i hertugdømmerne, „ligemeget om han af fødsel er dansk eller Slesvig-Holstener, som ikke har underkastet sig overkonsistorial-eksamen.“ Kongen afslog denne petition.

**) De andre fire var vistnok repræsentanterne fra Flensborg, provst Boysen og justitiarius Jaspersen, fra tysktalende egne. Ved det nye stændervalg, i Januar-Februar 1841, valgtes der overvejende danske repræsentanter i hele Haderslev amt, Sundved, Ærø, Flensborg og Sønderborg (P. Hjort-Lorenzen, dog kun med 28 af 136 afgivne stemmer). Også på Als faldt de fleste stemmer på en dansk, som dog ikke erkendtes valgbar. Derimod valgtes Tønder, Åbenrå, Løgumkloster og Flensborg amter, såvel som stæderne Haderslev, Åbenrå og Tønder helt tyske repræsentanter.

Dette, sammenholdt med mindretallets spagfærdige optræden viser, hvor ringe fodfæste og selvbevidsthed danskheden endnu kun havde vundet. Det var kun to år siden Nis Lorenzen havde meldt sig ud af trykkefrihedsselskabet, fordi det udgav et fysisk-geografisk kært med navnet „Sønderjylland“.

Kongen til kommissarius i Slesvig, 19. Dec. 40.

... Desværre er stænderforsamlingen ikke optrådt uden lidenskabelighed, særlig i sprogsagen. De vil kunne forsikre forsamlingen eller i det mindste de mere indflydelsesrige og ligeledes de deputerede fra den dansk-talende del af Slesvig, at jeg ikke vil gøre nogen forandring i reskript af 14. Maj, da dette kun har til hensigt at hævde undersåtterne i deres naturlige ret....

Kommissarius til kongen, 23. Dec. 40.

Igår har jeg efter D. M. allerh. befaling sluttet stænderforsamlingen, efterat i de sidste dage en del af natten måtte tages til hjælp for at få alt fra hånden. De deputerede forlader idag Slesvig, kun hans durchlauchtighed hertugen af Avgustenburg havde alt fjernet sig i søndags. Jeg beklager så meget mere, at jeg i ham gentagne gange har måttet finde min mest udprægede modstander, som jeg gerne lader hans udmærkede egenskaber og evner vederfares fuld retfærdighed; jeg kan dog ikke andet end skønne, at H. D.' hele stilling burde have været en anden. *)

*) Hertugen nedlagde under 28. Spt. 1840 en højtidelig protest mod sprogreskriptet, for så vidt det skulde anvendes på hans godser. Han synes især at have været pavirket af sin ven, den lidenskabelige herredsfoged Steffens i Norherrød på Als, tidligere docent i Kiel. På grund af de spændte forhold lod kongen denne sag stå ved sit værd, men forholdet mellem de to svogre var fra nu af køligt.

Dersom ikke den, alle lidenskaber opæggende sprogsag atter og atter var dukket op som en ond ånd, tilsidst endnu i anledning af den danske stændertidende, vilde resultatet i det hele kunne siges at være tilfredsstillende: thi den politiske ophidselse var mere og mere bragt til ro. Mine ytringer om det allerhøjeste reskript af 14. Maj såvel i forsamlingen som udenfor den var helt i overensstemmelse med dem, D. M. har behaget at foreskrive mig *); man kan ikke noksom anbefale den største mildhed i udførelsen og den største skånsomhed i den gradvise ombesættelse af de embeder, i hvilke dansk på grund af manglende kundskab ikke nu kan indføres. Kun da vil efter min inderligste overbevisning D. M.' hensigt kunne opnås og den ophidselse bringes til at lægge sig, hvis omfang gør den til en sand ulykke. Den påstand, der også gentagne gange fremkom i forsamlingen, at der aldrig har vist sig en lignende ophidselse siden anordningen om rigsbanken, er uden al overdrivelse sand. **)

Samme dag som stænderforsamlingen udfærdigede sin petition om sprogreskriptets ophævelse, 22. Dec. 1840, udgik der to cancelliskrivelse til regeringen på Gottorp, ved hvilke dets ikrafttrædelse fra 1. Jan. på det bestemteste indskærpedes.

*) Dette stadfæster stændertidenden såvel som Nis Lorenzens breve til Hjort Lorenzen.

***) Da Criminil kom tilbage efter et ophold hos sin slægt i Holsten, talte kongen med ham den 22. Januar og skriver da om ham i sin skrivkalender: „han taler meget om geringen i Slesvig over sprogsagen og råder til de mildeste midler ved udførelsen af reskr. ^{14/6} 40. Han er smittet af den Slesviger anskuelse og har ej opholdt sig i den danskaltalende del af hertugdømmet.“

I den første af disse hedder det, at de af regeringen indsendte erklæringer fra embedsmændene om, hvorvidt de vil være istand til at forandre deres forretningssprog, har givet anledning til at udtale følgende almindelige grundsetninger:

Brugen af dansk omfatter alle protokoller og alle indlæg og foredrag af advokaterne uden undtagelse. Overalt hvor altså embedsmændene fra 1. Jan. går over til dansk, og andensteds så snart de gør det, begynder samtidig advokaterne at bruge det samme sprog.

Det vil ikke kunne tilstedes embedsmændene i de danske distrikter at bruge tysk i deres forretninger, for såvidt de pågældende selv ønsker det; alt skal såvel af dem som af notarerne udføres i det officielle sprog.

Ordre og meddelelser til private fra højere avtoriteter, som går gennem de lokale embedsmænd, udfærdiges af disse på dansk, selv om de kommer til dem på tysk; umiddelbare meddelelser fra højere avtoriteter til private gives derimod fremdeles i originalsproget. I embedsmændenes indbyrdes forretningsforbindelser kan begge sprog bruges.

Det pålægges regeringen at tilholde de embedsmænd, som har erklæret sig ude af stand til at gøre overgangen til nyår, at påskynde deres mangelfulde uddannelse for at de snarest mulig kan efterkomme den kongelige befaling. En indsigelse fra flere godsers side, som om re-skriptets forpligtelser ikke kunde pålægges dem, tilbagevises som uhjemlet, og et par embedsmænd, som har tilladt sig at udtale sig mod hensigtsmæssigheden, får en irettesættelse.

Den anden kancelliskrivelse er svar på regeringens

henstilling om, at den tyske undervisning overalt i Slesvig stift (altså undtagen Tørning len) skal meddeles i selve skoletiden og uden vederlag. Kongen kan ikke gå ind herpå, da det vilde stride mod den almindelige skoleordning af 1814, og da reskriptets bestemmelser er nøje overvejede.

Dette anliggende sysselsatte selvfølgelig i lang tid embedsstanden og befolkningen. I enkelte punkter blev det nødvendigt at læmpe de givne bestemmelser af humane hensyn, men i hovedsagen fastholdtes og gennemførtes de. Af afgørelser kan følgende fremhæves:

9. Febr. 1841 svarede kancelliet på en forestilling fra overretten på Gottorp, der først nu (efter 22. Dec.) var kommen på det rene med, at retsprotokollerne skulde føres på dansk, og mente at dette ikke kunde gå for appelsager, — at kongen ventede, at man vilde gøre sit bedste. Siden 1811 havde jo alle embedsmænd skullet have attest for, at de kunde dansk, og noget må rettens medlemmer vel altså kunne. Kongen kan ikke opgive sin hensigt. Dog tillades det advokater at affatte længere indlæg på tysk, indtil de kan gøre det på dansk.

28. Juni 1841 blev det af hensyn til handelsforhold sydpå tilladt at udfærdige obligationer o. l. på tysk, når parterne ønskede det.

20. Dec. 1841 tillades det underretsadvokaterne at føre de fra de danske distrikter appellerede sager for overretterne (da en tysk advokatforening havde vedtaget at ingen overretsadvokat måtte påtage sig dem).

7. Febr. 1842 afslås ridderskabets andragende om, at de adelige godser skulde være fritagne for sprogforandringen.

17. Juni 1842 tillades det advokater, som havde været i praksis før 14. Maj 1840, indtil videre at bruge tysk. Dette må dog ingen indflydelse have på embedsmændenes udfærdigelser.

I det kongelige budskab til stænderne, af 3. Okt. 1842, henvises til disse hængsler, idet andragendet af 22. Dec. 1840 afslås.

3. Febr. 1841 læstes i „Dannevirke“ følgende digt af den bekendte sønderjydske digterinde „Anna“ (Ludvigsen, f. Lautrup):

De tvende mødre.

(En hedeblomst).

En pige vanker i nattens ro
 mellem byer to,
 i den mod nord har hun hjemme,
 der venter en moder i elskte hjem.
 I mørket frem
 hun går og hæver sin stemme:

„O moder, sukker hun, moder kær!
 var jeg dig nær!
 o, at min længsel må stilles!
 hvor længes datteren inderlig
 at favne dig,
 for aldrig mere at skilles.“

Da morgensolen i østen stod,
 så rød som blod,
 fremtren fra sydlige grænse
 en fornem frue med honningsmil
 og sælsom il,
 ej pigen monne det ænse.

„Komm süßes kindchen in mutterarm,
 so treu, so warm!
 ich will dich hegen und pflegen!
 komm ohne murren, du dummes kind,
 nun, komm geschwind!
 ei liebchen, lass dich bewegen!“

Ich bin die mutter und liebe dich
herzinniglich,

wie kam mein kindchen mich hassen?
musst deutsch nun werden in wort und sinn,
wie ich es bin,
dein plumpes dänisch verlassen!“

„Nej, svarte pigen, min byrd er jydsk,
ej er jeg tysk,
og aldrig vil jeg det være!
til gamle moder henges jeg hen,
vil hjem igen,
mit mål jeg holder i ære!“

Men fruén tyskedes uforsagt,
tilsidst med magt
hun vil den pigelil tvinge:
og mange får hun på sit parti,
i slaveri
de den forladte vil bringe.

Da ojnér glutton så høj en mand
fra fjerne strand —
til ham sin tilflugt hun tager.
Han smiler venlig ved hendes ord:
„gå hjem mod nord,
hvor det så vel dig behager.

Tal dansk, min pige, det bedst du kan!
jeg er den mand,
som kan og vil dig beskytte!
bliv hos din moder i fred og ro,
vær hende tro
og hendes ære og støtte!“

Og henrykt falder den datter god
ned for hans fod
— hun kender kongen så fage: —
„o Danmarks hersker! Gud signe dig,
som giver mig
min sande moder tilbage!“

Bønderne i Gram herred ophængte i deres tinghus i Tørning en mindetavle for kong Kristian VIII.'s tronbestigelse, med kongens navn og våben og denne indskrift:

I lov og rettens sale
han løste bundne tale!
nu skal alene klinge
vort modersmål på tinge!

(Se reskriptet af 14. Maj 1840.)

III. Udnævnelserne i Marts 1842.

Ved sin tronbestigelse forefandt kong Kristian VIII. et statsråd, bestående af 6 gehejmestatsministre, nemlig J. S. Møsting, født 1759 og minister fra 1814; Otto J. Moltke, født 1770, fra 1824; P. Kr. Stemann, født 1764, fra 1827, og de tre fra året 1831: grev A. K. P. Rantzau (Breitenburg), født 1773, grev A. V. Moltke (Bregentved), f. 1785, og H. Krabbe-Carisius, f. 1771. Disse mænd havde i slutningen af 1839 tilsammen den respektable alder af 414, eller gennemsnitlig 69 år. Kongen optog hertil de to prinser, broderen prins Ferdinand (1839) og sønnen kronprins Fredrik (1841), medens han iøvrigt ingen forandringer foretog.

I det følgende år ansøgte grev Rantzau, der aldrig havde haft nogen særlig portefeuille således som de andre ministre, om sin afsked, da hans helbred ikke vel tålte opholdet i hovedstaden; særlig var hans øjne stærkt angrebne. Kongen vilde dog ikke afskedige ham, men forbeholdt ham rang og sæde i statsrådet, således at han dispenseredes fra at deltage i dets forhandlinger; han beholdt visse forretninger i Holsten (12. December 1840). Kort efter ansøgte landgrev Fredrik af Hessen, statholder og kommanderende general i hertugdømmerne, om afsked fra disse embeder. Kongen gjorde ham modforestillinger,

men han fastholdt sit ønske om at gå af til foråret. Kongen talte om det med den første deputerede i det tyske cancelli, Heinrich Reventlov Criminil, men de var enige i at det ønskeligste vilde være, om landgreven vilde blive i embedet. Han fik da rejsetilladelse og regeringspræsidenten Spies overtog statholderforretningerne, medens prinsen af Nør, der var titulær generalmajor og oberst for livregimentet kyrasserer i Slesvig, fik generalkommandoen. Senere udtalte landgreven ønsket om at denne sidste overdragelse måtte blive definitiv.

Stillingen som statholder i hertugdømmerne havde i 100 år så godt som uafbrudt været beklædt af en svoger til den regerende konge: 1731—62 var det Kristian VI.'s svoger, Fridr. Ernst af Brandenburg Kulmbach; 1769—1836 landgreve Karl af Hessen, Kristian VII.'s svoger, fra 1836 Fredrik VI.'s svoger landgreve Fredrik. Avgustenborgerne havde da også forlængst set ud efter denne post; alt 1821 omtaler Fredrik (af Nør) i brev til sin broder, hertug Kristian Avgust, at denne håber at kunne blive landgrev Karls efterfølger, men at han iøvrigt selv kunde have lyst til embedet, og 1830 tilskynder han hertugen til at gøre skridt for at vinde kongens tillid og afløse den over 80 år gamle statholder. Imidlertid havde Fredrik VI. ingen tillid til sine søstersønner og landgreven efterfulgtes af sin søn, til stor fortrydelse for Avgustenborgerne.

Næppe var imidlertid svogeren kommen på tronen, før prins Fredrik i brev af 20. Dec. 1839 meldte sig som kandidat til statholderposten, og landgreven må snarest antages at have begunstiget denne plan. Kongen nærrede derimod betænkeligheder ved at betro ham denne stilling og han holdt derfor på landgreven, da han ved dennes

afgang ikke kunde forbigå sine svogre uden et fuldstændigt brud med dem, og til hertugen var han alt kommen i et sådant forhold, at hans udnævnelse var en umulighed. Da landgreven nu i begyndelsen af 1842 gentog sin begæring om afsked og ikke gjorde nogen hemmelighed heraf, benyttede prinsen lejligheden i sin brevveksling om militærreformen, til under 11. Febr. igen at melde sig til hans embed: „Ikke ambition, eller forfængelighed, skriver han, ikke vindesyge bringer mig hertil, men den overbevisning, at jeg har den redelige vilje og den indre kraft, som en slyg post kræver. Det vil dog snart blive nødvendigt at gøre en forandring med regeringskollegiet på Gottorp, som efter syv års virkekreds har gjort alle embedsmænd, alle godsejere og hele landet misfornøjet med alle dets mesurer, så at det fra mange sider er besluttet at fremtræde klagende over dette kollegium, såsnart Du kommer til hertugdømmerne.“ Han mener, at en enkelt (statholderen) må regere, med nogle råder, for at give styrelsen enhed og kraft. — Ved anordningen af 15. Maj 1834 havde regeringen fået en præsident og otte råder og disse havde delt alle forretninger mellem sig; statholderen havde vel navn af overpræsident, men hans myndighed var i virkeligheden meget indskrænket og der var derfor alt nu tale om helt at nedlægge embedet, således som det skete 1846. Det lykkedes ikke prinsen senere som statholder at få forretningsgangen forandret.

Samtidig med landgreven søgte også den gamle gehejme-statsminister Møsting sin afsked, og kongen var vistnok ret tilfreds med at denne trak sig tilbage, da han alt i flere år havde været aftældig; han døde året efter, 84 år gammel. „Otto Moltke, skriver kongen til hertugen (22. Febr.

1842), tager formedelst den sædvanlige upasselighed ej heller del i kancelliet eller i det gehejme statsråd, så at det snart bliver nødvendigt at rekrutere samme, idetmindste med ministre, om ej med gehejme statsministre.“

Hvilke mænd kongen har tænkt på at udnævne til ministre, foreligger der intet bestemt om. 10. Jan. havde oberst Abrahamson, der var medlem af militærkommissionen, tydeligt udtalt ønsket om at „komme i en betydeligere stilling“, som kongen antog: blive krigsminister; men dette blev der ikke taget hensyn til. Derimod kan der næppe være tvivl om, at det var kongens hensigt at udnævne A. S. Ørsted til minister, idet der samtidig tænktes på at samle det hele kirke- og undervisningsvæsen i et nyt kollogium under hans bestyrelse. Dette sidste kom dog ikke til udførelse, da Ørsted ikke ønskede denne stilling. Rimeligvis tænkte kongen desuden alt nu på at optage H. Reventlov Criminil af tyske kancelli i statsrådet for her at have en repræsentant for hertugdømmerne; han var fulgt efter Høpp som første deputeret og den ledende mand i kancelliet og indtog ifølge sin ualmindelige dygtighed og høje dannelse en fremskudt plads i embedsetaten.

Med hensyn til svogeren fastholdt kongen fremdeles ønsket om at holde på landgreven i begge embeder, eller, hvis dette ikke kunde lade sig gøre, som statholder, medens prinsen kunde blive kommanderende general. Da landgreven imidlertid ikke vilde inllade sig herpå, rådførte kongen sig med Møsting, der kendte Avgustenborgerne fra gammel tid, og denne tilrådede prinsens udnævnelse til landgrevens efterfølger i begge embeder. *) Kongen be-

*) Dette berettes hos Droysen og Samwer: Die dänische Politik seit 1806, s. 151, og stadfæstes af Werlauff, Hist. tidsskrift

stemte sig da til at vove forsøget; han kaldte (7. Marts) prinsen til København i anden anledning, lod ham gentage sin ansøgning mundtlig og stillede sine betingelser for udnævnelsen. Denne gav imidlertid Otto Moltke anledning til at søge afsked fra statsrådet, hvorefter kongen benyttede en forløbelse af udenrigsministeren Krabbe-Carisius til ligeledes at fjerne ham af statsrådet. Således blev dette rekonstrueret; Møsting, (Rantzau), Otto Moltke og Krabbe erstattedes af A. S. Ørsted og Heinrich Criminil, af hvilke den sidste nu blev udenrigsminister. Det var uimodsigeligt en betydelig vinding for kongens råd, da de afgåede ministre enten var uden arbejdsevne, eller, som Krabbe, uden fremragende evner, medens de nye var administrationens dygtigste mænd. Den nye præsident i det tyske kancelli, Josef Reventlov-Criminil, hidtil amtmand i Rensborg, var derimod vel en dygtig embedsmand, men alt for igået med det slesvig-holstenske parti til at kunne blive en støtte for kongen i de politiske kamptider. Prinsen af Nør søgte senere gentagne gange forgæves at formå kongen til at optage ham i statsrådet.

Hertugen var dybt skuffet ved broderens udnævnelse; han skrev 29. Marts som svar på kongens meddelelse derom kun et par ord: „den ham derved beviste tillid glæder mig for hans skyld meget,“ hvad kongen i sin dagbog refererer således: „svar fra hertugen, som meget koldt omtaler broderens udnævnelse til statholder.“ Da han ud på sommeren kom til København og Sorgenfri, søgte han

4. r. IV 409. Hint skrift fremstiller iøvrigt dette embedsskifte i et helt upålideligt lys; især ma det forbyse, at prinsen nægter at have søgt embedet som statholder. Denne usandfærdighed er alt fremdraget hos Treitschke: Deutsche Geschichte V 768 ff.

at imødegå den mistillid, kongen havde vist ham, men samtalen endte på en måde, som i virkeligheden blev et brud. De siden 1840 imod tidligere sparsomme politiske ytringer i deres brevveksling ophørte fra nu af så godt som ganske.

Af kongens skrivkalender. 1842.

Januar. 29. Geh. St. M. Møsting kom idag til mig og fremstillede sig som den, der havde tjent i 60 år, hvorhos han ytrede det ønske at entlediges fra alle sine embeder undtagen som overkammerherre. Jeg viste ham min deltagelse i denne sjældne fest og bad ham at vedblive ordenskansler embedet.

Febr. 3. overbragte geh. st. minister Møsting mig sin ansøgning om at afgå fra alle sine bestillinger, med undtagelse af overkammerherre chargen og biblioteket.

8. Oberst Rømeling referat. Han er ganske af den mening, at man skal lægge prinsen af Avgustenborgs plan til organisationen for kavalleriet til grund, hvilken også lader sig anvende på de andre våben....

Brev fra landgrev Friedrich, ansøger om afsked fra alle sine charger.

11. Skrevet til l. Fr. Gottorp; anmodning at han måtte vedblive som statholder, om han end vilde have afsked som kommanderende general.

14. Brev fra pr. Fr. af Avgustenborg, dat. Nør, den 11. Febr..... han ytrer ønsket om at blive statholder efter pr. Friedrich og mener at en forandring ved regeringen vil blive fornøden.

17. modtaget svar fra landgrev Friedrich, hvori han gentagende ytrer det ønske at forlade sine charger, uden at gå ind på at vedblive som statholder.

24. Gr. Reventlov Criminil faldt af hesten og stødte hovedet farlig.

Marts. 7. Brev fra landgrev Friedrich, gentagende begæring om afsked fra alle sine charger.

Tilskrevet pr. F. A. af S. H. S. Avgustenburg og kaldt ham hertil på kort tid.

(11.) Gr. Criminils bedring går langsomt. Hjernen er ej rystet, men såret på hovedet har forårsaget rosen.

13. Pr. Fr. af Avgustenburg ankom kl. 4 med dampskibet.

14. Pr. Fr. gennemgik militærplanen med Rømeling.

15. kl. 11—2 konference med ob. Rømeling og pr. Fr. af A.

18. spist med pr. Fr. hos enkedronningen.

19. Samtale med pr. Fr. Han mente det væsenligt at der var en af hertugdømmerne i statsrådet og anbefalede gr. J. Criminil til tyske kancelli, når broderen var befordret til højere post. Spies anså han for svag, men en omdannelse af regeringen på Gottorp ønskelig.

22. Samtale med pr. Fr. hos dronningen. Vigtig samtale, i hvilken jeg udviklede for ham, hvorlunde det var nødvendigt at kongens statholder måtte handle aldeles i regeringens ånd; at det var min grundsætning at holde hertugdømmerne indbyrdes og til Danmark i de forhold, hvori de nu befinder sig, at Slesvig navnlig ej burde drages mere til Tyskland, men ej heller fordanskes, men være et land imellem Danmark og Holsten, at undersätterne derfor måtte holdes ved deres sprog og det danske for de dansk-talende ligesåidt fortrænges som det tyske for de tysktalende; deri måtte vi være ganske enige. Hvad arvegangsspørgsmålet angik, måtte man overlade til tiden at

løse det, og jeg anså det for min pligt at virke til at løse det på en fredelig måde, men vore fælles bestræbelser burde være, at Slesvig ej burde skilles fra Danmark.

Pr. Fr. svarede derpå, at han vidste, det var hans pligt, når han overtog statholderskabet ganske at handle i regeringens ånd og at bidrage til at vedligeholde de bestående forhold; kunde han ej længer virke i denne ånd, så vilde han trække sig tilbage, navnlig i det dynastiske spørgsmål, hvis afgørelse ej nu var forhånden, men angående hvilket han antog, at hertugdømmerne ej burde adskilles. Jeg sagde ham, at jeg i denne som enhver henseende regnede på, at han vilde handle som en ærlig og tro statholder, hvilket han lovede.

Vi formentede begge, at det kunde være rigtigst at udsætte udnævnelsen til statholder; men da jeg efter hans afrejse d. 24. [det var d. 23.] i statsrådet meddelte min beslutning og sagde, at jeg med fuld tillid overdrog ham statholderskabet, mente Stemann og prins Ferdinand, at det var bedre straks, A. V. Moltke ligeså (når ikke hele posten kunde spares). Jeg bestemte mig derfor til at udfærdige udnævnelsen straks.

Følgen heraf har været gr. Otto Moltkes retraite; han har d. 26. bedet om sin afsked fra kancelliet — jeg venter det skriftlig.

Den 25. tilskrev jeg konferensråd Holten i Helsingør at afbryde underhandlingerne med de svenske kommissærer, der kun fordrer offere af os, men intet byde i erstatning. Sendt mit brev til geh. st. m. Krabbe, som svarede og rådede til at give efter og tilstå de svenske de forlangte 10,000 rdl. Jeg sendte brevet desuagtet bort, som havde til følge at underhandlingerne afbrødes d. 26.

Herover yderst fortørnet sagde Krabbe mig den 27., at han så han havde tabt min tillid, at jeg ikke behøvede nogen minister, men snarere en depechesekretær og at han måtte begære sin afsked. Jeg svarede ham med megen rolighed, at når han indgav sin ansøgning om afsked, skulde han få mit svar; jeg kunde ej billige at man stedse gav efter for Sverig og at man havde lovet dem 10,000 rdl., hvilket han nægtede. Jeg holder ham nu på ordet.

(Søndag) 27. Jeg har bestemt mig til at tage gr. Reventlov Criminil til minister for de udenlandske sager, Dankwart til direktør.

29. Da geh. st. m. Krabbe ved referatet d. 28. slet ikke gentog sin ansøgning om afsked, tilskrev jeg ham d. 29. at han ej måtte udlægge min tavshed, som om jeg ventede han skulde forandre sin beslutning om at søge afsked; vi skiltes iøvrigt som venner.

Samme dag bragte han mig sit brev med ytring, at han vedblev sit ønske om afsked, hvorved han ventede at opfylde mine hensigter, han trøstede sig ved min velvilje osv.

30. I statsrådet sagde jeg, at jeg havde modtaget gr. Otto Moltkes ansøgning om afsked og beklagede, at hans helbredstilstand skulde nøde ham dertil*). Ligeledes havde geh. st. m. Krabbe Carisius fundet sig foranlediget til at søge sin afsked, som jeg også havde antaget og bevidnede jeg her, hvormeget jeg skønnede på den nidkærlighed, han havde udøvet i min tjeneste — hvorved også meget

*) Sm. kongens brev til grev Rantzau (2. April): „O. M. vil, tror jeg, give det udseende af, at hans afgang har sin grund i prinsens udnævnelse, i virkeligheden må den søges i hans nedbrudte helbred, der for tiden gør ham uskikket til forretningerne.“

i de to år var udrettet. Han svarede med erkendtlighed, som jeg påskønner.

Samme dag undertegnede jeg disse geh. st. ministres afgang og gr. Reventlov Criminils udnævnelse til geh. st. m. for de udenlandske sager og general prokurør Ørsteds udnævnelse til geh. st. minister.

31 besøgt geh. st. m. Reventlov Criminil, som jeg fandt i god bedring.

1. April indførte jeg geh. st. minister Ørsted i statsrådet, sigende: „vil De nu indtage den plads, hvortil min tillid har kaldet Dem og som enhver fædrelandsven vil glæde sig ved at se Dem indtage.“

4. aftalt med amtmand gr. J. Reventlov Criminil at han tiltræder som præsident for det Sl. H. L. kancelli, gives 1000 rdl. personligt tillæg og tør opholde sig på sit gods nogle måneder om sommeren. Jeg tror at have truffet et såre godt valg. [Ordren til C. i den anledning at komme til Kbhvn. var afgået d. 30. Marts.]

20. Juni. Hertugen af Avgustenburg med familie ankom i besøg.

(Søndag) 3. Juli. Samtale med hertugen.

Hertugen ønskede at eksplicere sig med mig, om jeg havde noget imod ham eller noget at bedrejde ham, da han vidste med sig selv, at han hverken i sin tanke eller handlemåde fortjente det.

Jeg svarede ham, at jeg ej mistænkte ham for noget foretagende eller falskhed mod min person, men at hans stilling førte det med sig, at han af mange var ansét som et parti-overhoved, nemlig for det slesvig holstenske parti, der fremsætter hertugdømmernes forening, selv under en forudsét adskillelse fra Danmark, som det højeste gode

for samme, og nægtes kunde det ikke, at han ved de under hans indflydelse udgivne skrifter i udlandet under navn af Elleton om arvefølgen i Slesvig til fordel for det Avgustenburgske hus havde givet sådan tanke næring.

Han svarede derpå, at han aldrig havde skrevet, undtagen når hans hus's rettighed var bleven angrebet i offentlige blade, som af prof. Paulsen; at mange delte den anskuelse af hertugdømmernes forening, og at det bedste bevis på, at han ej vilde stifte parti, var at han havde bekæmpet det demagogiske væsen, skattebevillingsret osv. istedet for at sætte sig i spidsen for dette.

Herpå svarede jeg, at jeg erkendte, at han havde bekæmpet de revolutionære tendenser i stænderforsamlingen, men at det derimod var lige skadeligt, når han istemmede partianskuelser om det uskadelige, eller vel endog ønskelige i hertugdømmernes adskillelse fra Danmark. Dette påstod han aldrig at have gjort, men at han skyldte sin familie ej at opgive dens rettigheder, og at når ulykken skulde være at successionen adskilte hertugdømmerne fra Danmark, vidste han ikke, hvorfor det holstenske hus skulde ophøre at regere, medens det i det hessiske kun gjaldt om, at én fyrste, der selv havde en anden krone i vente, renoncerede.

Jeg svarede ham, at det altid var en farlig sag at forandre successionsordenen, at man i så fald måtte finde sig i, at de dele af Holsten, som havde agnatisk succession, gik fra, men at Slesvig ej derved vilde skilles fra Danmark og at det var ønskeligt for at undgå rigets udstykning at man kunde enes om rettighedernes erstatning. Derpå er imidlertid ej at tænke med hertugens sindelag og han anførte også, at hans fader havde pålagt ham og

hans broder aldrig at renoncere på deres rettigheder. Jeg bemærkede, at det var beklageligt, når man anså sine egne rettigheder højere end statens vel og at ingen erstatning kunde opveje disse.

Endeligen forekastede jeg ham hans ytringer mod det danske sprog i stændersalen og sagde: „det er i det mindste uklogt, når man vil være konge i Danmark.“ Han forklarede at have talt efter sin overbevisning i sprogsagen uden derfor at nedsætte det danske sprog.

Vi skiltes som venner, men denne samtale har ikke bragt sagen, forståelsen om successionen nærmere.

IV. Sprogpatentet af 29. Marts 1844.

Mortensdag, d. 11. Nov. 1842 talte Hjort Lorenzen for første gang dansk i stændersalen i Slesvig.

Det var ikke så underligt, at denne aldeles uventede optræden fremkaldte ikke blot den største opmærksomhed hos venner og fjender, men de mest modsatte meninger om dens lovlighed og om måden at ordne de derved opstæede spørgsmål.

Det kunde ikke være underkastet tvivl, at jo den slesvigske stænderforsamlings forretningsprog var tysk: vel var det ikke udtalt i anordningerne fra 1831 og 1834, men der var heller ikke tale om sproget i de tilsvarende anordninger for Danmark og Holsten; stændersproget måtte jo som en selvfølge være det samme som landsdelenes officielle sprog i andre forhold, men dette var, da anordningerne blev givne, for Slesvigs vedkommende det tyske. I dette sprog skulde altså protokollen føres, beslutninger, andragender osv. udfærdiges.

Idet nu imidlertid dansk var blevet officielt øvrigheds- sprog på landet i Nordslesvig, var den tidligere sprogénhed brudt på et væsentligt punkt og der kunde billigvis være tale om, at der også indrømmedes dansk en vis ret i stænder- salen. Forsamlingen havde for så vidt indrømmet dette, endog før sprogreskriptet udkom, idet den deputerede for Ærø havde talt dansk, hvorefter formanden gengav hans tale på tysk. Senere talte også Nis Lorenzen (Lillholt) dansk og fik sin tale ført til protokols. Da derimod Hjort Lorenzen begyndte at tale dansk, vilde man ikke indrømme ham, „der var det tyske sprog mægtig“, retten hertil og hans taler optoges hverken i protokollen eller i stænder- tidenden og det tillodes ham ikke at indlevere et forslag til beslutning på dansk.

D. 19. Nov. indgav Hjort Lorenzen en klage herover til kongen, idet han påkaldte hans beskyttelse og bad om „at tillade, at det halve hertugdømmes modersmål nyder samme ret i den slesvigske stænderforsamling som det andet halve.“ Efter lange rådslagninger og overvejelser udstedte kongen 2. December som svar herpå et reskript til den kongl. kommissarius, hvori det, efter omtalen af sammenstødene mellem formanden og Lorenzen, hedder:

„Men når det således forefaldne har bragt forsam- lingen til den formening, at det i hvert enkelt forekommende tilfælde skulde gøres afhængigt af forsamlingens samtykke, om brugen af det danske sprog skal tilstedes en deputeret, så kunne vi ikke give vor allerhøjeste samstemning til en sådan beslutning, som vilde krænke de dansktalende de- puteredes naturlige rettigheder. Vi have nu vel af stænder- forsamlingens forhandlinger set, at præsidenten vil være betænkt på midler til at sikre de dansktalende medlemmer

en virksom deltagelse i forhandlingerne; da der imidlertid i denne henseende mangler en udtrykkelig lovbestemmelse, hvorved sådant kunde opnås på en måde, der tillige passede til forsamlingens forretningsgang, og navnlig med bibeholdelse af protokolføringen på forsamlingens hidtilværende tyske forretningsprog, så overdrage vi dig herved at sætte vor tro provinsialstænderforsamling i kundskab om indholdet af dette allerhøjeste reskript og at opfordre den til at afgive en allerunderdanigst betænkning om, hvorledes der kan sikres forsamlingens dansktalende medlemmer en virksom deltagelse, derved at deres foredrag optages i forsamlingens protokol i en tro oversættelse.“

Dette reskript blev oplæst i forsamlingen den 6. Dec. og Hjort Lorenzen skrev samme dag hjem til sin hustru: „der Sieg ist erfochten, hurra!“

Efterat den i dette reskript indeholdte opfordring til stænderne var bleven drøftet i udvalg og i forsamlingen, affattedes betænkningen derover den 20. December for af formanden at tilstilles kommissarius. Som vedtaget med 34 stemmer mod 6 vilde stænderne „under reservation af de i anordningerne af 28. Maj 1831 og 15. Maj 1834 begrundede rettigheder“ [at nemlig ingen forandring i stænderinstitutionen skulde finde sted uden at stændernes råd forud var indhentet]: „ligeså indstændigt som underdanigt fraråde alle lovbestemmelser, hvorved der skulde indrømmes de dansktalende medlemmer af forsamlingen positiv ret til at betjene sig af det danske sprog ved forhandlingerne, samt ret til at deres foredrag i en tro oversættelse bliver tilførte protokollen.“

Hertil knyttede et mindretal af 5 medlemmer (Nis Lorenzen, Hjort Lorenzen, Jepsen, Nielsen og Posselt) det

votum: „at det danske sprog i enhver henseende må nyde lige rettigheder med det tyske“, hvad de nærmere bestemmer således: „at de danske foredrag tages i originalsprog og ikke som oversættelse til protokollen, og at de ordret optages i den danske stændertidende og som oversættelse i den tyske, ligesom de tyske foredrag tages i grundsproget til protokollen og ordret optages i den tyske tidende og som oversættelse i den danske.“

Et andet mindretal, bestående af Petersen (Dalby), afgav følgende votum: „at det for fremtiden, således som det hidtil er iagttaget i stænderforsamlingen, lovmæssigt skal være de deputerede fra de dansktalende distrikter, som ikke tiltro sig at holde foredrag på tysk, tilladt at betjene sig af det danske sprog, og at der træffes foranstaltninger til at disse danske foredrag kunne i det tyske sprog tilføres protokollen.“

Når bortsés fra, at alle deputerede fra det tysktalende Slesvig, alle godsejere, præster m. m., på den ene P. Nielsen fra Flensborg nær, var imod enhver lovbeskyttelse for det danske sprog, har det sin betydning at se, hvorledes de fra de dansktalende egne valgte deputerede stillede sig ved denne lejlighed. Der var ialt 7 landvalgkredse med dansk folkesprog (Angel ikke medregnet), 4 dansktalende købstæder og den „blandede“ kreds Ærø med Ærøskøbing. Af disse 12 deputerede stemte altså kun 4, nøjagtig en tredje del, for danskens ligeberettigelse, 7 (eller 6?) imod enhver ret for folkesproget. Disse 7 (6) repræsenterede byerne Haderslev, Åbenrå og Tønder, (Ærø?), Als, Tønder og Åbenrå amter. Også de to dansktalende godsejere fra Nordslesvig, hertugen af Avgustenburg og Kittel på Skovbølgård, sluttede sig hertil.

Sprogkampen i stænderne November—December 1842 blev udgangspunktet for det endelige brud mellem den danske og den tyske del af monarkiet. I kongeriget vakte Hjort Lorenzens optræden den mest udelte tilslutning og der dannedes foreninger med det formål at oprette danske læreanstalter i Nordslesvig, ligesom samfølelsen med de danske Sønderjyder nu var vakt for ikke mere at udslukkes; det store liberale parti delte sig i en national og en demokratisk fraktion, hvis veje skiltes for ikke mere at løbe sammen, det første satte fra nu af ordningen af monarkiets nationale forhold i første linje. I hertugdømmerne tog derimod den slesvigholstenske bevægelse dobbelt fart, det nyholstenske parti 'forsvandt efterhånden og man regnede senere de danske overgreb og daniseringsbestræbelserne fra dette tidspunkt.

Enkelthederne ved sammenstødet i Slesvig og overvejelserne i København, såvel som de påfølgende forhandlinger ved Hjort Lorenzens nærværelse her m. m. er udførlig fremstillede i disse „Årbøger“, 1891, s. 129—212 og 1894, s. 17—32, — hvortil henvises. For fuldstændigheds skyld meddeles dog her kongens optegnelser i deres sammenhæng, tilligemed reskriptet af 10. Febr., der ikke tidligere har været fremdraget.

Kongens skrivkalender.

2. Dec. 1842. Statsråd . . . S. H. L. kancelli: reskript til den kongl. kommissarius om det danske sprogs brug i forsamlingen. Lovudkast approberedes.

9. Statsråd. Det bestemtes, at den af kommissarius ønskede fuldmagt at slutte forsamlingen skulde gives ham

ved et reskript gennem kabinettet — hvilket udfærdiges i aften.

14. Statsråd. Det bestemtes at reskriptet af 2. December skulde offentliggøres i kollegialtidenden.

22. Den slesvigske komité's betænkning i anledning af reskript af 2. D. går ud på at fraråde enhver lovbestemmelse om, hvorledes danske foredrag skulle protokolleres, og at bortræsonnere den kongl. ytring, at det var de dansktalende Slesvigeres naturlige ret at tale dansk i forsamlingen; noget impertinentere kan ej tænkes.

1. Jan. 1843. Året begyndes af mig med frejdigt mod i tillid til Guds bistand. Blandt morgensalmerne opslog jeg en af Boye, hvori siges at ikkun det rige er lykkeligt, i hvilket hersker fred. Det randt mig i sinde, at dette mindre end nogensinde er tilfældet i mit rige, hvor partiånd, nærret mellem Danmark og hertugdømmerne, avler splid. Jeg bad derfor Gud, at han vilde give mig visdom og kraft til at udjævne disse stridigheder, som næres ved overdrivelser på begge sider, idet Slesvig-holstenerne ganske ville fortyske Slesvig, de danske radikale derimod rive Slesvig ganske fra Holsten. Kongen bør stå over partierne og vedligeholde tilstanden som den er, Slesvig som et selvstændigt hertugdømme under den danske krone, enhver undersåts sprogforhold respekteret.

Endnu er tilliden til kongens upartiskhed usvækket.

4. Enkelte avdienser. Ørsted. P. H. Lorenzen. . . . Denne klagede bitterlig over embedsmændenes handlemåde mod de dansktalende Slesvigere. Jeg søgte at berolige ham og bad ham at have tillid til kongens vilje at soutenere det danske sprog i sine rettigheder. Han forestillede fremfor alt nødvendigheden af at danske dannelsesanstalter,

lærde skoler og seminarier oprettedes i den dansktalende del af Slesvig, et synligt bevis på kongens vilje til at håndhæve det danske sprog i Slesvig behøvedes. Jeg formanede til tillid til kongen og navnlig ved den forehavende fest idag, at ingen personligheder måtte fremkomme derved.

6. talt med Ørsted Ligeledes talt med ham om de slesvigske forhold og midlerne at soutenere danskheden i Slesvig; han er ubestemt i den henseende.

14. (Dronningen gav sig på vej til Avgustenburg, til moderens dødsleje): Jeg har pålagt hende, når lejlighed gaves, at ytre, hvor meget jeg følte mig krænkede ved den hele tendens i den slesvigske forsamling, at adskille sig fra Danmark, at fortyske hertugdømmet og at håne alt dansk; men desuagtet var det min hensigt at opretholde status quo og Slesvig som et selvstændigt hertugdømme i det danske monarki; men tillige vilde jeg beskytte det danske sprog og de dansktalende Slesvigere som hidtil.

16. Min svigermoder er død d. 13.; dronningen vendte om i Nyborg . . .

17. Tillisch referat. Jeg gav ham mit koncept til skrivelse til Sl. H. L. kancelli ang. Sl. st. forsamlingsbetænkning til resk. 2. Dec.

18. Tillisch bragte mig et andet udkast til hint brev til S. H. L. kancelli, men det var flovt, ubestemt, uforståeligt (det mangler på mod til at sige Sl. H. sandheden og man glemmer, hvad jeg skylder Danmark).

Febr. 3. Jeg har nu talt med alle ministrene særskilt om sprogsagen og Ørsted gav mig udkast til reskript til kancelliet; noget formildet mod mit udkast.

6. Kancellipræsident gr. Reventlov Criminil ankom idag.

7. set k. pr. grev R. Criminil, der er en fuldkommen Slesvig-Holstener.

8. Statsråd kl. 12. Ministrene forlode mig ikke førend kl. 6¹/₄. Efterat jeg d. 7. havde talt med kancellipræsidenten, som ganske er gennemtrukken af sl. holst. principer og ser „Neuerungen“ i alle foranstaltninger, der sikrer de dansktalendes ret at betjene sig af deres modersmål, bestyrkedes jeg ydermere i nødvendigheden af at udtale sig om at de trufne foranstaltninger med fasthed skal gennemføres. Det af Ørsted efter mit koncept ud-kastede forslag til skrivelse til Sl. H. kancelli i anledning af stænderforsamlingens „Gutachten“ til resk. af 2. Dec. forelæstes af mig for statsministrene og vandt deres bifald; kun troede gr. [H.] Criminil nu at dets bekendtgørelse vilde vække megen misfornøjelse i hertugdømmerne.

10. Statsråd 11—4.

Ved diskussionen om reskriptet til kancelliet udtalte kancellipræsidenten sig for at intet burde ske, der kunde svække den gode stemning i hertugdømmerne og tydeligen talte han det Sl. H. partis sag. Stemmann og V. Moltke udtalte sig bestemt om nødvendigheden at varetage det danske folk mod Sl. Holst. partis anmasselser, Ørsted var ej for overordenlige foranstaltninger, der kunde genere det Sl. H. L. kancelli i sprogsagens behandling. Gr. Re-ventlov Criminil fandt intet mod reskriptet til kancelliet at erindre, men vel mod dets offentliggørelse. Jeg bestemte mig til ej at offentliggøre det, men blot at bekendtgøre, at befaling var givet kancelliet at udarbejde et lovudkast i overensstemmelse med reskript af 2. Dec. og at indskærpe det danske sprogs brug i de dansktalende distrikter, samt en vedbørlig prøvelse i færdighed i det danske sprog

for gejstlige og verdslige embedsmænd i det dansktalende Slesvig. Reskriptet modificeredes noget efter g. st. m. Criminils forslag. En halv mesure [forholdsregel].

Reskript til sl. h. l. kancelli, af 10. Febr. 1843
(oversættelse).

Da vi har fundet os skuffet i den forventning, at den slesvigske stænderforsamling vilde fyldestgøre den i vort allerhøjeste reskript af 2. Dec. f. år til den rettede opfordring og påvise os hensigtssvarende midler til at sikre de dansktalende medlemmer af forsamlingen en virksom deltagelse i dens forhandlinger, så har vi allerhøjest fundet os foranlediget til ved tilsendelsen af stænderforsamlingens indstilling at give vort kancelli befaling til at forberede et lovudkast i overensstemmelse med den i reskript af 2. Dec. udtalte allerhøjeste vilje, som kan forelægges stænderne, og derefter at foredrage det for os til allerhøjeste prøvelse og stadfæstelse.

Samtidig vil vi have vort kancelli pålagt, snarest mulig at indsende til os en allerunderdanigst beretning om, i hvor vidt vort reskript af 14. Maj 1840, vedrørende brugen af det danske sprog i administrative og justitssager i de distrikter af bemeldte hertugdømme, i hvilke dansk er kirke- og skolesprog, er bragt til fuldstændig udførelse, såvel som at ytre sig om de hindringer, som måtte have vist sig der, hvor det endnu ikke er kommen til sådan udførelse, såvel som om de mest tjenlige midler til deres bortryddelse.

Endelig vil vi, at vort kancelli ved denne lejlighed forelægger os sin mening om, hvorledes de prøver for fremtiden måtte være at indrette, som såvel de gejstlige som verdslige embedsmænd, der søger ansættelse i de

dansktalende distrikter, har at underkaste sig, for at godtgøre deres tilfredsstillende kendskab til det danske sprog.

Først 8. Marts 1844 forelagde kancelliet sin forestilling m. h. t. det første punkt i denne kongelige ordre; man begyndte ved denne tid at forberede den forestående stændersession.

Denne forestilling er et omfangsrigt aktstykke, der først udførlig gentager sagens historie. Kancelliet bemærker derefter, at stænderne ikke har efterkommet kongens befaling at angive midler til at sikre de dansktalende medlemmer en ret til at bruge deres modersmål, således at den tyske protokolføring bevares, idet flertallet fraråder at anerkende en sådan ret, medens mindretallet forlanger delvis dansk protokolføring. Kancelliet må altså selv forelægge et lovforslag, bygget på den i reskript af 2. Dec. 1842 udtalte kongelige vilje.

Hvad der herved er af overvejende interesse, er fortolkningen af „dansktalende medlemmer“. Kancelliet fremhæver stærkt de alvorlige ulemper for forhandlingerne derved at der skal kunne tales dansk. Faktisk er det så, at et stort flertal af medlemmerne ikke forstår dette sprog eller har interesse af at lære det, medens der hidtil ingen medlemmer har været valgte, som ikke forstod tysk. Da nu dette sprog skal vedblive at være stændernes officielle forretningsprog, holder kancelliet for, at dansk tale må indskrænkes til det nødvendige. Taler en mand altså begge sprog lige godt, bør han ikke helt efter tykke tale dem begge i flæng, måske efter stemning, men holde sig til

det officielle. Det foreslås derfor at loven affattes således: *)

„De medlemmer af den slesvigske provinsial-stænderforsamling, som ikke tiltro sig at være det tyske sprog tilstrækkelig mægtige for at kunne betjene sig deraf ved deres foredrag i forsamlingen, og som af denne grund ved deres foredrag i forsamlingen ville bruge det danske sprog, have straks . . . at tilkendegive deres hensigt.“

Da kancelliet imidlertid måtte holde det for at være kongens vilje at hver enkelt skulde have en „naturlig ret“ til at tale dansk, tilføjedes at hver enkelt skulde selv bedømme sin evne til at tale tysk, og der tilføjedes altså: „De i så henseende afgivne erklæringer, angående hvilke ingen forhandling må finde sted, blive at tage til protokollen.“

Endvidere fastsattes, at hjælpesekretærene skulde kunne dansk, at de skulde være forpligtede til at oversætte de danske foredrag både i mødet, i udvalgene og til protokollen, og at de i oversættelse skulde indlevere de danske skriftlige forslag, som medlemmerne måtte afgive.

Kancelliet tiltrådte stænderflertallets opfattelse af en sproganordning som en forandring i stænderloven, der altså efter dennes løfte skulde forelægges forsamlingen før udstedelsen.

Kongens skrivkalender.

12. Marts 1844. Petitionen fra bønderne i Nordslesvig om stænderforsamlingens forlæggelse til Flensborg og om at det danske sprog må nyde samme ret som det tyske

*) Det forelagte lovforslag er ikke bevaret, men der er ingen antydning af at dette senere forandredes.

i forsamlingen [s. s. 132], sendes til S. H. L. kancelli med betydning, at jeg ikke agter at indlade mig på det førstnævnte andragende og at det sidste vil finde sin afgørelse ved sprogsagens forelæggelse.

Petitionen fra de samme om forligelseskommissioners oprettelse sendes til kancelliet til betænkning.

15. Statsråd. Det S. H. L. kancelli indstillede, at et lovforslag måtte forelægges stænderne, i hvilket i henhold til reskr. af 2. Dec. 1842 erkendtes, at de dansk-talende deputerede havde ret til at tale dansk i forsamlingen, når de for den kongl. kommissær anmeldte, at de ej besad færdighed nok i det tyske sprog til at udtrykke sig i samme og da skulde en af hjælpesekretærene, som tilfulde skulde forstå dansk og tysk, gøre foredraget forståeligt for forsamlingen og oversætte det til protokollen, i hvilken det indføres på tysk. Ligeledes skulde denne hjælpesekretær kunne tilkaldes i komiteerne for at gøre de danske foredrag forståelige og han skulde oversætte andragenderne fra dansk til tysk; til at vidimere protokollen skulde forsamlingen om fornødent vælge en tredje sekretær, der forstod dansk.

Såvel gr. V. Moltke som Ørsted mente, at det vilde være heldigt at undgå ny diskussion over et lovudkast i denne anledning og at det følgelig vilde være ønskeligt at det straks ved stændernes åbning kunde afgøres ved kongl. resolution.

Herimod havde g. st. m. gr. Criminil betænkelighed, og jeg bestemte at lovforslaget skulde gennemgås og redigeres for at kunne udgives som provisorisk lov, forbeholdende mig at bestemme om det kunde afgøres som resolution. Det bestemtes, at hin erklæring skulde afgives

i den første forsamling, hvori de indtrådte (ej for kommissarius alene) og at hjælpesekretærens nærværelse i komiteer og en dansktalende sekretærs valg kunde bortfalde. Nærmere referat næste fredag.

22. Statsråd. Ved 1. § af forslaget ang. det danske sprogs brug i stænderforsamlingen udelades ist es unbenommen, da dette igen vilde sætte hele spørgsmålet under kvæstion. Kancelliet har i 4. § tilføjet at hjælpesekretærene skulde oversætte de danske skriftlige andragender „behufs der einreichung“. Jeg lod det stå, men må endnu afhandle dette nærmere.

Efter grundig diskussion fandt man det mere lovmedholdeligt at give en provisorisk lovbestemmelse end at afgøre sagen ved resolution.

29. Statsråd. Jeg forandrede endnu bestemmelsen i lovforslaget om det danske sprogs brug i stænderforsamlingen derhen, at den danske tekst også skulde indleveres. *) Diskussionerne over denne forandring i lovudkastet vare levende — og jeg måtte med megen udholdenhed påstå de dansktalendes ret til at indgive deres skriftlige andragender og amendements på dansk, med tysk oversættelse til brug ved forhandlingerne.

[Patentets § 3 kom til at lyde: Når medlemmer af forsamlingen, som ved deres foredrag bruge det danske sprog, ville stille andragender, som i overensstemmelse med forretningsordenen skulle indleveres skriftlig, og disse andragender af dem ere forfattede i det danske sprog, så have de ved én af hjælpesekretærene at lade samme

*) Rimeligvis foranlediget ved det udtryk i slesvigsk foreningsadresse: „samme ret til både mundtlig og skriftlig at benyttes“ (etc.).

oversætte i det tyske sprog, og tilligemed det af dem forfattede andragende at indlevere oversættelsen til præsidiet, hvilken sidste bliver at benytte ved forhandlingen i forsamlingen].

6. April. Statsråd. Stændernes indkaldelse til Viborg og Slesvig; d. 9. Juli berammedes. [Der var tale om at tage den holstenske forsamling først] alle ministrene ytrede sig imidlertid for den førstnævnte bestemmelse og anførte som et argument mere, at det var bedst at de slesvigske stænder uforberedte modtog den kongelige provisoriske bestemmelse i sprogsagen; den vilde ellers blive omtalt i de holstenske stænder og de slesvigske stænder vilde få nye midler til modstand.

7. Maj. Jeg talte med Tillisch om modifikation i udtrykkene i lovforslaget ang. det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling. Han mente, at § om at oversætte foredragene på tysk måtte affattes gensidig eller bedre udelades. Han skal tale med gr. Criminil.

9. Plakaten ang. det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling underskrives og skal dateres 29. Marts, som den dag, da den refereredes i statsrådet. 3. § udelades, da den let kunde give anledning til fremtidige chikaner og det må forudsættes at tyske og danske foredrag forstås.

18. Talt med den slesvigske bonde Lavs Skov, som jeg fandt beskeden *); han ønskede at berolige sine venner om sprogloven — og bad om resol. om folkeskolen snart måtte meddeles og om at jeg vilde forsyne deres danske sogne med danske præster, navnlig ved pastor Marckmann til Halk. Jeg tilsagde hin resol. snart afgivet og at ville

*) Sml. s. 127 og 136.

sørge for deres tarv med danske præster. Han synes at have holdt sig ganske ude af alle politiske forbindelser her. *)

Kancellipræsident J. Criminil til kongen, 20. April 1844.

Han sender afskrift af sprogpatentet og gentager sin anmodning om snart at få det offentliggjort, før det bliver bekendt her. Dette vil nemlig virke uheldigt på indtrykket i Slesvig, hvad der så meget mere må forebygges „som regeringen selv overskrider de grænser, den har foreskrevet ved lov, ved nu at udstede et provisorium, medens den forlanger og venter, at stænderne skal holde sig indenfor grænserne af skyldig ærbødighed og mådehold.“

Patentet af 29. Marts indledes med en angivelse af øjemedet: „Vi have ansét det fornødent at være betænkte på lovforskrifter, hvorved der sikres de dansktalende medlemmer af vor tro provinsial stænderforsamling for hd. Slesvig en virksom deltagelse i sammes forhandlinger.“ Derefter nævnes reskriptet af 2. Dec. 1842 og stændernes ufyldstgørende betænkning, hvorfor kongen har besluttet, „at efterfølgende for deres forestående forsamling provisorisk i kraft trædende anordning skal forelægges vore tro sl. pr. st. til rådgivning, og forbeholde vi os, efterat have modtaget deres betænkning, derom at tage nærmere beslutning.“ —

Under 17. Maj udstedte Hjort Lorenzen en offentlig erklæring om ikke at ville møde i stænderne, sålænge dette patent stod ved magt, og i de følgende dage fulgte Nis Lorenzen, Posselt og Jepsen hans eksempel. I steden

*) Kongen fik snart at se, at dette var en fejltagelse; han udnævnte derfor heller ikke Marckmann til præst i Halk; snil. 8. Juli 44: „Jeg sagde pastor M. hvorfor han ej havde fået kald i det slesvigske (fordi L. Skan havde pukket derpå).“

for dem mødte i Juli i stænderne suppleanterne Esmarch, A. F. From, Petersen-Nissumgård og Matzen-Krammark. Kun From, der var (stiftende) medlem af den slesvigske forening, erklærede i henhold til patent af 29. Marts at ville tale dansk, hvad der fremkaldte en protest mod dettes gyldighed fra et par advokaters side. Der stilledes intet ændringsforslag til patentets fortolkning af „danskstalende deputerede“.

Brev fra L. Skau til Hjort Lorenzen,
dat. København, 21. Maj 1844.

Skau kalder heri den beslutning ikke at møde i stænderne for „det afsindigste af verden“: „at forlade stændersalen er det samme som at rømme marken, og erklæringen, som Du og Nis Lorenzen ønske offentliggjort, vil ingenlunde gøre den virkning, som Du tror; thi uagtet stemningen er overmåde varm for de slesvigske anliggender her i staden, så er den dog ingenlunde af den beskaffenhed, at man kan vente en demonstration, der kan føre til noget, og en svag demonstration gør mere skade end gavn.“

„Fremdeles, — det er ganske uparlamentarisk. Læg blot mærke til slavehandelens historie i det engelske parlament — jeg tror det var tyve gange i rad, at en mand i parlamentet bragte denne sag på bane, inden han fik sine meninger om afskaffelsen af den umenneskelige handel sat igennem; og kunde noget lignende ikke blive tilfældet her? Hvor kan man vente at besejre så mægtige modstandere så at sige i en eneste stænderdiæt? Du er konstitutionel sindet — nu ja, vis da også i gerningen, at Du er i besiddelse af den konstitutionelle sejhed og udholdenhed, og husk vel på, at vi ikke bor i Frankrig, men i det kolde Norden, hvor (man) ingenlunde kan regne

på lidenskabelighed, da denne er unaturlig, og at man her må være glad, når der blot findes varme.“ „Kongen har jeg overbevist om, at patent af 29. Marts duer ikke, og jeg har truet(!) ham til at love at forandre det, når der indgives et minoritetsvotum fra stænderne. Mere kan der for øjeblikket ikke gøres, da det dog vilde være galsskab at forlange, at kongen skulde tage et nylig givet patent tilbage, inden det var drøftet på sit rette sted.“

Man har lovet i begge de danske forsamlinger at tage sig af sagen, men forlanger „et minoritetsvotum at støtte sig til, for at kunne stå fuldkommen fast og sikker.“

Skau ender med at erklære det for en ulykke, hvis Lorenzen bliver borte fra stænderne; han vil i så tilfælde give ham skylden for det hele.

Brev fra pastor V. Schøler til H. Lorenzen,
dat. København, 14. Juli 1844.

Kære Lorenzen!

Jeg har nu talt med kongen og med Stemann. Kongen ytrede, at det var hans udtrykkelige mening, at det skulde stå enhver stænderdeputeret frit for at benytte sig af hvilket sprog han vilde og erklærede, at de nordslesvigske deputerede vilde få et bejaende svar på en forespørgsel desangående. Stemann derimod mente, at et sådant svar ikke vilde blive givet, men at det jo stod enhver deputeret frit for at benytte sig af en usandhed, da der jo ingen forhandling må finde sted.

Mine egne tanker kan jeg ikke udtale her, men må bede Dem at tøve med at tage nogen videre forholdsregel indtil jeg kommer til Haderslev. [Han udtaler derpå ønsket om at træffe alle de danske førere, særlig Skau,

„da jeg har ting at forebringe ham, der turde gribe alvorlig ind i hans liv.“ Han har erklæret kongen, at han fra nu af vilde stå last og brast med Nordslesvigerne i deres kamp].

6. Juni skrev kongen til prinsen af Nør bl. a. „om de slesvigske deputeredes udtræden af forsamlingen, hvilket ej har været min hensigt med reskr. af 29. Marts“ (kun denne bemærkning findes). Prinsen svarede d. 9. med at forsikre, at han intet havde mod dansk tale, men giver derefter en særdeles bitter skildring af H. Lorenzens færd i stænderne lige fra 1836 til 1842, da han „blev købt af de københavnske demagoger.“

V. Sammenstødet 1844.

Befolkningens „selvhjælp“ i Nordslesvig havde ingenlunde holdt skridt med dens repræsentanters fordringer til kongemagten; efterhånden lærte man dog selv at tage fat. Efter at det 17. Juni 1842 var tilladt de ældre advokater indtil videre at give deres indlæg på tysk, henvendte Hans Nissen og Lavrids Skau sig til advokat Blaunfeldt i Flensborg, som var født i Åbenrå og dansksindet, for at formå ham til at tage bopæl i Haderslev. Dette vilde han dog ikke, men han gik ind på at komme til H. en gang om ugen for at føre de danske sager. Dette bragte snart de tyske advokater til ligeledes at lægge sig efter det løvbefalede sprog, — en langt sundere og naturligere udvikling end et kongebud, der kunde lægges for had som en vilkårlighed.

Hjørt Lorenzens optræden og den følgende tids bevægelse fremkaldte dog først en forøget selvvirksomhed;

fra sommeren 1843 kom der et nyt element ind i nationalitets-kampen, „den slesvigske forening“, dannet på et møde i Haderslev, d. 12. Juni. Den svarede efter sit første anlæg til den måneden i forvejen i København dannede „komité for dansk undervisnings fremme i Slesvig“, der opstillede som sit formål, „at i hd. Slesvig dansk og tysk nationalitet, hver inden sine rette enemarker, ma stilles på aldeles lige fod, at de begge må blive, ved gennemførte administrative forholdsregler, lige betryggede i deres gode ret mod anfægtelser og overlast,“ — og vilde „danne fond bestemt til at anvendes til oprettelse af danske undervisningsanstalter i Nordslesvig samt de for Slesvig fornødne læreposter ved Københavns universitet.“ Der tænktes særlig på en lærd skole, et seminarium og en højere skole for landbostanden og en lignende for borgerstanden.

Den slesvigske forening, stiftet af 25 bønder, sluttede sig hertil og udstedte opfordringer til at yde bidrag til det samme formål, et på dansk til sønderjydske landsmænd og et andet på tysk til „brødrene sydpå“, som man i en „freundliche ansprache aus Nordschleswig“ søgte at overbevise om det berettigede og naturlige i den vakte bevægelse og derfor opfordrede til at yde bidrag. Samtidig besluttedes det dog tillige at virke „til folkets gavn ved befordring af petitioner, deputationer til kongen og andre lovlige midler“. Allerede i det følgende møde, 10. Juli, optoges 50 nye medlemmer og vedtoges det at sende en deputation til kongen for at foredrage to andragender og „andre folkelige anliggender“. De Haderslev bønder havde med andre ord fået en politisk organisation.

Foreningens sekretær, Lavrids Skau, har forlængst

skrevet dens historie, i levnedsskildringer af dens formand Hans Nissen af Hammelev (1858) og af Peter Hjort Lorenzen (1865), ligesom dens protokol nu er udgivet i disse „Arbøger“ (1890, 120—237). Ligeledes er dens virksomhed omtalt på adskillige andre steder, så det vil være overflødig her at komme tilbage til den. I almindelighed må det dog siges, at disse fremstillinger, som naturligt er, giver et vel lyst billed af dens færd. Det kunde ikke være andet end at en sådan første organisation havde mange vanskeligheder at overvinde, både udadtil og indadtil, og protokollen røber da også tydeligt nok de rivninger, som ikke kunde udeblive. Foreningens egenlige stiftere var Hjort Lorenzen og Koch, men også Flor vilde gerne råde med, og bønderne selv havde også en mening. Hvor løse formerne var, får man en forestilling om ved at høre, at et aktstykke af største betydning, et forslag til en offentlig udtalelse, fandtes på foreningens bord, uden at forfatteren nævnte sig, og ikke des mindre blev vedtaget efter en kort forhandling; det foranledigede foreningens suspension og kunde let have medført straffeansvar.

Bønderne optrådte i og udenfor foreningen med en vis djærvhed, der af og til minder om den samtidige bondebevægelse i kongeriget med de bekendte ord om „postelinet“, der let kunde komme til at gå i stykker. Vi finder samme mistillid til embedsstanden, skærpet ved den nationale modsætning, og samme ufuldkomne forståelse af de større politiske forhold.

Den ledende mand blev i årenes løb som bekendt Lavrids Skau. Han var ved sine evner, sit hurtige hoved og sin veltalenhed, et særsyn i den danske bondestand.

Udviklet i nær forbindelse med Hjort Lorenzen, til hvem han alt havde sluttet sig forud for dennes overgang til det danske parti, fik han tidlig en stor øvelse i at udtrykke sine tanker og omgås også købstadsfolk, og denne blanding af bonden og den dannede mand var dengang så ualmindelig og viste sig hos ham med en så elskværdig friskhed, at han i de første år ligefrem bedårede dem, han kom i forhold til, særlig, som han selv siger, damerne i den fornemme verden. Imidlertid havde Skau ikke åndelig vægtfylde nok til at undgå de farer, som dette medførte; han blev ikke blot forkælet og forfængelig, men af og til også mindre palidelig. Som han ikke tog i betænkning hele sit liv igennem at nyde æren for de på Skamling holdte taler, skønt det er en offentlig hemmelighed, at Flor havde skrevet dem, således lider hans fremstilling af hine års tildragelser af mangler, som ikke alle kan forklares af et undskyldeligt fejlsyn. Flors dom om ham og de andre ledende mænd blandt bønderne, såvel som om det store flertal af disse, var ofte meget skarp og ikke altid retfærdig, i alle tilfælde ubillig. *) Det slægtled, som skal gøre det første arbejde og danne overgangen til nye samfundsforhold, fortjener tilvisse megen overbærelse; det er udsat for farer og fristelser, som senere taber meget af deres vægt, og det må kæmpe mod fordomme og en ligegyldighed, som sluger kræfterne i et omfang, der senere næppe retfærdig kan bedømmes. Vor tak til hine mænd bør derfor være lige uforbeholden, om vi end ikke lukker øjnene for deres brøst.

*) Sml. dog også Blaufeldts dom i „Minder fra Sønderjylland“, s. 97, og det officiose danske stridsskrift fra 1850: „Zur Beleuchtung der Augustenburger Skrift: Die Herzogthümer“ osv., s. 59 fl.

Petition om stænderforsamlingens forlæggelse til Flensborg som et i national henseende neutralt sted, og det danske sprogs ligeberettigelse med det tyske i stændersalen („samme ret til både mundtlig og skriftlig at benyttes“), og om forligelseskommissioners oprettelse. Fremlagte og vedtagne i den slesvigske forening, 12. Juli 1843, at overbringes kongen af Hans Nissen og Lavrids Skau. Den første var forfattet af Flor, den anden (måske) af Skau. Deliveredes kongen 6. August (eller 31. Oktober) og afgaves af ham til kancelliet 12. Marts 44 (s. s. 121).

Kongens skrivkalender.

(På Før) 6. August 1843. Ved avdiensen havde jeg en interessant samtale med tvende bønder, Lavrids Pedersen Skov af Sommersted og Hans Nissen Hammelev, begge fra det dansktalende Slesvig. De overbragte i det slesvigske samfunds navn en adresse, gelejdet med bønskrifter fra alle sogne i Haderslev provsti om tiendesagens afgørelse, og havde, under forudsætning af at kirkekassen blev delt, aftalt imellem sig, hvorledes den rigere kirke kunde understøtte den fattigere (en sjælden enighed i materielle interesser). Jeg modtog ikke hin adresse, men vel bønskrifterne fra sognene og betydede de to afsendinge, at de ej måtte blande dem i, hvad der ej kom dem ved; om tiendesagen selv, som stænderne havde indgivet petition om, vare meningerne delte, idet det var en udbredt mening blandt bønderne, at kirkekassen, samlet af tierderne, hørte kirken til og kirkerne sognene; andre, og deriblandt amthuset, var af den mening, at det var kongens penge som godsejer og at det var kongens sag, om han vilde

samle dem i en kirkekasse eller holde dem adskilt for hver kirke, hvorfor jeg tilføjede: se til Als og Ærø, der er samme tilfælde, kirkekassen er kongens som godsejer.

De udbredte dem derefter over den danske sprogsag og klagede over, hvor fortrykt de fandt sig ved tysk-sindede embedsmænd, hvoriblandt de nævnte herredsfoged Kier og fandt beviset i, at han havde forment dem at ophænge den mindetavle, de selv havde bekostet, i tinghuset. Jeg svarede dem, at de havde fejlet i ikke at anmelde sådant for herredsfogden, men nu havde amtmanden jo tilbuddet dem at ophænge tavlen i amthuset, men det ønskede de ikke og jeg henkastede da tanken at ophænge den i kirken, hvilket jeg også sagde siden til amtmanden.

De fortalte om samlingen i Apenrade, at Tidemann havde sagt: hvad kalder I, ej at holde, hvad der under hånd og segl er lovet? at hertugdømmerne aldrig skulde adskilles, at de skulde have skattebevillingsret, alt dette har kongen ikke holdt osv. Bønderne havde mumlet imellem sig: det havde vi dog ikke troet om vor konge. (Dette sagde jeg siden amtmand Stemann). De bad om tilladelse til at indgive bønsskrift om forligelseskommissioners indførelse for at svække advokaternes indflydelse, hvilket jeg tillod dem. Iøvrigt formanede jeg dem til at være selvstændige, selv at vide hvad de vilde til deres eget bedste og at afvise indflydelse fra København, navnlig ved indførelse af den højskole eller landvæsensskole, de ønsker til bondestandens udvikling.*)

Det vakte min højeste forundring at bonden . . .

*) Sml. Grundtvigs udtalelser i samme retning, 9. Febr. 1843.

kunde tale så forstandigt og med så velvalgte udtryk, blot af naturlig sund sans. Jeg skjulte ikke denne min beundring for amtmand Johansen, som var meget ængstelig for, hvad de havde forebragt, og påstod at de taledede efter P. Lorenzens indskydelse. Amtmændene Johansen, Krogh og Stemann, som jeg siden taledede om udtuskingen af visse dele af deres amter, pålagde jeg alvorligen at se min vilje om det danske sprogs håndhævelse efterkommet af embedsmændene og bønderne behandlet med humanitet for at indgive dem tillid og formene den skadelige indflydelse udefra. . Såvel amtmand Johansen som biskop Tage Müller anbefale kand. Schøller, som kan virke for den højere landvæsensskoles indførelse i det nordlige Slesvig. Lovet denne rejseunderstøttelse 100 rdl.

3. Sept. Kand. Schøller var noget ængstelig ved den stemning advokaterne udbredte mod kongen, idet de altid fremstille regeringens foranstaltninger som brud på forfatning og givne løfter og navnlig bearbejdede dem til petitioner mod filialbanken. Jeg forsikrede ham, at stemningen var så god iblandt folket at disse „umtriebe“ intet havde at betyde. Han nævnte advokat Jørgensen i Tønder som virksom for petitionerne. Den nordslesvigske bonde kunde man stole på.

19. (Kbhvn.) Samtale med P. H. Lorenzen. Han ønsker sine sønner i Sorø.

31. Oktober. De slesvigske bønder Hans Nissen Hammelev, Nis Steffensen og Lavrids Skau havde fortræde hos mig.

Disse bønder, afsendinge fra den slesvigske forening, ansøgte om approbation på oprettelsen af en højere folkeskole efter prof. Flors plan i „Dannevirke“, under bi-

skoppen af Ribes tilsyn. Jeg svarede dem, at de ej straks kunde fa besked, men matte betingelsesvis aftale med den danske komité om bihjælpen til samme, når den kom istand efter den lagte plan, og at de gjorde ilde i at forlange unddragelse fra den almindelige regel at amtsskoledirektionen skulde have tilsyn med skolen, eftersom deri vilde møde den første vanskelighed fra de slesvigske avtoriteters side. L. Skau svarede, at bønderne havde ingen tillid til amtmanden og der vilde ikke blive noget af, når han skulde have dermed at bestille. Biskoppen havde de derimod tillid til. De gentog mundtlig andragendet om forligelseskommisssioners oprettelse ligesom i Danmark, men de onskede selv at vælge deres forligelseskommisssarer. Jeg svarede dem, at denne indretning havde vist sig gavnlig i Danmark, men anderledes end de her vare indrettede kunde de vel ej vente dem indrettet for dem. Hertil svarede L. Skau, at tilliden da vilde mangle, thi de kunde ej vente, at advokaterne derved vilde knækkes; nu forligtes næsten ingen sag for amtmanden. Amtmand Tillisch var den eneste, som havde bestræbt sig at forlige. Jeg gav dem svar, at denne sag vilde blive overvejet, når petitionen indkom.

De androg gentagende på, at stænderforsamlingen måtte forflyttes til Flensborg, deres deputerede vovede sig ej til Slesvig, det var for langt til at bønderne kunde komme dem til hjælp. Jeg advarede dem mod enhver voldsomhed, hvilken kun vilde komme dem selv til skade.

Som deltagende i sognekirkeudgifterne mindede de igen om tiende- og kirkekassesagen i Haderslev amt. Jeg svarte dem at det var en stændersag, som vilde blive foretaget, men at forholdet der var det samme som på

Als og Ærø, hvor kongen var kirkeejer og lod kirke-midlerne forvalte. „Over denne forvaltning er det just vi klage; den er indhyllet i mørke og vi kan anføre eksempler på at reparationer har kostet langt mere end de burde, et kirkevindue 70 rdl., ingen licitationer afholdes“ osv. Det er især over kirkekasserer herredsfoged Kier de klage og at amtmanden holder med ham.

De påstå at amtmanden og amtsforvalter Krogh have tegnet sig på Tidemanns subskription til landsbanken og at Krogh har tvunget bønder til at tegne sig.

Jeg sagde til Skan, at jeg havde glædet mig over, at han ved sin tale på Gram havde befæstet tilliden til kongen, hvorpå han svarede, at det var hans bestræbelse, men nu måtte man i gerningen bestyrke denne gode tro og tillid. Overhovedet fandt jeg mere trods og selvtillid hos ham her end på Før, hvor jeg så fuldkommen måtte erkende hans sindelag og gaver.

Noget må der fra regeringens side ske for at bestyrke disse ellers gode undersåtters tillid.

Om ordener sagde Skau, at Krogh havde rost sig af det ridderkors, kongen havde givet ham, men at det derfor også var kommet så vidt, at bønderne vogtede sig for enhver, som var benådet med orden.

Afsendelsen af denne deputation var besluttet i den slesvigske forenings møde d. 16. Okt. (her er dog kun tale om Nissen og Skau), i hvilket man også havde drøftet ophævelsen af grænsetolden ved Kolding m. m.

Måske gav dette anledning til, at regeringen på Gottorp 26. Okt. afkrævede amtmanden underretning om

foreningens forhold. Denne svarede under 15. Nov., at den burde have sine statuter konfirmerede, da den kun ødelagde folks tid. 1. Dec. indstillede derpå regeringen til kancelliet (med tillæg af 2. Dec. indeholdende dens nu indkomne statuter), at den burde ophæves. Kancelliet nedlagde under 9. Dec. forestilling til kongen i denne retning, idet det gjorde gældende, at dens formål faldt sammen med de opgaver, der løses af kongen og stænderne. Der var påtænkt en modsat forening i Rensborg, den skulde selvfølgelig også forbydes.

Kongen lod denne indstilling ligge uden resolution.

13. Maj 1844 afholdt den slesvigske forening, der nu havde omtrent 400 medlemmer, en generalforsamling, i hvilken formanden bemyndigedes til at sende et bønsskrift til kongen mod sprogpattentet, der da nylig var offentliggjort. Skrivelsen, som er dateret d. 13. Maj, findes blandt kongens papirer og er trykt efter foreningens protokol i Årbøgerne 1890, s. 199. Det udtales heri, at det danske sprog efter dette patent atter må forstumme i stænder-salen. Adressen overrakte kongen af L. Skau, der alt tidligere var rejst til København (se foran s. 124).

Den 1. Juni affattedes ved et møde i Haderslev mellem Flor, Skau, Joh. Wegener og Hjort Lorenzen *) et brev til kongen, som Skau underskrev og afsendte. Om tonen i dette brev vil det være nok at meddele, at brevskriveren påstår på sin forsikring om, at kongen mente det ærlig

*) Skau var fra København taget hjem over Kiel og medbragte Flor; Wegener mødte dem i Flensborg. Sm. L. Hertel: Fostbroderskabet s. 64. At også Hans Nissen kendte brevet, siges i dennes levned, s. 54. Brevet er her meddelt s. 122.

med de danske, at have faet det svar: „Vi frygtede nok for, at du var for ung; enten er du bleven taget ved næsen eller du har ej kunnet modstå den fristelse at være vel set af de store, og sa er du lige så godt på veje til at forråde din stand som kongen til at forråde nationen.“ Denne stemning, siges der, har han truffet almindelig og han kan intet udrette imod den, „thi Nordslesvigerne er et alvorligt folk“. Dette brev kom straks efter for offentlig- heden og meddeltes hoverende i de tyske blade.

Den 12. Juni holdt endvidere den slesvigske forening sit årsmøde, denne gang i Hjort Lorenzens hus, *) og her vedtoges en udtalelse, forfattet af Joh. Wegener og for mødet af Hjort Lorenzen henlagt på foreningens bord, der straks efter blev offentliggjort i bladene som en „protokolekstrakt“. Den er trykt i Årbøgerne 1890, s. 203 fl. og skal derfor kun anføres i sine vigtigste led:

„Den slesvigske generalforsamling besluttede idag at erklære: at den ganske billigede den af den sidste slesvigske stænderforsamlings minoritet fattede beslutning ikke at ville møde iær, dersom patentet af 29. Marts ej førend stænderforsamlingens åbning forandredes. **)“

Derefter udvikles, at ved dette patent folkets naturlige ret er undertrykt, modersmålet på en hånlig måde underordnet, den danske nationalitet og dermed hele Danmark givet til pris for Tysklands mishandling og forhånelse, Europas spot og foragt.

At møde under slige forhold vilde være at dømme sig og fædrelandet til undergang.

*) Efter Hans Nissens forklaring i forhørene. (T. K. forestilling af 3. Juli).

**) Dette havde foreningens sekretær tre uger tilførn erklæret for „galskab“ (s. s. 127).

I den samtidig udstedte indbydelse til fest på Skamling klages der i lignende udtryk over den tilføjede forhånelse og der udtales en tvivl om, hvorvidt det måske adære vil blive forbudt at tale dansk ved en sådan lejlighed („Iår kan man ved Skamlingsbankefesten endnu maske tale dansk; Gud alene véd, om det kan ske adære“).

Helt i stil med dette tragikomiske udbrud er følgende brev fra L. Skau til Hjort Lorenzen, af 23. Juni:

Min Ven!

Inden jeg sover, skal du se mig. Imorgen skal jeg til Vesteramtet. Fra C. Ploug har jeg et langt brev; han er sat under tiltale. Det danske kancelli har anmodet det tyske kancelli om at sætte H. Nissen under tiltale.

Vore proklamationer er læst af Refslund under mængdens jubel i Tivoli. Råbt hurra for H. Nissen. Marekmann og kand. Müller i spidsen for studentertoget til Skamling. Grundtvig kommer formodenlig, skriver man fra København. Lehmann, Ploug og flere ville tale.

Bruger man vold imod os, så ordnes et selskab hemmelig. Jeg vil være Scævola. Rejser til København. Terzerolen i lommen.

Uforsagt

Din Skau.

Kongens skrivkalender.

17. Juli. Kl. 9 $\frac{1}{2}$ modtaget adressen i sprogsagen og besvaret deputationens tiltale.

Ved at overlevere adressen om sprogsagen, som var udlagt til underskrift i April maned, udviklede deputationens formand prof. Schouw (han var gelejdet af rådmand Hansen og dep. borger Meinert), hvorlunde den danske befolkning

i Slesvig havde grundet fordring på lige berettigelse for det danske som for det tyske sprog i den slesvigske stænderforsamling og at det var at håbe, at kongen ej vilde agte på den slesvigske forsamlings betænkning i sprogsagen, siden den nødvendigvis måtte være énsidig, idet der ingen danske deputerede deltog i forsamlingen.

Jeg svarede: „Jeg erkender gerne det patriotiske sindelag, som har fremkaldt denne adresse og som jeg deler med Dem: de offentlige foranstaltninger, der ere trufne til det danske sprogs opretholdelse i det nordlige Slesvig, vidne noksom derom. Angående det andragende, De har udviklet for mig, kan jeg nu ikke give Dem svar, da det behandles i den slesvigske stænderforsamling. Ved denne lejlighed vil jeg iøvrigt ytre for Dem, at fædrelandsk-sindede mænd hellere må optræde forsonende mellem de stridende parter end énsidigen og at det er lettere at forurolige gemytterne end at berolige dem: det første sker ved at indsamle underskrifter på adresser rundt om i landet, det andet overlader De til kongen. Dog jeg vil håbe, at kraften ikke skal fattes mig for at dette må lykkes“.

Prof. Schouw var meget forlegen og svarede intet; de andre tav ligeledes.

31. Juli. Afsejlet med Ægir kl. 10 [fra Korsør] langs Fyns kyst, gennem Svendborg sund, indenfor Lyø, til Apenrade, modtaget med jubel. Skønt vejr hele dagen.

1. Avgust. Fra Brøndlund slot kørt til Ris sogn; der besøgt kirken og skolen, ligeså i Øster Lygum og i Løjt sogn, samt Brandstrup [Barsmark?] by. Regn hele dagen. Jeg returnerede først kl. 7. — I Apenrade efterså jeg amtmandens [amtets?] retsprotokoller og fandt dem alle førte

på dansk, med undtagelse af sager førte med Apenrade borgere. Alle advokaters indlæg tyske.

Amtsforvalterens regnskabsbøger i bedste orden. Anlæge [Amtsrepartitionsfonds] regnskaberne danske. Jeg bemærkede at budgettet måtte affattes i runde summer.

I de skoler, som jeg idag besøgte i Ris, Øster Lygum og Løjt sogne, fandt jeg undervisningen fuldkommen dansk og skolelærerne, være sig at de var dannede ved Tønder seminarium i ældre tider eller ved danske seminarier: Trolleborg, Skårup eller Lyngby, aldeles danske. Religions katekisationen var ortodoks, men metoden noget vidt omfattende, især i Brandstrup skole, hvor skolelæreren havde udarbejdet et eget komentar og som det syntes ej holdt sig til lærebogen. Pontoppidans salmebog, oplagt 1790, brugtes, danske læsebøger for øverste klasse mangle, de læse i biblen. I timetabellen syntes tysk undervisning at være indrømmet en eftermiddagstime; eftersés.

I Ris er en aldrende mand pastor Wulf, i Øster Lygum pastor Prahl, i Løjt pastor . . . diaconus . . . alle danske præster.

Kirkerne ere udvendig godt vedligeholdte, men indvendig uhyggelige, gamle katolske altertavler i dem alle; i Øster-Lygum tvende endnu ældre og beskadigede opbevarede. Kirkegårdene tildels planerede og skulle beplantes.

Overalt modtoges jeg med megen glæde af indvånerne.

2. Avgust forlod jeg Apenrade kl. 11^{1/2} og besøgte Hoptrup kirke og skole; pastor Petersen, forhen adjunkt ved Haderslev lærde skole, holdt en dansk tiltale med tysk udtale og berørte deri sprogforholdene og den usalige splid, som der var udstrøet mellem Slesvigerne, men jeg

fandt det rådeligt ej at udtale mig på dette sted, men hellere at bie, blot at ytre min tilfredshed ved at besøge dette sogn, hvor de forsamlede indvånere modtog mig med jubel. Skolen var upåklagelig.

Ligeledes besøgte jeg Vilstrup kirke og skole. Pastor Mejer synes at være en sindig, om end noget svag mand. Skolen var udmærket god; pastor Mejer har udgivet en salmebog. I Grarup mødte pastor Boysen, før på Før. Kirken er sat istand, skolen ret god. Efter anmodning af gamle pastor Nissen fra Øsby tog jeg også derhen og fandt kirken meget forskønnet ved et stort alterbilled af A. Müller: Kristus i Getsemane. Præsten talte nogle hjertelige ord fra altaret, som jeg besvarede. Jeg besøgte ham i hans hus; konen tysk. Denne værdige mand jubilerer 2. Nov. d. år. Skolen ret god.

Endnu så jeg Starup kirke som tilligemed præstegården ligger isoleret ved fjorden. I alle kirker er gamle, i træ udskårne altertavler, i Vilstrup kirke tvende ældre hensatte, af hvilke den ene har St. Kristoffers billede.

I Haderslev modtoges jeg ved porten af magistraten og med jubel af borgerne, om aftenen afsang „die lieder-tafel“ en smuk sang.

23. om morgenen gennemså jeg amtstuen protokoller, ligesom og herredsfogdernes og tingskrivernes, overalt fandt jeg reskriptet af 14. Maj 1840 opfyldt, retsforhandlinger og protokoller førte på dansk. Jeg modtog en deputation af tre sognefogeder, som i en adresse takkede for resol. af 29. Marts, ytrede tilfredshed med deres embedsmænd og bad om at dansk indblanding i deres forhold måtte holdes ude.

Straks derpå samlede jeg sognefogderne for Øster-

amtet og gav dem anledning til at ytre sig. Enkelte takkede for resol. af 29. Marts, andre ytrede, at de ej kunde dette, da de syntes det danske sprog burde have samme ret som det tyske. Jeg forklarede dem dernæst, at forretnings sproget i forsamlingen krævede disse hensyn, men at det iøvrigt ej var overladt til stænderforsamlingen at bestemme, men til enhvers frie ytring at vælge at tale dansk, når han ej kunde ytre sig på tysk, og tilføjede jeg: alle som ere her tilstede, ville vist opretholde det danske sprog i det nordlige Slesvig og våge over at skolelærerne ere danske eller have færdighed i det danske sprog, skulde det nogensinde mangle, da må I klage derover. Jeg gennemgik dernæst alle de regeringsforvaltninger siden 1840, som alle have til hensigt at se sprogreskriptet opfyldt og tilføjede jeg: Når nogen nu siger at eders konge er mindre dansksindet end forhen, eller at han lader sig lede af de tyske, så er det en åbenbar usandhed. Om tiendesagen opfordrede jeg dem til at slutte foreninger; alle ønske de tienden i natura afskaffet. De skiltes meget tilfreds fra mig.

Samme dag beså jeg Åstrup kirke og skole, Vonsbæk kirke og præstegård, herlig beliggende, Hammelev kirke og skole, som ønskes delt og flyttet til byerue; Tørning tinghus med den fameuse tavle, som herredsfoged Kier ej vilde lade ophænge. Jeg sagde dem, at jeg skønnede på deres sindelag og at det vidnede om, at de erkendte det gode, der udrettes for dem. I Hammelev kirke klagedes over for dyre vinduer i kirken.

Om aftenen ved borgervæbningens fakkeltog vistes S. H. faner, hvilket jeg ved reskript vil frabede mig for fremtiden.

(Søndag) 4. I Gammel Haderslevs danske kirke. Provst Jansen prækede godt. Enkelte avdienser. Ved afrejsen beset hovedkirken i Haderslev, som er under reparation og har en skøn højde. Kl. 12 $\frac{1}{2}$ afrejst til Apenrade.

Her takkede borgmesteren for bevilget bidrag af den Carstenske stiftelse til skolebygning, for forvisningen at handelen ej vilde blive molesteret af franske krydsfartøjer på kysten. Formanden for de eligerede mænd gentog andragendet om et tysk ugeblad i Apenrade, hvilket jeg dog tvivlede om kunde holde sig, ny ansøgning kunde indgives. Borgmester Schow udbad sig at turde indgive beretning om den Gyntherothske stiftelse, som man ønskede tildels at anvende til skolevæsenets bedste, men hvorpå regeringen ej har villet indlade sig.

Kørt derfra til Gravensten kl. 3 $\frac{1}{2}$, ankommen kl. 6 og fundet dronningen vel. Venskabelig modtagelse i hertugens familiekreds. Jeg talte ikke i fortrolighed med hertugen om nogen genstand der vedkom stænderne eller andre politiske spørgsmål. Han udlod sig ved teen om vanskelighederne ved „gewerbeordnung“. Ellers fandt jeg ham meget tilbageholden og ved taffet førte han ingen almindelig samtale.

5. Efter frokosten kørtes ud til teglbrænderiet, hvorved sås byen at ligge på bugten indenfor Egersund, gennem skoven til kongestolen. Kiding (forpagterfru Feddersen, f. Hagemann), over Fiskbæk hjem. Set avdienser fra 5 $\frac{1}{2}$ —6. Stort taffel, hvorved hertugen udbragte vor skål og takkede for besøget samt erindrede om et givet løfte at bivåne hans sølvbryllup ad åre. Jeg svarede, at intet skulde glæde mig mere; dernæst takkede jeg og udbragte hertugens, hertugindens og familiens skål.

6. kl. 7 $\frac{1}{2}$ afrejst fra Gravensten, det var skønt vejr, men grådede siden — overalt modtoges vi med jubel og venlige ansigter. På byen Flensborgs gebét mødte Kristiansgarden og flere borgerafdelinger, magistraten o. fl. [samme aften til Før].

Om denne rejse i Nordslesvig kan følgende brudstykker af breve meddeles:

30. Juli skriver kongen fra Sorgenfri til Josef Criminil, der lå som kommissær ved stænderne, at hans svar til stænderne i Viborg såvel som til adressens overbringere forhåbenlig havde gjort god virkning i Slesvig. „Men, fortsætter han, den slesvigske forsamling må ligeså vente at få et lige så skarpt svar, hvis den som tidligere udtaler sig utilbørlig i anledning af reskript af 29. Marts eller hvis den stiller andragender som det af Güllich“ Endvidere fortæller kongen, at han dagen efter vil sejle fra Korsør til Abenra, gå derfra ikke til Gråsten (hvor dronningen opholdt sig), men til Haderslev amt, for selv at overbevise sig om stemningen og bestyrke den i det gode. Især vilde han være opmærksom på sprogreskriptets efterlevelse: ond vilje vil han ikke tåle, men retskafne embedsmænd vil han styrke i deres stilling. Den 4. om aftenen kommer han til Gråsten, d. 6. med dronningen til Før.

3. August skriver justitsminister Stemmann fra Valbygård til kongen: „Deres majestæts udflugt i det nordslesvigske, som vistnok vil overraske Københavnerne, vil upåtvivlelig bære de heldigste frugter. Den vil berolige de velsindede og sætte D. M. i stand til bedre at bedømme, hvorledes Deres allerhøjeste befalinger i henseende til sprogsagen efterleves, hvorvidt de klager, hvilke i den

henseende føres, ere grundede, og hvorledes stemningen er såvel hos folket som hos embedsmændene. Kærligheden til deres konge vil derved end fastere knyttes, da de derved klarere vil skue, at han er en retfærdig, sit hele folk af alle stænder lige elskende og beskyttende, i sine efter moden overvejelse tagne beslutninger fast og urokkelig konge, der vil se med egne øjne; thi en sådan konge er, hvilket alle tiders erfaring lærer, stedse en sand folkelig konge og æres og elskes som sådan.

Bladskriverne, som kun arbejde på at gøre kongen ufolkelig, ere derfor også i denne tid meget utilfredse og i fuld bevægelse, hvorpå D. M. vil få nye beviser af, hvad jeg har bedet kammerherre Tillisch på mine vegne at forelægge D. M.“

Kongen skrev til Stemann fra Gråsten, den 9. Avgust, og fortalte ham om sine erfaringer, i det væsentlige som i skrivkalenderen. Det hedder endvidere, efterat der er fortalt om sognefogdernes forskellige mening: „Ved denne meningsulighed sagde jeg til dem: Alle ville I jo være danske, hvad sproget angår; — ja, svarede de alle; men fremmed indblanding må I selv holde ude af eders anliggender. Derom bad flere af dem og det er den egenlige stemning. P. H. Lorenzen var ved Himmelbjergfesten. L. Skau har ej vist sig. I byen var stemningen ej mindre god; i Haderslev var fakkeltog og liedertafel; rigtignok så jeg ved den lejlighed den slesv.-holst. fane ved siden af danebrog; men det skal ej ske oftere.“

31. Juli skriver prinsen af Nør fra Gråsten til kongen, at han har været her for at hilse på ham, men ikke véd, hvorhen han er taget efter en forandret rejseplan; han må derfor tilbage til Slesvig og vil så hilse på ham på

Før. Dette viser, at kongens rejse til Nordslesvig var en overraskelse for alle, således som det også fremgår af brevene til hertugen, hos Wegener: Hertugens forhold til oprøret; s. 168 fl. Det ses endvidere heraf, at embedsmændene gjorde, hvad de kunde, for at give kongen indtryk af at befolkningen var glad ved afgørelsen af 29. Marts.

7. Avgust skriver kongen til Josef Criminil i Slesvig (efter notits i skrivkalender): „at jeg havde fundet befolkningen fuldkommen dansk, jeg havde ikke hørt et tysk ord af almuens mund og det var uret at kalde denne del af landet et tysk hertugdømme. De fordrede dansktalende embedsmænd og danske præster, men de klagede ej over deres nuhavende embedsmænd og ønskede at dansk indblanding i deres anliggender måtte udeholdes. Jeg havde modtaget tak for patentet af 29. Marts.“

15. Avgust (Før). Samtale med pastor Hertel og Schøller. Pastor Hertel erkendte det fejlagtige i at deltage i den slesvigske forenings forhandlinger om hin bekendte erklæring uden at protestere mod samme; men han forsikrede om bøndernes lojale kongen hengivne sindelag. Jeg sagde ham, at jeg ej miskendte hans hensigt ved at deltage i foreningen for at styre til rette, men for at jeg kunde behandle denne sag nådig, måtte jeg forsynes med et skriftligt andragende, hvori de deltagende erkendte deres uret og bade om tilgivelse. Pastor Schøller mente, at jeg ved at tale med L. Skau kunde få ham til at erkende sin uret og vinde ham for den gode sag for fremtiden. Iøvrigt beklagede han den københavnske indflydelse, som disse simple men brave folk vare undergivne;

han har personlig holdt sig tilbage, da han er mistænkt af de forskellige partier. Klagede over retsforfatningen og at præsterne mod bedre vidende skulde attestere kop-skatlisterne.

Amtmand Johansen berettede, at L. Skau mente, at hint brev fra ham til mig var bleven røbet ved en søn af P. H. Lorenzen, som kan have haft adgang til hans pult. Undersøgelsen af den slesvigske forenings erklæring er endnu ej tilende.

16. Jeg lod pastor Hertel, Nis Hansen [d. e. Hans Nissen] og L. Skau komme for mig og den førstnævnte ytrede, at de indså deres fejl at have valgt udtryk i den slesvigske forenings erklæring, der kunde være krænkende for kongen, hvilket aldrig havde været deres hensigt, og de bade, at jeg ej vilde lade gå den strænge ret imod dem, men i nåde afgøre sagen. Jeg svarede dem, at man ej kunde skelne således mellem kongen og hans regerings handlinger, at jo fornærmende udtryk om disse også ma være krænkende for kongen. Den begyndte undersøgelse kunde jeg ej stanse, men jeg skulde erindre, at de havde erkendt deres uret og bedet om nåde. Skriftlig erklæring fordredes ved Tillisch af dem.

Lavrids Skau foreholdt jeg det formastelige i at tilskrive sin konge, således som han har gjort det, og sagde ham, han måtte takke Gud for at have en så nådig konge, men imidlertid skulde den sag stå ham åben, hvis han oftere tillod sig sligt. Han skulde vogte sig for fremmed indflydelse, især den københavnske. Om brevets udbredelse sagde han det samme og at han troede det sendt af dette unge menneske til prof. Clausens søn. Han indså sin uret og lovede med tillid at holde sig til kongen.

Disse samtidige optegnelser om det mærkelige sammenstød på Før stemmer ikke ret vel med L. Skaus fortælling i bøgerne om Hans Nissen (s. 59) og Hjort Lorenzen (s. 286); han synes ikke at have mindedes det med særlig glæde, men står jo selvfølgelig her som overalt med palmer i hænderne. Langt nærmere sandheden kommer den overlevering, som Ludvig Hertel har opbevaret i „Fostbroderskabet“ (s. 100), skønt også den er unøjagtig i mindre enkeltheder og ikke kommer ind på spørgsmålet om Skaus brev. Det er bekendt, at denne i sine bøger påstår, at han for amtmanden oplyste, at hint brev to dage efter ankomsten til København i afskrift var sendt hertugen, hvorefter denne havde udbredt det, og at denne oplysning bragte amtmanden til at slutte forhørene. Det siges nu vel ikke af Skau, at dette blev hans sidste forklaring, men han ønsker dog at give læseren denne forestilling. Efter kongens optegnelse forholder dette sig jo imidlertid ikke således, og hvad der fortælles om hertugens virksomhed i dette stykke har altså været uden al betydning; han har fået en afskrift fra København som så mange andre: efter Droysen og Samwer var en sådan ligefrem opslået på Regensen. Om nu Skau, der overfor kommissionen påstod, at han havde brændt koncepten*), kun har været uforsigtig eller ikke har kunnet modstå fristelsen til under-

*) Kancelliet nedlagde forestilling om dette brev d. 26. Juli: da havde Skau endnu ikke forklaret noget om afskriftens oprindelse: han påstod at koncepten var brændt, hvad der ikke mere er tale om på Før. Kancelliet foreslog i anledning af en adresse fra sognefogderne i II. amt, hvori de fralagde sig de i brevet ytrede anskuelser, at fortsætte undersøgelsen og lade Skau opgive sine hjemmelmænd for de meddelte ytringer. — Kongen lod denne forestilling ligge.

hånden at lade gode venner se, hvor modig han havde været, får stå hen.

Som en illustration til Skaus påståede imponerende holdning overfor kongen ved denne lejlighed er det brev bevaret, som han måtte skrive, før han på Hertels forbøn fik foretræde for kongen:

Allernådigste konge!

Af præsterne Schøler og Hertel har jeg hørt, at D. M. ønsker en erklæring af os angående foreningens hensigter osv. og da jeg fuldkommen indsér nødvendigheden af at en sådan gives, så tillader jeg mig herved foreløbig at meddele D. M. afskrift af et udkast, som jeg i denne anledning har skrevet og som jeg tror at en generalforsamling af den slesvigske forening vil tiltræde. Denne erklæring agter pastor Hertel, Hans Nissen og jeg samtidig at underskrive, hvorpå vi bede D. M. om tilladelse til i forening (at) overrække den.

Da jeg på grund af det desværre alt for bekendte brev har grund til at tro, at D. M. er misfornøjet med mig, og da intet er mig smerteligere end min konges unåde, så fordrister jeg mig tillige til at bede om en privat avdiens, og vil jeg derfor forblive i forstuen indtil D. M. har læst disse linjer, hvis det måtte behage D. M. at modtage mig straks.

Allerunderdanigst

L. P. Skau.

Kongens skrivkalender.

9. Sept. 1844. [Afrejse fra Før, til Tønder] Seminaristerne fakkeltog.

10. I Tønder; eftersét amthusets bøger, ligeså amtsforvalterens. Herredsfogdernes for Slogs og Lundtoft herred, som føres på dansk; talt med sognefogderne. Kørt en tur til Set, S. Løgum, besét skolen og kirken. Diner på Skakkenborg. Liedertafel og sang.

11. I Tønder besét seminariet; på rådhuset talt om byens anliggender. Kl. 10¹/₂ afrejst til Gram, over Lygom kloster. . . . Dineret på Gram, hvor vi modtoges af administrator kh. amtmand A. Krogh og dennes døtre.

12. [På Gram, jagt.]

13. [til Ribe]. Folket modtog os med megen jubel. Borgerrepræsentanterne mødte ej alle, formodenlig forledede ved borgerrep. stænderdeputeret Møller, der er slet-sindet. Om aftenen ved bortkørselen hujede nogle af pøblen efter statholderen, som slet ikke brød sig derom; dette skal imidlertid undersøges.

På tilbagevejen fra Ribe, omtrent ¹/₄ mil fra Gram, da jeg sov i vognen, blev jeg opvågnet ved skrig af en bonde, som løb ved vognen og skreg: kammerherre Tillisch er død, det var sådan en prægtig mand, og gentog han dette råb flere gange. . . . [udførlig fortælling om dødsfaldet og stærke ytringer af sorg].

14. . . Vi afrejste kl. 10, besøgte Rødding skole, hvor direktionen af den slesvigske forening var tilstede, men ingen taler blev holdte. Kl. 2 passerede vi Kongeåen ved Skodborghus.

Breve vedrørende rejsen over Gram.

30. Avgust skrev statholderen, der jo i embeds medfør skulde ledsage kongen gennem hertugdømmet, at han ad forskellige veje var kommen under vejrs med, at Lorenzen

og venner forberedte en demonstration mod ham under opholdet på Gram, eller vel endog havde værre hensigter. Det tyske parti vilde imidlertid danne en vagt om ham „til at afværge enhver voldsomhed“. Dette tyske parti er jo det langt overlegne(!), men det danske kunde jo få hjælp fra Nørrejylland; han nævnte Skau og Ploug som ledere. For at sikre sig mod alt foreslår han at lade en eskadron ryttere drage til Haderslev under et eller andet påskud. Endelig råder han til hellere at gå fra Tønder til Åbenrå og videre til søs.

Dette er et værdigt sideestykke til Skaus „terzerol i lommen“, Hertels tale på Fjor om „folkerejsning“, bøndernes hjælpekorps til Flensborg og mange andre udtalelser i samtidige breve om de store begivenheder, der kunde indtræde.

Kongens svar er påtegnet prinsens brev: . . . „Jeg laster ej din forsigtighed i anledning af de rygter, der er komne dig for øren . . . men man må vogte sig for ej at ledes på vildspor. Det har altid været de danske radikales bestræbelse at vække mistillid mellem kongen og folket, derfor sagdes der, at jeg vel vilde vogte mig for at berøre det nordlige Slesvig, hvor folket var så forbitret over patentet af 29. Marts og det danske sprogs såkaldte fornødelse; jeg tog derfor netop derhen og fandt stemningen fortræffelig. Saledes ville de nu også skrænme mig fra Gram, men jeg stoler trygt på det dansk-talende nord-slesvigske folks sindelag mod kongen og når de danne en vagt for at vogte om kongens person, så er det lige så sikkert som om jeg var omgivet af min garde. Derfor vil jeg aldeles ikke have, noget militært kommando skal marchere til Haderslev.“

14. Sept. skriver kongen fra Gram til Stemann, om Tillisch, der var dennes søstersøn:

„T. var mere for mig end jeg kan udtrykke, allerhelst i de vanskelige forhold, hvori vi befinde os til hertugdømmerne, som han kendte bedre end nogen anden blot dansk embedsmand; dog det væsenligste var hans strænge retfærdighedsfølelse, som aldrig forlod ham og som han altid udtalte med frimodighed og med den hengivenhed mod sin konge, som jeg hjerteligen påskønnede. De vil sørge med mig, da jeg véd De elskede ham faderligen“

Stemann svarede derpå med ligeledes at udtale sin store sorg over søstersønnens død; han omtaler hans store evner og redelige vilje, hans store hengivenhed for kongen — alle hans bestræbelser gik ud på hans tjeneste, „og hvor jævnlig har ikke dette været genstanden for vore gensidige fortrolige, stundom betydningsfulde overvejelser og samtaler.“ Han anbefaler broderen, som kongen havde henvendt sig til som efterfølger: han vilde næppe i samme grad kunne gøre sig yndet, men var flink, tro og tavs.

VI. Kongens virksomhed for danskheden i Nordslesvig 1844—47.

„15. Juni 1844. Tillisch referat: den nordslesvigske højskole tillades oprettet under amtmandens og provstens overtilsyn.“ (Skrivkalender.)

Den formelle resolution blev dog først underskrevet d. 17.; den lyder i oversættelse således:

„Vi ville allernådigst, at der svares gårdmændene Hans Nissen, Nis Steffensen og Lavrids Skau på det an-

dragende, som de har indleveret umiddelbart til os om tilladelse til at anlægge en folkeskole i det nordlige Slesvig og at tilsynet med den måtte blive overdraget til biskoppen i Ribe stift, for så vidt den måtte blive anlagt i Tørning len, — at der ikke findes noget at erindre imod oprettelsen af en folkeskole i det nordlige Slesvig, men at tilsynet med den skal føres af amtmanden og provsten i det distrikt, i hvilket den måtte blive oprettet.“

I kancelliets forestilling oplyses, at kongen under 14. Januar tilstillede det ansøgningen (sml. s. 134) med ordre til at oplyse forholdene og at det derefter afæskede amtmanden Johansen, provst Matzen i Hygum og regeringen på Gottorp erklæringer. Amtmanden frarådede på det bestemteste enhver tilladelse til at oprette en skole for konfirmerede, da det kun vilde fordærve de unge og drage dem bort fra deres vante syssel osv.; provsten derimod fandt at det var en privatsag, som staten ikke havde grund til at blande sig i; iøvrigt anså han planen for umoden og tanken for at savne berettigelse før om 50—100 år, forsøget vilde sikkert mislykkes. Tilsynet, mente han, kunde meget vel tildeles biskoppen i Ribe, dog vel i forening med amtmanden. Regeringen holdt også for, at skolens oprettelse var en privatsag; tilsynet måtte snarest være rent politimæssigt for at forebygge politisk virksomhed. Den sammenstillede iøvrigt skolen med den i Rensborg, som var oprettet for et par år siden; den stod under amtmand og provst. Kancelliet, der jo nødigt vilde gøre en indstilling, som det vidste vilde blive kuldkastet af kongen, sluttede sig i det hele til regeringen, men anbefalede tilsyn af politiøvrigheden i det pågældende distrikt.

Der medfulgte ansøgningen en undervisningsplan; deri

siges bl. a., at man vilde søge at få videnskabsmænd til at holde enkelte foredrag på skolen.

11. Juli 1844. Kongelig resolution om sprogforholdene. Kancelliet nedlagde 22. Marts 1844 foreslåelse i henhold til kgl. ordre af 10. Febr. 1843: at gøre indberetning om, hvorvidt sprogreskriptet af 14. Maj 1840 var kommen til udførelse m. m. (s. s. 119).

I henhold til regeringens indberetning (fra Gottorp) og de lokale embedsmænds afgivne erklæringer oplyste kancelliet, at der var en ikke ringe fremgang i det danske sprogs brug i de forløbne år. I stedet for at der ved nyår 1841 havde været ialt femten embedsmænd (deriblandt dog ingen af de fire amtmænd), som ikke tiltroede sig færdighed nok i dansk til at gøre det til forretningsprog, var dette nu indskrænket til halvdelen, således at dog enkelte af de andre endnu havde beholdt tysk i de egenlige processager. Vanskelighederne ved for disses vedkommende at gå over til et andet sprog skildredes af flere af de dygtigste embedsmænd som særdeles store, næsten uovervindelige, så længe lovgivningen i så mange henseender hvilede på tysk ret. Det kunde derimod formentlig nu siges, at så godt som hele forvaltningen førtes på dansk, ligeså de mundtlige retsforhandlinger.

Regeringen på Gottorp henstillede, om ikke den egenlige proces kunde bibeholdes på tysk, især efterat det nu var tilladt advokaterne at give deres indlæg i dette sprog.

Kancelliet, som bedre kendte kongens vilje, optog dog ikke dette forslag, men tilrådede, om end med nogen tvivl, opretholdelsen af sprogreskriptet, idet der henvises til

ønskeligheden af at forflytte enkelte embedsmænd. Overfor indkomne klager fra præster i Tørring len, der vilde have danske tjenesteskriverer fra amthuset i Haderslev, tilrådede kancelliet for dette amt (altså ikke for de andre med dansk sprog) at pålægge amtmanden at tilsende præsterne almindelige anordninger i dansk oversættelse, hvorimod de højere avtoriteters umiddelbare henvendelser til private fremdeles skulde tilstilles disse i originalsproget. Et enkelt medlem afgav dog det mindretalsvotum, at denne indrømmelse overfor Haderslev amt ikke burde gøres, da alle embedsmænd i hertugdømmet (også præster) måtte være istand til at forstå og oversætte en tysk skrivelse.

Den kongelige resolution kom til at lyde således (i oversættelse):

„Da det er vor allerhøjeste vilje, at de hindringer, som har vist sig overfor indførelsen af det allerhøjeste reskript af 14. Maj 1840 . . ., efterhånden skal fjernes, så har vort kancelli først og fremmest at agte på, at de embedsmænd i de pågældende distrikter, som ikke er at ansé for at være i stand til at bruge det danske sprog, ved forefaldende lejlighed forflyttes og erstattes af sådanne embedsmænd, som er det danske sprog fuldstændig mægtige.

Hvad dernæst angår de embedsmænd, som uagtet deres erklærede evne til at bruge det danske sprog, ikke bruger det i de retssager, som forhandles i ordenlig rettergang (proces), da har kancelliet at meddele dem, at de for fremtiden også skal bruge det danske sprog i deslige sager.

Vedrørende endvidere de tvivlsspørgsmål, som ere opståede om, hvilke avtoriteter der skal over-

sætte de fra højere og højeste kollegier udgæede anordninger til brug ved kundgørelser, da ville vi, at indtil videre, og så længe som efter de foreliggende forhold (bewandten umständen nach) de fra pågældende kollegier udgæede svarskrivelser og anordninger til undersætter i de danske distrikter endnu ikke af dem selv alle kan udfærdiges i det danske sprog, disse skulle oversættes af de pågældende amtmænd, som fremsende dem til undersætterne.

Endelig ville vi på samme måde, for at lette forståelsen af de fra højere avtoriteter til undersætter afgivne tyske resolutioner og svarskrivelser, hermed allerhøjest have fastsat, at disse af pågældende amtmænd skriftligt forklares vedkommende på dansk, samtidig med at han fremsender dem i original.

Forøvrigt ville vi have tilstået de nuværende amtmænd en godtgørelse af vor kasse, der nærmere skal bestemmes, for den ved disse oversættelser foranledigede forøgelse i forretningerne.“

Ved kongl. resol. af 20. Dec. 1844, som fastsætter budgettet for det følgende år, bestemtes, at der skulde gives hver af de fire amtmænd, i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Sønderborg, 320 rbd. som vederlag for de således foretagne oversættelser; det fik tilbagevirkende kraft fra 1. Avg. 1844.

Ved cancelliskrivelse af 11. Okt. 1845 udvidedes den amtmændene pålagte forpligtelse til selve regeringen på Gottorp, for så vidt vedkom de adelige distrikter i Nord-slesvig.

Udtalelser af kongen.

Brev til justitsminister Stemann, Boller, den 22. Spt. 1844. (Svar på lykønskning til fødselsdag). . . . Selvbevidstheden at ville mit folks vel vil altid følge mig, men det er mistrøstende ikke altid at se dette eller de valgte forholdsregler til at fremme målet erkendt. Den jyske stænderforsamlings deklamationer forvende begreberne hos de uforstandige; men tilliden til kongen og hans vilje til at fremme undersåtternes vel er Gud ske lov usvækket hos den største del af undersåtterne og jeg har i Vejle endnu nylig modtaget talende bevis på bøndernes sindelag, idet over hundrede af disse fra vesterdelen af amtet tolkede mig deres hengivenhed og protesterede mod at den utilfredshed, som stænderne havde omtalt, fandt sted blandt almuen. Til amtsrådet sammesteds talte jeg også nogle alvorsord og dets jorddrotlige medlemmer fornægtede ligeledes denne så meget omtalte misstemning. Imidlertid er den tanke dog nok temmelig almindelig udbredt, at det danske sprog er sket uret ved patentet af 29. Marts om sammes brug i den slesvigske forsamling, og gid man kunde finde et middel til at mildne dette indtryk.

Stemningen i det vestlige amt Haderslev var fortræffelig, og besøget ved den nye højskole for bønder i Rødding, som endnu ej er trådt i virksomhed, foregik uden taler til almindelig tilfredshed

Skrivkalender: „Anmærkning ved begyndelsen af året 1845“:

Desværre begynder dette år bekymringsfuldere end det afvigte eller noget af de foregående fem regeringsår — den usalige splid og mistillid mellem danske og tyske undersåtter, mellem Danmark og hertugdømmerne, er til-

taget ved stænderforsamlingernes adfærd. Den jydsk stænderforsamlings indblanding i de slesvigske anliggender, foranlediget ved sprogsagen og reskriptet af 29. Marts, som ordnede det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling. Algren-Ussings proposition om statsenheden, som senere indskrænkedes til den fælles arvefølge, fremkaldte dernæst den heftigste reaktion i hertugdømmernes byer og i den holstenske stænderforsamling, og dennes petition for at bevare hertugdømmernes statsretlige forhold indeholder retsfordringen om en adskilt stat Slesvig-Holstein med særskilt arvefølge.

Hvorledes sådanne uforskammede fordringer skal tilbagevises, må nøje overvejes, men det bør visseligen ske snart og med kraft, dog er deraf næppe at vente nogen udsoning mellem gemytterne, men regeringen må ikke desto mindre udtale sin mening om, hvad ret er, og handle kraftig mod alle rolighedsforstyrrelser og mod enhver, der vil adskille det danske monarki.

Gud give sin nåde til udfaldet.

10. Jan. Statsråd. Sl. H. L. kancelli. Ved forhandlingen om den slesvigske forenings bekendtgørelse af 12. Juni *) gik kancelliets indstilling ud på sagens fortsættelse og dom, og ministrene vare egenligen af samme mening, når sagen sås fra den rent juridiske side; men de miskendte dog ikke, at stemningen i Danmark og Nordslesvig burde agtes for noget og at bønderne selv have

*) Ved kongl. resol. af 3. Juli 1844 var der nedsat kommission til at undersøge „protokolekstraktens“ oprindelse m. m., idet slesvigske forening samtidig suspenderedes. Overkriminalretten på Gottorp, til hvilken de foreløbige forhor indsendtes, delte sig i to lige store dele for og imod sagens fortsættelse. Kancelliets indstilling var af 29. Novbr.

forsét sig uden at indse deres strafskyld; derfor kunde de ikke nægte, at der talte meget for at nedslå sagen; men da måtte nåde gå for ret, og ingen mulkt, som jeg havde tænkt, pålægges foreningen.

Angående et incidenspunkt, at nemlig kand. Ploug i sin defension for protokollens indrykning i Fædrelandet havde påberåbt sig et brev fra formanden, som jeg havde antaget som en undskyldning, forklarede jeg statsrådet, at ikkun pastor Hertel havde indsendt ansøgning om benådning, men de tvende andre, Nis Hansen og L. Skau, der med ham havde været på Før, havde der ej indgivet nogen tilfredsstillende erklæring og det indsendte brev var modtaget d. 18. Sept. [kongens fødselsdag] på Boller, efter deres afrejse fra Horsens, hvor jeg ej så dem; det var lagt ved sagens akter uden at give dem svar.

Resultatet blev at sagen af nåde kan bortfalde, den slesvigske forening tør igen sammentræde, men ved lignende strafværdig fremgangsmåde må den vente at opløses.

22. April 1846 foretoges T. K.'s indstilling om sprogpatentet i statsrådet. Det provisoriske patent af 29. Marts 1844 var af stænderne bleven indstillet til stadfæstelse, hvis kongen fastholdt sin beslutning at ordne dette forhold ved lov. Principielt havde stænderne først fastholdt deres protest imod at der var udstedt en foreløbig lov; dernæst havde de med 22 stemmer mod 17 fastholdt det tidligere standpunkt, at ingen lov overhoved skulde gives. Endelig havde de énstemmig bifaldet patentets ordlyd, der jo i virkeligheden så godt som havde befriet dem fra al dansk tale. Kun et mindretal af to (From og Dall) ønskede de danske foredrag oversatte i salen.

I statsrådet meddelte kongen, at han havde modtaget adresser fra Nordslesvig, i hvilke der ytredes tilfredshed med patentet, men han henlede opmærksomheden på de jydskes stænders udtalelse og den offentlige mening i Danmark, „hvorfor det måske var klogt at lade det blive ved hint reskript.“ *) Men „ministrene og selv kronprinsen mente, at form og sædvane krævede lov efter stændernes råd; det var kun agitation, mere fremkunstlet end virkelig.“ „Jeg gav efter for deres forestillinger, slutter kongen, og loven vil udkomme henimod den tid stænderne samles.“

Kongelig resolution af 13. Maj 1846, efter forestilling af det danske kancelli, i anledning af de kongerigske stænderforsamlingsandragender til beskyttelse af dansk sprog og nationalitet i Slesvig:

Stændernes andragende er i formen uforenelig med statsdelenes indbyrdes forhold, der nødvendiggør en begrænsning i de enkelte forsamlings virksomhed; men kongen deler ganske de to forsamlings betragtning af sagens vigtighed. Efter en udtalelse herom hedder det videre:

„For så vidt kancelliet i sin allerunderdanigste betænkning over de foranmeldte andragender har ytret en formening om de foranstaltninger, som måtte være tjenlige til at værne om det danske sprog i de distrikter af hertugdømmet Slesvig, hvor det endnu ganske eller tildels er folkesproget, vil sammes indhold være at meddele dels vort sl. h. l. kancelli, dels direktionen for universitetet og de

*) Der må herved være tænkt på at lade patentet vedblivende have karakter af et „reskript“, d. e. provisorisk lov, for at holde vejen til forandringer åben.

lærde skoler, idet vi dernæst imødesé, at bemeldte kollegier ethvert for sit vedkommende, nedlægger allerunderdanigst forestilling, om og hvorvidt de påpegede foranstaltninger, for så vidt de ej allerede have fundet allerhøjeste afgørelse, lade sig iværksætte.“

Den 4. Juni 1845 havde gehejmestatsminister A. S. Ørsted i en afhandling på omtrent 300 foliosider udviklet sine anskuelser om det danske sprogs stilling og ret i Sønderjylland. Han endte med at tilråde en undersøgelse af sprogforholdene i Mellemslesvig, da det „måtte vække smerte og uvilje at se det danske sprog trængt tilbage“ ved kirkens og skolens fortyskning. Han tilrådede dernæst indførelsen af dansk skolesprog overalt, hvor det var udelukkende folkesprog, og optagelse af danske timer, hvor der var blandet folkesprog. Derimod frarådede han oprettelsen af danske højere undervisningsanstalter i hertugdømmet. Kancelliet stillede sig i sin indstilling af 18. Marts 1846 væsenlig på samme standpunkt, idet det dog efter sagens natur var meget varsomt i sine udtryk. — Idet kancelliet derefter meddelte de to nævnte kollegier den faldne resolution, gav det tillige hvert af dem en udskrift af de betragtninger, det havde fremført for kongen.

I henhold til kancelliets meddelelse nedlagde direktionen for universitetet og de lærde skoler under 23. Juli forestilling om, at der måtte tillægges den ordre til at forhandle med det tyske kancelli om gensidige bestemmelser for adgangen til de to universiteter for disciple fra de lærde skoler, henholdsvis i kongeriget og hertugdømmerne. Men der blev ikke taget bestemmelse i denne noget vanskelige sag før 1848; senere gaves der adgang ved Køben-

Havns universitet for elever fra de slesvigske og holstenske skoler (24. Nov. 1851 og 14. Juli 1862).

Det sl. h. l. kancelli synes ikke at have gjort noget ved sagen før efter præsidentskiftet, da der afgik skrivelse til regeringen på Gottorp, 3. Okt. (1846).

Udstedelsen af det „åbne brev“ af 8. Juli 1846 om arvefølgen i Slesvig havde til følge, at der foretoges flere ombesættelser af de højeste embeder.

8. Avgust opfordrede kongen på Før prinsen af Nør til skriftlig at afgive den erklæring, at han sluttede sig til kongens anskuelser m. h. t. arvefølgen. Da han ikke kunde dette på grund af forholdet til hele sit parti, måtte han søge sin afsked, hvad han ellers ikke havde tænkt på at gøre. Den skriftlige ansøgning var dateret Nør, den 13.; han afskediges d. 15. Embedet som statholder blev ikke besat; generalkommandoen blev foreløbig overdraget til generalmajor Lützov, der endnu ved oprørets udbrud stod som „indtil videre fungerende“. En hemmelig ordre af 2. Jan. 1847 bemyndigede ham til i fornødent fald at indkalde frifolkene og tilkalde bistand fra Nørre-Jylland, hvilke folk da skulde stå under hans kommando; hvis derimod alle fynske og jyske afdelinger kaldtes til hjælp, skulde den kommanderende general i disse landsdele, kronprins Fredrik, tage overkommandoen, med oberst Rømeling som stabschef.

26. Avgust gentog derpå præsidenten i det tyske kancelli, Josef Reventlov-Criminil, sin ansøgning om afsked, som han alt gentagne gange havde søgt. Han blev noget senere overpræsident i Altona og afløstes i

kancelliet af grev Karl Moltke, hidtil deputeret i rentekammeret (5. Sept.)

Endelig omordnedes 7. September regeringen på Gottorp, således at amtmand i Gottorp amt, L. N. Scheel, udnævntes til præsident, medens seks råder afskedigedes og erstattedes af to nye, så tallet reduceredes fra otte til fire. Præsidenten fik overdraget statholderforretningerne..

Både Karl Moltke og Scheel var kongen og monarkiet hengivne mænd, men af fødsel, opdragelse og interesse tilhørte de den tyske del; de var uforsonlige fjender af den slesvigholstenske bevægelse.

I begyndelsen af den følgende Oktober måned, før og efter kongens tilbagekomst fra Holsten og den glimrende modtagelse i København (den 8.) kom der til at foreligge den ejendommelige situation, at tyske kancelli alt havde sat i værk, hvad kongen nu befalede Karl Moltke at foranledige, nemlig en undersøgelse af folkesproget i Sønderjylland, medens han gjorde sig bekymringer m. h. t. sprogpatentet, som førerne i Nordslesvig nu slet ikke ønskede forandret. Derefter tog den danske bevægelse ny fart, især efterat stændervalget havde vist en stærk fremgang.

Skrivelse fra kancelliet til regeringen på Gottorp om folkesproget i Slesvig m. m., dat. 3. Oktober 1846. (oversættelse):

„Ved forskellige lejligheder er der fremkommet meget afvigende angivelser m. h. t. de i flere distrikter af hd. Slesvig stedfindende sprogforhold. For med tilstrækkelig sikkerhed at kunne dømme om de faktiske tilstande i den henseende, må det derfor ansés for ønskeligt, at der an-

stilles en nærmere undersøgelse. I så henseende kommer især de sogne i betragtning, i hvilke dansk eller frisisk er folkesprog, tysk derimod bruges som kirke- og skolesprog. Det vil her komme an på ved siden af det samlede folketal i sådanne sogne tilnærmelsesvis at opgive, i hvilken grad dansk eller frisisk er at ansé for flertallets sprog. Ligeledes vil det med hensyn til kirke- eller skolesproget være at oplyse, hvilke forandringer der i de sidste menneskealdere er foregået med det og ved hvilke forhold de især er hidførte. Endvidere må de menigheder nævnes, i hvilke gudstjenesten skiftevis holdes i begge sprog eller undervisningen meddeles i dem begge, enten efter fag eller efter klasser. Ligeså må i henseende til gudstjenesten de pågældende forhold nøje opgives, f. e. hvor hyppigt og når gudstjeneste holdes i hvert af sprogene, endvidere om der er foreskrevet særlige bestemmelser for visse ministerial-handlinger, om der bruges tysk salmebog ved den danske gudstjeneste osv.

Idet kancelliet vedlægger de af det forhenværende overkonsistorium under 20. August 1811 og 30. Nov. 1829 indsendte beretninger over disse forhold, imødesér det ved siden af ovennævnte efterretninger særlig oplysning også derom, om og under hvilke forhold der er bleven udtalt ønske af de vedkommende om en forandring i de bestående forhold, og i så fald, hvorledes man har imødekommet dem, eller hvilken modtagelse de uden eller imod deres ønske foretagne forandringer i kirke- og skolesproget har fået.“

Derefter følger nøjagtig anvisning til en undersøgelse af alle de ansatte skolelæreres fordannelse, særlig med hensyn til det danske sprog, og endelig til en undersøgelse af latinskolernes stilling til påbuddet om, at der skal under-

vises i dansk. Kancelliet udbeder sig ved fremsendelsen af disse oplysninger meddelt regeringens ytringer i samme anledning. Om det danske sprog i købstæderne, som kongen alt 1840 vilde haft undersøgt, var der ikke særlig tale.

Disse undersøgelser tog selvfølgelig lang tid og blev af mange eller de fleste embedsmænd drevne med stærk modvilje. Resultatet indsendtes af regeringen til kancelliet 8. Okt. 1847, men dette nåede ikke at få denne sag bearbejdet før kongens død. Som det fremgår af Karl Moltkes udkast til forfatningsbestemmelser fra Marts 1848, stillede han sig uvillig til en omordning på dette område.

Kr. Flor til prof. Schouw, Rødding 4. Okt. 1846:

. . . Sidste September indsendte jeg til kongen igennem kammerherre Tillisch en ansøgning fra højskole-direktionen angående et dansk skolelærerseminarium . . . Om vi nu få dette ønske opfyldt, véd jeg ikke. Prof. Bahnsen [i Tønder], som jeg i den anledning har besøgt, erklærede for mig, at forandringen ved Tønder-seminariet var ham meget imod, og at han fandt Nordslesvigs begæring om et dansk seminar billig . . . Også har der ulykkeligvis rejst sig en modstander af denne sag i vor egen midte, nemlig pastor Hagen, hvilket jeg først erfarede af hans egen mund i direktionsmødet i tirsdags; og denne modstand kan mulig blive farlig nok ifølge kongens ønske, kun ad privat vej at understøtte den danske nationalitet. Tiden må nu vise os udfaldet.

Fremdeles er det vor hensigt at lade den slesvigske forening indgive til de slesvigske stænder en begæring om „at det danske sprog i stændersalen må blive ligeberettiget.

med det tyske.“ Det er blot for at give kongen en anledning til at tilbagekalde det fatale reskript af 29. Marts, hvilket Tillisch siger, at kongen nok har lyst til. En petition før sammenkomsten i Slesvig umiddelbar til kongen vilde ikke forekomme ham at være tilstrækkelig grundet og vilde prostituere sagen, da der dog i år ikke vilde blive hørt mange hundrede danske ord i salen, om dansk sattes på lige fod med tysk.

Kongen til Tillisch, 10. Okt. 1846.

Jeg må pålægge Dem at tale med kancellipræsidenten grev K. Moltke og bede ham ikke at lade trykke patentet om det danske sprogs brug, eller de i „Eröffnung“ dertil svarende steder, førend jeg på mandag har konfereret med ham og Bang og statsrådet derom.

Vel véd jeg, at enhver ting må have en ende [disse aktstykker var bleven forhandlede i statsrådet d. 9.] og efter megen tale frem og tilbage kom det til det resultat at formen bød, at patentet udkom og at derved ny usikkerhed og splid vilde forebygges; men jeg er dog meget bekymret over virkningen heraf i dette øjeblik, hvor stemningen er så god. Det var dog beklageligt at forspilde den og på ny at bringe Nordslesvig og Jylland med deres stænderforsamling i oprør. Jeg må vide Bangs mening om virkningen heraf i Jylland. *) I al fald mener jeg, at der til samme tid må ske noget ostensibelt i den anden retning og hertil mener jeg, at et reskript til kancellipræsidenten gr. K. Moltke kunde være tjenligt: antedateret Vyk, den 8. Sept. (den dag han rejste til Slesvig for at

*) P. G. Bang skulde være kommissarius i Viborg.

indsætte den nye regering), i hvilken omtrent med samme ord, som han brugte i kongens navn, befales ham at indskærpe regeringen håndhævelsen af det danske sprog i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det er kirke- og skolesprog, med tilføjende: „og ville Du efter foregående overvejelse i det sl. h. l. kancelli foreslå os de mest passende midler for at erholde fuld vished om, i hvilke sogne af bemeldte hertugdømme almuens sprog er dansk, skønt der i fremfarne tider i samme kan være indført tysk kirke- og skolesprog, ligesom det på den anden side blev at indberette, om der nogensinde er indført dansk kirke- og skolesprog, hvor almuens sprog måtte være tysk — alt for at vi kunne gøre vore kære og tro undersåtter ret og skel i denne, ungdommens undervisning og sjælesorgen så nær angående sag.“ Herom ville De konferere med grev K. Moltke og forelægge mig koncepten i tysk sprog.

Dette reskript er udfærdiget gennem kabinettet efter den af kongen angivne ordlyd og dateret 9. Oktober (ikke 8. Sept., vistnok fordi en sådan ordre ikke var påberåbt i kancelliskrivelsen af 3. Oktober, hvad der måtte være stødende, når denne blev offentlig bekendt).

13. Okt. 1846 udkom sprogpattentet som endelig lov; det vakte denne gang ingen bevægelse, rimeligvis fordi lederne af den offentlige mening havde fået de af Flor givne oplysninger. Da stænderne åbnedes 21. Okt. afgav Nis Lorenzen den erklæring, at han forbeholdt sig „at betjene sig af det danske sprog i de tilfælde, hvor det måtte falde ham svært efter ønske at udtrykke sig i det tyske sprog.“ Posselt og Jepsen bemærkede intet i den retning; Hjort Lorenzen var død og afløst af sin tyske suppleant.

Som bekendt opløste stænderforsamlingen sig den 4. December efter et sammenstød mellem den kongelige kommissarius, regeringspræsident Scheel, og hertugen af Avgustenburg som flertallets fører.

Det nye stændervalg, i Februar 1847, bragte et udpræget dansk mindretal af seks medlemmer: tre fra Haderslev amt, og tre fra Ærø, Als og Sundved, alle med danske suppleanter (de deputerede var: Hans Kryger-Bevtoft, jur. kand. Wiimh-Slavgård, Nis Lorenzen-Lilholt, skipper Brandt-Ærøskøbing, synsmand Bladt-Tanslet og tingskriver Jepsen-Rinknes). Dertil kom som tidligere to dansksindede Flensborgere (Jensen og Schmidt). Der var nu kun to tyske deputerede fra dansktalende landvalgkredse (Tønder og Åbenrå amter), fire fra de dansktalende købstæder.

Denne stærke fremgang fra tre til seks faste stemmer gav selvfølgelig den danske sag et stort opsving, som straks viste sig i en „Slesvigsk folkeadresse“ til kongen, dateret „Nordslesvig, i begyndelsen af Marts 1847.“ Den er affattet både på dansk og tysk og dens hovedindhold er følgende.

Der udtales først en ubetinget tillid til kongen: „Vi have altid med glæde følt og med taknemmelighed erkendt, at Himlen i en ualmindelig grad har skænket D. M. et klart blik for det sande, det rette og det naturlige, og at vi derfor i vor konge ejede en oprigtig ven af folkets friere udvikling og en selvstændigere brug af dets egne kræfter.“ Derpå udtales en lige så stærk mistillid til stænderforsamlingen, hvis hele færd misbilliges, især for

så vidt som den havde til hensigt at løsne forbindelsen med Danmark og knytte den med Holsten og derigennem med Tyskland fastere.

Som deres eget standpunkt udtaler de: „vi ønske helst at blive dem vi hidtil have været, vi ønske ikke at inkorporeres i Danmark, men endnu langt mindre at inkorporeres i Tyskland.“ En nøje forbindelse med Danmark vil de dog holde på, ligesom de ved den lange vane er bleven fortrolige med den forbindelse, de hidtil har haft med Holsten — „for mange af os har den været kær“ —; dog er de nu næsten i færd med at blive kede ad den.

Adressen var anbefalet af en række kendte danske mænd fra hele Nordslesvig, deriblandt de fleste nyvalgte deputerede og suppleanter.

Omtrent samtidig fremsattes den plan at udvide arbejdet for danskhedens vækkelse til Mellemslesvig, som hidtil helt havde gået i Slesvigholstenernes ledebånd; men et brev fra Koch til Flor herom var af denne bleven tabt og opsnappet af Tyskerne, der offentliggjorde det som bevis på den frygtelige „danske propaganda“ (trykt hos Droysen og Samwer, s. 414).

Kongen skriver om disse aktstykker i sin skrivkalender, under 30. Marts, hvor der er tale om forhandlinger med greverne Otto og Karl Moltke:

„Vi behandlede desuden de af regeringspræsidenten indsendte adresser fra den nordslesvigiske forening, som ånde de lojaleste følelser og hvilke jeg ikke ønsker forhindret. Mangel på trykkested har ladet dem anholde på et par steder. Ligeledes er af nogle borgere i Haderslev indsendt et opsnappet brev fra redaktør Koch til prof. Flor, som efter amtmand Johansens mening skal indeholde

højforræderske hensigter. Det kunne vi ej finde deri, skønt det er dumt affattet; også dette fortjener ej at ænses.

Scheels idé at hæve den slesvigske forening for at kunne hæve den slesvigbolstenske forening [sml. s. 137] kan jeg ej bifalde; kun hvem der fortjener det, skal straffes.“

Kongeligt reskript af 19. Maj 1847 angående omdannelsen af Haderslev latinskele i lighed med de kongerigske skoler, med dansk undervisningssprog.

14. Maj 1847 skriver kancellipræsident K. Moltke til kongen i en „indberetning“, at denne „for nogen tid siden“ mundtlig har befalet ham at sende den forestilling om en reform af de lærde skoler i hertugdømmerne, der var foranlediget af de holstenske stænders andragende 1844, til den ny organiserede regerings betænkning, og derved særlig afæske den sin mening om en omdannelse af Haderslev lærde skole til en dansk undervisningsanstalt. Skolernes tilsynsmand, etatsråd prof. Nitzsch, havde 31. Marts foreslået at lade det blive ved en del dansk i de nederste klasser, hvorefter sproget skulde overlades til „privatøvelse og læsningen af danske bøger“. Da greven nu går ud fra, at kongen efter de ytringer, han har brugt, holder det for en retfærdigheds handling overfor den danske nationalitets krav at give Haderslev skole dansk undervisningssprog, vil han ikke gerne fremkalde diskussion derom i kancelliet eller regeringen, som om det var et åbent spørgsmål, og han forelægger derfor udkastet til et reskript, hvori sagen afgøres.

Dette kongelige reskript, udstedt 19. Maj 1847, be-

stemmer (efter nogle bemærkninger om at regeringens erklæring om undervisningsplanen skal indhentes) følgende :

„Derhos har vort kancelli at meddele den slesvigholstenske regering, at det er vor allerhøjeste vilje, at hele undervisningen på Haderslev lærde skole skal meddeles i det danske sprog, dog således at ved siden af undervisningen i modersmålet undervisningen i det tyske sprog lægges til grund for den grammatiske dannelse i de nederste klasser og også fortsættes i de højere klasser. Denne indretning skal bringes til udførelse samtidig med den tilsigtede omfattende reform af de lærde skoler i vore hertugdømmer Slesvig og Holsten, og vort kancelli har derfor at nedlægge forestilling derom før 1. November, for at der kan tages hensyn dertil ved budgettets afværelse for 1848. Ligeledes har vort kancelli at nedlægge forestilling om afskedigelsen eller forflyttelsen af de lærere ved Haderslev lærde skole, uden tab i embedsindtægter, som ikke måtte være i stand til at meddele undervisning på dansk.“

Sagen om undervisningen i de lærde skoler påbegyndtes til endelig afgørelse i statsrådet den 31. Dec. og spørgsmålet om Haderslev skole blev her tilendebragt. Derefter blev referatet afbrudt ved kongens sygdom og død; forestillingen blev dateret (eller omdateret til) 28. Januar 1848. Den kongelige resolution af samme dag om dette punkt lyder således: „Med hensyn til Haderslev lærde skole skal det have sit forblivende ved det kongl. reskript af 19. Maj forrige år.“

Samme dag udstedtes et „Regulativ for de lærde skoler i hertugdømmerne Sl. og H.“ ; i dette optoges bestemmelsen om Haderslev som § 3 og der tildeltes de andre lærde

skoler i begge hertugdømmer to timer dansk om ugen i de fire nederste klasser (af ialt seks).

Kongelig resolution af 11. Juni 1847 om oprettelsen af et dansk seminarium i Vonsbæk (oversættelse):

„Som det allerede ved allerhøjeste resolution af 1. Maj forrige år er taget i betænkning at afhjælpe manglerne ved Tønder seminarium, således have vi nu overfor vigtigheden for det nordlige Slesvig af at have et selvstændigt dansk seminarium fundet os bevæget til at resolve, at der for at imødekomme denne trang oprettes et selvstændigt dansk seminarium i Vonsbæk sogn på et ved lokalundersøgelse nærmere bestemmende sted. Dernæst er det vor vilje, at senest samtidig med oprettelsen af dette seminarium en forbedret indretning for seminariet i Tønder kan træde i live.“ Kancelliet skal gøre nærmere forestilling om de nødvendige udgifter herved.

Kancelliets forestilling af 28. Maj oplyser, at kongen alt under 17. Juli 1844 havde pålagt det at undersøge, om ikke Tønder seminarium kunde komme til bedre at fyldestgøre sine forpligtelser overfor den dansktalende befolkning, hvorefter der blev lagt en plan til parallelklasser på de lavere trin, dog således at det tyske sprog vedblivende betragtedes som læreanstaltens hovedsprog (resol. 1. Maj 1846). Ved referatet i statsrådet fremsatte kongen det spørgsmål, om ikke et helt dansk seminarium vilde være at foretrække. Ørsted og Criminil udtalte sig imod det. Derefter havde kongen ved reskript af 14. Oktober 1846 tilstillet kancelliet til betænkning det ovennævnte andragende fra Rødding højskoledirektion om et selv-

stændigt dansk seminarium, tilligemed en udtalelse af pastor Hagen i den anledning. Ved reskript af 29. Dec. var der fremdeles tilstillet kancelliet et andragende af provst Jansen i Haderslev, og præsterne Bojsen-Vonsbæk, Boesen-Fjelstrup, Hertel-Moltrup og Petersen-Bjert, ligeledes om et selvstændigt dansk seminarium, idet hans majestæt samtidig havde påskyndet en betænkningens afgivelse. Kancelliets udførlige redegørelse for planen slutter sig i det hele til det sidst nævnte andragende, der roses for sin rolige og besindige fremstilling; den her foreslåede henlæggelse til Vonsbæk bifaldes, bl. a. også på grund af den derværende sognepræst K. K. Boisens tilbud om daglig at læse en time uden vederlag. Det foreslås at ansætte en bestyrer og førstelærer, og ikke som i kongeriget lade sognepræsten være den egenlige forstander. Pastor Hagens forslag, at lægge seminariet i den nørrejydske enklave ved Tønder, frarådes, da seminariet netop skal tage særligt hensyn til forholdene i hertugdømmet.

Senere blev M. Mørk Hansen udsét til forstander i Vonsbæk. N. L. Feilberg, som Boisen først havde tænkt på at foreslå, blev præst i Ullerup i Sundved, hvor man havde bestemt at oprette den anden højskole, for de sydligere egne.

Ved tronskiftet, 20. Jan. 1848, kaldtes Karl Moltke ind i statsrådet og fik snart her den aldeles overvejende indflydelse. Sammen med Ørsted og Bang forberedte han et udkast til den lovede forfatning, som efter kundgørelsen af 28. Januar bl. a. skulde „indeholde passende bestemmelser for at beskytte såvel det danske som det tyske sprog i de vedkommende distrikter af hd. Slesvig.“ Ud-

kåstet til det tillæg til forfatningsloven, som gav de herhen hørende bestemmelser, blev fuldt udarbejdet, før gehejme-statsrådet den 21. Marts afskedigedes, og har sin store interesse for at vise, hvad man nu mente at burde indrømme det danske sprog.

Der bestemtes da, at det sprog, som er hvert steds kirke- og skolesprog, skal anvendes i alle udfærdigelser og skrivelser, domme og kendelser, i alle instanser, undtagen ved overappellationsretten i Kiel; altså indbefattet regeringen på Gottorp, overretten i Slesvig og de kongelige kollegier i København. Overappellationsretten skulde dog tage imod danske indlæg og give dom med dansk oversættelse. I kirkelig henseende skulde hertugdømmet deles i to generalsuperintendenturer, et dansk og et tysk; til det første henlægges også Tørning len, Als og Ærø. Alle embedsmænd skulde have et års uafbrudt øvelse i det sprog, de i deres embedsgerning skulde bruge, præsterne i et år have studeret og deltaget i øvelser henholdsvis ved det danske eller det tyske universitet.

Derimod blev grænserne for det officielle sprog dér, hvor de nu var, kun at stæderne Haderslev, Åbenrå og Sønderborg fik dansk skolesprog og dansk hovedgulstjeneste. Der skulde være to seminarer og to realskoler for de to sprog.

Dette viser, hvad den afdøde konge mindst vilde have krævet ved udstedelsen af den forfatningslov, som han forberedte, men det var sikkert ikke alt. Oprettelsen af de to bispedømmer, der ulykkeligvis senere blev opgivet, var alt offentlig debatteret som påtænkt af kongen, og i den slesvigske forenings møde den 4. Oktober 1847 stilledes forslag om i så tilfælde at andrage hos kongen på, at

grænsen mellem dem fastsattes efter folkesproget, ikke efter det nuværende kirke- og skolesprog (Årbøger 1890, 236). At kong Kristian VIII. vilde have sluttet sig hertil, kan der efter alt det foregående ikke være mindste tvivl om. Ligeledes kan det ansés for givet, at han vilde have optaget bestemmelser om danskens brug i stænderne.

Men Kristian VIII.'s død betegnede foreløbig en reaktion i national henseende; med ham var den eneste danske statsmand gået bort, som indtil da havde haft en klar forståelse af den danske nationalitets ret i Sønderjylland og dens politiske betydning for riget; måske den eneste danske statsmand, som overhoved har haft fuld tillid til dens egen indre kraft og selvhjælp, blik for nødvendigheden af dens gradvise emancipation og mod til at gennemføre den — mod overfor både fjender og venner.

Rettelse.

Opgivelsen angående valget paa Als i Januar-Februar 1841 (noten side 93) beror paa en fejltagelse. Als hørte endnu denne gang til de egne, der valgte tysksindede repræsentanter. Valgt blev herredsfoged Steffens med 302 st. Gårdejer Bladt (dansk) fik 213 st.

„Sønderjydske Aarbøger“

udgivne af

H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen og P. Skau
udkommer fire Gange aarlig i Hæfter paa 5 Ark.

„Sønderjydske Aarbøger“ vil bringe Bidrag til Sønderjyllands Historie og Topographi, Skildringer af Folkelivet i Sønderjylland, politiske Afhandlinger om Nutidsforhold i Sønderjylland m. m.

Subskription paa „Sønderjydske Aarbøger“ modtages i alle Boglader i Sønderjylland, Danmark, Norge og Sverrig. Prisen er 4 Kroner Aargangen; for Medlemmer af danske Foreninger i Nordslesvig 3 Mark.

Nye tiltrædende Holdere vil indtil videre kunne faa Aargangene 1889, 1890 og 1891 for halv Pris.

Indhold:

<i>H. F. Feilberg</i> : Erindringer fra et dansk Priesteliv i Mellemslesvig	Side 1.
<i>A. D. Jørgensen</i> : Kristian VIII. og Nordslesvig	45.